

ČLÁNKY/STUDIE

- /1/ dvě poznámky k samizdatu /míroslav červenka/
 /13/ kritik v nekritickém světě /eva formánková/

ROZHOVOR

- /35/ na poklepávání po ramenou by zahynula/
 jakákoliv kultura
 /s ivanem m/jirousem rozmlouvá petruška šustrová/

O KNIHÁCH

- /51/ teorie hospodářské politiky/
 existujícího socialismu /rudolf slánský/
 /65/ na trnitých cestách literární/
 vědy a kritiky /františek kautman/
 /74/ recenze laická /milan jungmann/

HUDBA

- /78/ evropský hudební zázrak /jiří neplech/
 /89/ opera: další zklamání? /caruso/

GLOSÝ

- /92/ perverzní mácha? /eva kantůrková/
 /96/ dvakrát hrabal

DISKUSE

- /102/ o demokratickou a revoluční identitu/
 levice našich dnů /jaroslav šabata/
 /129/ filosofie/nebo filozofie? /II/ /-pf-/

Miroslav Červenka
DVĚ POZNÁMKY K SAMIZDATU

/1/

První je převážně teoretická, druhá praktická. První vyžaduje na počátku nevelkou okliku.

Představme si, že známou sloku z Nerudových Knih veršů -

Raděj bych však po ulicích žebрал,
raděj kletby lidstva na se kopil,
nežli bych snad u sobectví podlém
lásku svoji v bídy blátě stopil -

dostala Anna Holinová v soukromém dopise. Buďe ji číst jako další fakt trpkého erotického vztahu a začlenění si ji do okolností, které ve své pravé podobě jsou známy jen pisateli a jí. Zdůvodní si ji kauzálně, spojujíc ji s milencovou mentální a materiální situací, s jeho povahou a úmysly. Lze si představit, že věčná nevěsta odpoví oprávněnými námitkami.

Nehledě k polofolklorním pověstem, čtenář cyklu Anně neví o tom všem prakticky nic. Smysl citované strofy se mu stane dalším kamínkem v mozaice tematických prvků, stylistických obrátů, intonačních a kompozičních struktur, z nichž si podle svých sil vytváří představu lyrického subjektu, jeho postoje k životu, k lásce a umění. Je to od čtenáře k čtenáři proměnlivý konstrukt, jehož vztah ke "skutečnému" Nerudovi je těžko zjistitelný a na dané úrovni vnímání textu celkem lhostejný. Pro pochopení sloky tu nehrají roli příčinné /a životopisné/ souvislosti, ale kontext ostatních prvků a částí textu a jeho úhrnná intence.

Na švu mezi oběma těmito situacemi, komunikací s adresátkou dopisu a komunikací se čtenářem básně, je okamžik zveřejnění díla. Právě v tomto momentu vyhasínají, stávají se nepostižitelnými a irelevantními kauzální spojitosti textu s životem pana toho a toho, a na jejich místo nastupují intencionální motivace spjaté s tím, že dílo vytváří novou, dosud ne-

existující skutečnost. Právě v této chvíli komunikanti znalí věcného kontextu sdělení ustupují lidem zcela jiného druhu - lidem postrádajícím tyto věcné informace, ale nuceným a ocnotným při vytváření smyslu díla užít znakových systémů a souborů znalostí, které jsou součástí veřejného povědomí a které pro intimní okruh básnické osoby zůstávají příliš nespecifické, málo šité na tělo. Všimněme si, že při tomto přechodu z jednoho komunikačního okruhu do druhého motivy, věty a slova dostávají úplně jiný význam: tak pojmenování "bídy bláto" i v Nerudově době by v soukromém listu znělo bombasticky, v básni je to prvek rétorického zabarvení, který mluvčího spíše typizuje, než by upozorňoval na nějakou jeho reálnou nebo přepínáním fingovanou výjimečnost.

Nelze dost zdůraznit, že při tomto přeřazení z jedné skutečnosti do druhé se básnické dílo naprosto nechová pasívně. Prostřednictvím znakových systémů, kterých užívá, a souboru znalostí, jichž vyžaduje k porozumění, postuluje svou veřejnost, skupinu vnímatelů, k nimž se především obrací. Dílo je s to doslova vytvořit veřejnost dosud neexistující k podobě své řeči, své tematiky, své znakové artikulace světa. Český mluvčí inteligence vznikla v 19. století mimo jiné i proto, že tu byly texty, které pro komunikaci o věcech pro tehdejšího člověka /a někdy i pro jakéhokoli člověka/ významných užila základního kódu literatury, národního jazyka, v jeho české podobě.

Čtenář těchto řádek se asi sotva musí teprve ptát, jak to vše souvisí se samizdatem. Skutečně, pouhá existence samizdatu aktualizuje načrtnutou teoretickou problematiku, a tato problematika zase umožňuje zřetelnou formulaci otázek, o nichž musí přemýšlet každý samizdatový autor. K jaké veřejnosti se obrací mluvčí z veřejnosti vypuzený? Lze opsání textu průklepem ve dvaceti třiceti exemplářích pokládat za jeho zveřejnění? Jak se vyrovnat se skutečností, že mezi souborem autorských znakových systémů a souborem znakových systémů dostupných potenciálnímu vnímateli se při vzájemné izolaci otevírá stále širší proláklina?

Lze se ovšem odvolat na obdoby v minulosti a říci, že dovršený akt zveřejnění není jádrem věci, že hlavní je intence k veřejnosti, do textu vepsaná. Ale v minulosti šlo

vždy o výjimky, které nenarušily vesele kolující cykly výměny mezi vnímavelskou obcí a básníky; dnes je eliminována literární komunikace jako celek. Dílo, stejně jako jedinec, prožívá v omezeném okruhu sice jen oslabenou náhražku svého "románu", ale něco přece. Co je v těchto podmínkách zasaženo ve své podstatě, je existence literatury. Smysluplná existence literatury - její vývoj, zasterávání proudů a tradic a zrod nových - je nemyslitelná bez oné milosti obrušování, deformací, obohacování prostřednictvím kontaktů s neznámou životní zkušeností a s touhou po nové kráse, ano i bez oné banalizace, kterou pro umělecké texty v jejich konfrontaci, pro každý zvlášť a hlavně pro všechny dohromady, přináší jejich pobyt ve veřejnosti.

Tento pobyt znamená i zásah formulovaných, domyšlených a kontrolovatelných reakcí na dílo, které přináší jeho zveřejněný ohlas. Není třeba se šířit o významu kritiky, která nemusí diktovat soudy, aby - pouze tím, že vedle primárních textů staví své texty sekundární, vybízející k artikulaci světa - z aditivního součtu textů spoluvytvářela strukturu literatury. Její základní metodou je konfrontace, která má podstatný význam pro konstituci dílčích celků, uvědomování si vztahů a hierarchií, shod a protikladů. To tedy soudobému samizdatu chybí, a proto také se v průběhu let stále více mění v onen aditivní souhrn vedle sebe stojících textů.

Přeměna izolovaných textů v živou kulturu je společenský proces, a proto je, ač je to podmínka zdaleka ne postačující, spjata s kvantitou: s kvantitou vnímavelských aktů, ohlasů, hádek a rozhovorů, požadavků uspokojených a neuspokojených. I svérázný a prohlubující přístup k dílu, který je osvětluje ze zcela určité strany, potřebuje masový ohlas díla, k němuž se může obracet, formovat ho, odrážet se na jeho pozadí, přít se s ním a poučovat se od něho. Kvantita částečných, často ochuzujících responzí je měkkou plastickou masou, do níž se otiskují responze originální a zakládající, ale také tmelem, který tyto jednotlivé vynikající responze propojuje navzájem. A jak jsme řekli na začátku, individualizované i standardizované responze jsou shodně výtvozem lidí, kteří, aby uplatnili dané jim možnosti sémantizace tex-

tu, musejí mnoho neznat /nebo znajíce čestně vyloučit ze hry/: neznat to, co zůstalo před předělem zveřejnění a co uvedeno do hry po tomto aktu působí nenáležitě jako argumentum ad hominem v akademickém sporu.

Veřejnost desítek a stovek čtenářů samizdatu, již tak dost úzká, zdá se z tohoto hlediska ještě handicapována tím, že jistou /a velmi aktivní/ její část tvoří lidé, kteří se osobně znají, a mohou mít tedy sklon chápat text jako osobní dokument. Naproti tomu ovšem mnozí právě z těchto lidí díky profesionálnímu tréninku usilují zaujmout k čtenému náležitý interpretační postoj, vymezitelný směrnicí: při konstituci koherentního smyslu smíš užít všech možných kódů, které mohou být relevantní, ale pouze pokud jsou to kódy společensky platné.

V podmínkách drasticky omezeného zveřejnění ční texty jaksi do prázdna, demonstrující nevyužití možnosti uměleckého prožitku, jichž byli potenciální vnímatelé násilím zbaveni. Svou absurditou dokumentují absurditu společnosti, která v krajní nouzi nechává bez povšimnutí své lidské zdroje. Literární dílo jako takové je vždy svým způsobem modelem lidské komunikace vůbec, nejen komunikátu, ale všech jejích složek a aspektů; polozveřejněný samizdatový text je jakýmsi znakem torzovité komunikace své doby, a čím je umělecky intenzívnější, tím úspěšněji plní tuto svou nevděčnou úlohu.

K těmto podmínkám mohou autoři zaujmout několikery postoj, který se projevuje v jejich zacházení se znakovými systémy, a má tedy hluboký vliv na charakter vytvořeného díla. Pokusíme-li se zběžně pojmenovat některé z těchto postojů, činíme tak s vědomím, že v konkrétním textu se žádný z nich neprosazuje v čisté podobě, že pouze jednou ten, jednou onen získává vrch.

Pokud je mi známo, objevuje se málo textů, jejichž autoři na veřejnou komunikaci otevřeně a vědomě rezignují, přijímajíce samizdat jako přímou komunikaci v nejužším přátelském kruhu. Dokonce i texty z oblasti non-fiction, stylizované do soukromé podoby dopisů apod., počítají s "cizím" vnímatelem, ne s konkrétní výlučnou osobou. Samizdat, chce-li si zachovat nárok na veřejnost, by měl střežit jistou normu

omezující implikace vědeckých znalostí dostupných jen malé skupině lidí. Vyloučení vnímatelů, kteří pro pouhý nedostatek těchto znalostí nemohou konstituovat koherentní smysl textu, by vedlo k hermetismu jako výrazu zcela partikulární mikrokultury. Takových projevů je málo, ale poznamenejme, že i bez těchto krajních důsledků vyhraněný ráz předpokládaného publika působí už dnes na obsah a styl samizdatových prací ve smyslu intelektualizace, dostoucího podílu esejistických, filozofických a "filozofických" motivů apod.

Na opačném pólu stojí autoři, kteří místo zakázané jim národně určené veřejnosti zvolili veřejnost mezinárodní. Samizdat přináší jejich české předlohy k překladům do světových jazyků. Z imanentního hlediska stylistického rozlišení národní literatury se v takových textech blížíme k něčemu, co kdysi R. Barthes definoval jako "nulový stupeň rukopisu". Ale i pokud je zařadíme vlivně zřeteli k podmínkám komunikace, přináší tento postoj jistou stylistiku: pojetí jazyka jako transparentní vrstvy textu, zřikající se těžko přeložitelných efektů plynoucích z využití zvukové vrstvy, ze stylové diferenciaci národního jazyka, z metafory a slovní hry, z narážek na osobnosti a epochy národní kultury apod. Tyto redukce - nejednou blahočárné, jsou-li motivovány vnitřní potřebou literatury a individuálního vyjádření - znamenají likvidaci celých horizontů možného významu; ta pak autoři dodávají spíše v diskursivní podobě než pomocí literárně specifických způsobů vyjádření.

Třetí typ postoje autorů samizdatu lze stále ještě pokládat za základní a nejrozšířenější. Nemožnost skutečného zveřejnění se tu vědomě nebere v úvahu a texty jsou koncipovány tak, jako by se obracely k normální veřejnosti v normálních komunikačních okruzích. Obecná komunikační problematika samizdatu, jak jsme ji naznačili výše, není v textu internalizována, a právě proto paradoxně vystupuje do popředí. Tento způsob má rysy tragického heroismu, absurdního sisyfovského úsilí. V tom smyslu není vlastně ničím tak úplně výjimečným z hlediska pozice moderního umění vůbec: je jen novým vtělením jeho dávné touhy a bolesti, neboť také ono se po desetiletí vyvíjelo v nedobrovolném ghet-

tu /"uns trägt kein Volk"/ a jeho nabídka průbojných forem a obsahů zůstala využita při nejlepším jen částečně. V případě samizdatu je ovšem izolace vnucena i textům orientovaným na široké čtenářské vrstvy.

Ještě o jednom paradoxu této tvorby se chci zmínit. Stojí a padá s uměleckou komplexitou a individuálností, jen jimi pokračuje v cestě umění bez ohledu na vnější potlačení. Je však otázka, zda aspoň v těch vnímáteelských aktech, které jsou těmto textům dopřány, stojí tato jejich ústřední hodnota ve středu pozornosti. Vnímatel často spíše než o individuálním poselství díla uvažuje o obecné a všemi texty sdílené okolnosti, že text takové úrovně nesmí být zveřejněn. Jedinečnost výtvoru by se mohla snadno stát něčím, čím vnímatelé rychle projdou k povšechným konotacím: jako by všechny texty znamenaly totéž, totiž právě svízelné okolnosti svého vzniku a nepoddačnost svého autora.

Podstatné proměny komunikace a způsobů zveřejnění se stávají podnětem - dnes naprosto ne poprvé - k nové definici a sebedefinici literatury. Čtvrtý typ autorů samizdatu nasezuje úsilí v tomto boji. Nejde jim jen o to, aby se literatura zachovala, ale aby se proměnila aktivně reagující na nové podmínky. Situace svobodné literatury v totalitním systému je do díla systematicky internalizována - do jeho tematiky, stylu a zejména žánrové podoby. Objevují se texty obměňující "neliterární" útvary písemné komunikace a auto-komunikace - deníky, korespondence, vlastní životopis, paměti -, drama určená k provozování v obývacím pokoji. Tyto výtvoary mohou navázat na silnou tradici textů vyvolaných jinými nebo podobnými podmínkami - od Máchových deníků až po Koláře a Hanče. "Autenticita", o níž se tu zpravidla ne právě jednoznačně hovoří, není rozhodující předností. Zveřejnění je nezbytným předpokladem nabývání smyslu i v jejich případě, ale jejich ráz lépe odpovídá specifickým podmínkám našeho zveřejnění. Tyto texty jinak těžší z konfrontace intimity a dokumentárnosti ^{A literární systém - literatura - dokumentarismus} se v silovém poli standardních literárních systémů stávají generátory neuzuálních kombinací. Taková díla mohou proto plnohodnotně fungovat jen za předpokladu, že

se odrážejí v převažujícím okolí děl nepřekračujících hranice tradičnější literárnosti. Pro čtenáře neznalého okolností autorova života a reálií "disidentského" světa nabývají motivy z těchto okruhů, začleněné do díla, platnosti své-
rázných metonymií a synekdoch /podobně jako třeba kdysi slezské reálie pro pražské čtenáře Petra Bezruče; platí-li tato obdoba, čas jednou změni tyto metonymie a synekdochy v metafory a symboly/, střípků neznámého světa naznačujících celistvost, z níž byly vyňaty. Co rozhodujícím způsobem odlišuje tyto texty od textů prvního ze zde popsaných typů /rezignujících na veřejnost/, je schopnost vytvářet celistvý umělecký smysl v několika horizontech - nejen pro "zasvěcené", ale i pro "laiky"; s neznámými a kuse známými místy se v případě druhého z obou horizontů počítá nikoli jako s prázdnými místy pouhého nepochopení, ale tak, že úhrnná významová výstavba je bude s to integrovat právě jako fragmenty, náznaky a tajemství.

/2/

Druhá poznámka je textologická a jde v ní o praktické návrhy.

Není to pouhá hra na knihu, co ponouká původce samizdatových opisů starat se o slušnou grafickou úpravu, pevnou vazbu, knižní formát A5 atd. Tato úprava je signálem intence k veřejnosti, jejíž nezbytnou součástí je definitivnost: tak jsem to chtěl, vyřizuje svázaná kniha od svého autora, a do toho, co se zde předkládá, nechci a ani nemohu zasahovat. Toto sdělení, tlumočené za cenu značných časových obětí i svazečkem strojopisným /na rozdíl od volného souhrnu listů v deskách: to je pořád rukopis, work in progress, vyzývající čtenáře spíše k úvahám, co by se mělo změnit, než k spontánnímu a plynulému vnímatelskému prožitku/, je v naprosté většině samizdatových strojopisů drasticky rozrušováno nepřesnostmi, chybností, a tedy demonstrovanou neukončeností opisů.

Každá z těchto chyb je vyčnívajícím kamenem, o který čtenář klopýtne na lineární stezce vnímání textu, jsa zároveň sražen od svého pravého vnímatelského úkolu, tj. od hodnocení, od konstituce významových komplexů různého řádu,

/7/

zpátky do banálních zaležitostí grafických, označujících, jimiž se v náležitých poměrech /a ovšem pokud se grafiky umělecky nějak nevyužívá/ prostě co nejpríměji prochází k rovinnám vyšším. Pro mne je četba každého samizdatového textu především konjekturovou mučírnou, tj. opětovným zmáháním úkolu resistovat správné znění.

Z největší části jsou to důsledky nesprávného opisování; autorovy chyby se na tom podle mé zkušenosti podílejí méně - pokud jde o správnost grafického obrazu, hlavně v interpunkci a v podobných evergreenech českého pravopisu. Na každé knize je všem vidět, že neprošla normálním procesem redigování, který jsme za starých zlatých časů většinou proklínali, ale který se právě ve své nepřítomnosti jeví jako nezbytná složka zveřejnění díla. Autoři prostě nejsou dost pozorní a hlavně důslední, aby se obešli bez jazykového redaktora. Ale s tím se sotva dá něco podniknout.

To však, co naléhavě vyžaduje konkrétních opatření, je nepřítomnost korektora a korektur. Současné opisy nejsou totiž už s to náležitě plnit ani tu funkci, kterou má každé rozmnožení v jednom nebo několika exemplářích - totiž funkci zajistit hmotnou existenci textu i pro případ, že některé exempláře nebo prvopis díla propadnou zkáze.

Co třeba říci o osudu překladu, jehož autor věnoval hodiny na znovustvoření rytmické struktury alexandrínu a jemuž opisovači tu přidali, tam ubrali slabiku - ano, stačí tak málo, a jemná stavba se rozpadne jako model z dýhy a špejlí. A o próze hodné toho jména platí samozřejmě totéž; nezáleží-li tolik na slabice, představuje tam podobnou křehkou a jen v neporušenosti účinnou konstrukci nepř. intonace vět a jejich částí. Nehledě už k přesnosti a správnosti věcné,

Přicházím-li teď k úvahám, co s tím počít, činím tak s vědomím, že vznáším požadavky na lidi, kteří nezištně a často vystaveni vnějšímu tlaku věnují své večery svízelné práci, kterou nikdo veřejně neocení. Měli by však pomyslet na to, že relativně nemnoho další práce navíc je nezbytnou záchranou před nebezpečím, že výsledky jejich úsilí budou nakonec znehodnoceny.

Textologická křezeň a kultura začíná pochopitelně u autorů. Váží-li si své práce natolik, že si přeje, aby byla

zachována a aby čtenáři dostali do rukou to, co on opravdu vytvořil, musí věnovat soustředěnou pozornost předloze pro opisování. I při vydávání tištěných už textů má definitivní autorský rukopis, předloha prvního vydání knihy, privilegovanou pozici jako doklad autorského "budiž tak!". Ještě třeba po desetiletích umožňuje napravit chyby prvního vydání, které se, nepostřehnutý samým autorem /autor nebývá dobrý korektor: domnívá se číst to, co kdysi napsal, ne co v sezbě opravdu stojí/, později přetiskují z jednoho vydání do druhého. Předloha pro opisování by měla mít několik průklepů /nemůže je nahradit několik po sobě pořízených strojopisů, protože ty se navzájem liší/, které autor všechny, aniž jen jediný vynechal, co nejpečlivěji a shodně koriguje. Měl by na nich vyznačit, že toto je definitivní text toho a toho díla, datovat je, připojit relevantní údaje o vzniku díla. Přípravuje-li předlohu někdo jiný za autora zemřelého nebo zavřeného, je nezbytná ediční poznámka, udávající, o jaké autorské prameny se vydavatel opíral a co s nimi prováděl. Jeden nebo lépe několik z opravených průklepů předlohy se má bezpečně uložit jako záruka trvalé existence autentického znění díla. Kdyby se dílo jednou vydávalo tiskem, bude tato předloha - nikoli tedy samizdatový opis - jediným přijatelným pramenem.

Zásada, kterou teď zapisuji, se dá jen obtížně zachovávat a její striktní dodržování by mohlo brzdit šíření samizdatových textů. Přesto je nesmírně důležitá a k jejímu porušení by mělo docházet nikoli z pohodlnosti, jak to často bývá, ale jen když skutečně nelze jinak. Zásada zní: jakékoli delší opisy, zahraniční přetisky atd. se pořizují pouze přímo podle shora uvedených předloh, které připravil, korigoval a ověřil sám autor. Musíme totiž předpokládat, že při sebelepší kontrole část opisovačských chyb vždy zůstane neopravena, takže při řetězovém opisování chyby narůstají jako při hře na tichou poštu. Stačí tři čtyři opisy za sebou bez kontroly pramenem, a leží před námi text krutě deformovaný. Ostatně přímý styk každého dalšího editora s autorem by měl být pravidlem i z jiných důvodů, jak ještě uvidíme.

zbytně nutné, aby autor a editor nezávisle na sobě zkontrolovali po jednom exempláři opisu a opravili všechny omyly, vyměňující si poznatky a srovnávající své výsledky. Pokud ovšem tato kontrola je pouhým čtením opisu, nemůže - alespoň v případě editora, ale zpravidla, pokud nejde o osobu se zázračnou pamětí, i v případě autorově - ani zdaleka splnit svou úlohu. Aby se tak stalo, má mít charakter kolace, tj. srovnání s původní autorskou předlohou. Při pouhém čtení zpravidla odhalíme překlepy typu "pověsila se mu na kuk", které konec konců integritu textu narušují nejméně, může nám však uniknout vynechání celého odstavce. Při nejmenším je nezbytné, aby kontrolující měli po ruce předlohu a trvale do ní nahlíželi.

I k tištěným knihám se při nedokonale provedené korektuře často připojají lístky s opravami. "Str. 10, 8. ř. zd. místo kuk čti krk." Je praktické, aby autor i editor prováděli podobný soupis. Ten pak bude podkladem pro přenesení oprav do každého exempláře opisu, ať už to provádí kdokoliv. Tato fáze je ukončením kontroly, která bez ní pozbývá smyslu; neomluvitelným prohrěškem je to, když se opravy uskutečňují jen v některých průklepech a v jiných nikoli. Vedle toho jeden soupis chyb by měl být přiložen k archivovaným průklepům ^{uk} předlohy.

Stejný proces je pochopitelně nutné provádět s každým novým opisem a sadou průklepů, i tehdy, když v rámci jedné "edice" se pořizuje více exemplářů, než jaká je kapacita psacího stroje, a opisuje se tedy několikrát. Výsledkem tohoto počínání by měla být nejen správnost, ale i naprostá identita všech opisů, které se rozcházejí mezi čtenáře. Teprve když je zajištěna, rozdělují se průklepy téže stránky od sebe, spojují do jedné knihy, vážou atd.

Jak už bylo řečeno, při dalším časově a/nebo/ místně odlehlem opisování by se mělo znovu vycházet ne z opisu, ale z původní předlohy. A právě popsaná kontrola včetně kolace - i kdyby ji při obtížném styku s autorem měl provádět jen nový editor - je tu přirozeně stejně nezbytná. Pokud autor v období mezi jednotlivými opisy něco v textu změnil, je třeba v novém opisu vyznačit, že jde o novou verzi z roku toho a toho.

Další osobou a úlohou je ten, kdo zprostředkuje opsání a zhotovení samizdatové knížky, z nedostatku lepšího slova budiž zván editorem. V ideálním případě plní úkoly nakladatelského redaktora, dává nejružnější připomínky k obsahu a formě díla, včetně jeho jazykové stránky. /Všecky změny, snad to už ani nemusím říkat, provedené na intervenci editora, musí autor přenést i do ostatních průklepů předlohy - nejlépe tak, aby se později daly jako redakční identifikovat./ Pokud jde o textovou kulturu, měl by editor vždy kontrolovat, zda předloha je dost jasná a jednoznačná pro opisovače. Ve všech sporných záležitostech je nutno konsultovat autora. Editor je v samizdatu jediným článkem umožňujícím zpětnou vazbu mezi původem a zveřejněním textu - vazbu, která je při normálním vydávání několikanásobně zajištěna.

V samizdatu, jak jsme už zaznamenali, není korektur, a to je okolnost pro textovou úroveň a spolehlivost fatálně nepříznivá. Nad kritickou míru se tím ztěžuje úloha opisovače a zvyšuje jeho odpovědnost. Je zřejmé, že opisovač je nejslabším článkem v procesu, kterým se zabýváme. Nemůže a nesmí pracovat jinak než mechanicky, a přitom ideální by bylo, kdyby prováděl elementární korekturu už v průběhu psaní. Nejlepší opravy v samizdatové edici jsou ty, při nichž včas rozpoznané rozdíly mezi předlohou a vznikajícím opisem jsou likvidovány, ještě než je příslušná stránka vyňata ze stroje. Škrt nebo zabílení chybného textového úseku a vepsání správného, třeba jen mezi řádky, narušuje úhlednost opisu, ale ta při pozdější opravě bude narušena ještě více, a nadto bude nutno opravu vpisovat zvlášť do každého průklepu. Ve srovnání s tímto ručním vpisováním i vyhození celé příliš vedné stránky A5 a její náhrada novou znamená úsporu energie.

Ještě k té úhlednosti. Hladký strojopis s ponechanými chybami je jako domácnost zvenčí uklizená, ale s ostudným bordelem v zásuvkách a skříních. Krásně vyťukaný nesmysl zůstává nesmyslem.

Dostáváme se do stádia, v němž ukončený strojový opis se vrací k editorovi. Měl by být nerozhozený, tj. všechny průklepy téže stránky pohromadě. Teď totiž dochází k fázi snad nejzávažnější pro textologickou kulturu textu. Je ne-

Eva Formánková

KRITIK V NEKRITICKÉM SVĚTĚ

/Josef Vohryzek a Květen/

V první polovině padesátých let nemá literární kritika valnou příležitost, doba a její literatura se vyčerpává oslavou a chválou. Kritik je tehdy chápán jako ten, kdo pronáší projevy a píše referáty, vystupuje na sjezdech a konferencích, určuje vývoj, směr, perspektivy. Takovýto směrodatný kritik je unifikován s politickým, stranickým vůdcem a předsedem vylučuje jiného kritika, připouští jenom recenzenta. Za této situace vystupuje v Květnu prvního ročníku /1955-1956/ Josef Vohryzek s několika recenzemi, z nichž nejlepší patří povídkám Ludvíka Aškenazyho, a mimo to s jednou zásadnější statí *Č t e m e v S. K. N e u m a n n o v i*, psanou k básnickovým nedožitým osmdesátinám. V Neumannově knize *Anti-Gide* se soustřeďuje na kapitulu *Vzpouřa inteligentů*, píše, že jejímu autorovi "šlo především o to, aby objasnil sociální a morální profil měšťácké inteligence", a vidí v knize "lék proti zbytkům dnešní intelektuálštiny". /I, str. 7/ Pro kritika, který bude stát na vlastních nohou a myslet vlastní hlavou, nemůže být asi nešťastnější začátek než důvěra prokázaná této prostalinské knize, dovedně vyvolávající v intelektuálech komplex měšťáka a maloměšťáka. Vohryzkova stať odpovídá i celkovému rázu tohoto ročníku, v němž Květen, později proslulý jako časopis polemický, ještě zapadá do unisona tehdejších novin a časopisů a liší se jen akcentem na mládí nebo spíš mládežnictví svých příspěvkatelů. Mladí chtějí, mladí přistupují ke svým úkolům... to je tón mnoha příspěvků. Ve skutečnosti tato literární mládež bez odporu přijímá rozvrh, který starší uložili celé společnosti, rozvrh, v němž inteligence má postavení matoucích, střežených a hýčkaných zároveň.

Odhalení XX. sjezdu KSSS a následný společenský otřes probouzí i mladé literáty. Už na konci prvního ročníku je otištěna diskuse pod titulem "Mladí básníci na II. sjezdu spisovatelů" a Jiří Šotola, příští šéfredaktor, se ptá a zároveň si odpovídá "co to v praxi znamená jít s lidem,

Většině praktiků samizdatu se pravděpodobně předložené schéma bude zdát maximalistické, ale neprávem. Naše požadavky směřují k minimálním podmínkám kulturního vydávání textů v samizdatu. Zároveň odmítám možnou námitku, že tato poznámka je výplodem profesionální deformace filologa aplikujícího prostě zásady svého řemesla. Nevycházím z filologie, ale z existence samizdatu jako jednoho z hlavních projevů soudobé kultury. Snad jsem mohl říci "paralelní" kultury, ale ten přívlestek se mi nezdá vystihovat poměry, za nichž právě ve strojopisných edicích se reelizuje legitimní pokračování tradice českého písemnictví, zatímco tištěná literatura - aspoň pokud běží o původní beletrii - plýtvá svými aparáty a typografickými prostředky na produkování okrajových a v povětrí visících výtvorů bez tradice. Jedním z atributů české tradice je pak právě to, že jazyk se zachraňuje, rozvíjí a diferencuje zároveň se svým písemnictvím. Jestliže autoři, editoři a opisovači samizdatu vzali na sebe úkol udržet a rozvinout dědictví Máchovo, Nerudovo, Vančurovo, Čapkov, Čepovo i v chmurných podmínkách konce tisíciletí, eo ipso už přijali také tuto jen zdánlivě okrajovou a zatěžující povinnost. Znějí-li konkrétní požadavky, z této povinnosti už jen vyvozené, jako něco paradoxního, není to jejich vina, ale důsledek paradoxního postavení celého samizdatu.

Dá se to tedy vzít i tak, že s pomyšlením na kulturu, kterou všichni na koleně a s očima vykulenýma námahou děláme, navrhuji prostě svým kolegům, aby do úhrnné absurdity svého počínání v zájmu jeho vnitřní soudržnosti zahrnuli ještě jednu malou absurdnost navíc.

hými a eť se přitom nebojí uřeknutí." /I, str. 4/ V diskusní tribuně je i příspěvek Václava Havla, v němž se ptá autorů Května, "zda toto umělecké snažení považuje samo sebe za nutný projev vývojového procesu socialistického realismu, či zda vůbec nesouhlasí s jeho tezemi a pojmoslovím a chce s ním mít společnou svoji socialističnost a realističnost, což je nepoměrně méně než přijetí jeho celkové koncepce." /I, str. 29/ Domnívá se, že tito básníci "úmyslně mlčí o posledních etapách vývoje české poezie, o nichž by bylo především logické mluvit. Neboť jak je možno hovořit o prozaizaci verše, zavádění konkrétních životních situací a dějů do poezie, aniž hovoříme o směru v české poezii, který po výtce všechny tyto vlastnosti v sobě soustřeďoval, aniž mluvíme o velké vlně, jejíž kolébkou byla Skupina 42..." /Tamtéž/ Havlův příspěvek nerespektuje obzor květnových básníků a teoretiků, nebere v úvahu ani jejich možnosti - - zřící se snad socialistického realismu veřejně a přímo, nejspíš jím i křivdí, pokud jde o úmyslné mlčení -, je to ten druh promluvy, o němž lze říci, že při vší složitosti situace je jednoduchý a prostopравdivý, a především proto ho ani nebylo možné přejít bez odezvy. Dokládá to jistě i to, jak byla diskuse a s ní i kritika na vlastní účet v Květnu otevřená.

x x x

Všední den jako první pounorový literární program je vyhlášen, ale zdaleka se neseťkává s příznivou odezvou. Z hlediska jednotné kulturní fronty a jednotné stranické politiky v kultuře je každý program a každá skupina, kterou program váže, naprosto nežádoucí. I když s e později tu a tam o všedním dnu dočteme, jako program se brzy hroutí pod tak zvaným tlakem doby. Po dobříšském setkání mladých spisovatelů - koná se po "maďarských událostech" - lze se v pátém čísle Května dočíst, že účastníci setkání "upozorňovali vcelku shodně /.../, že program poezie všedního dne může být jen programem krátkodobým, jemuž půjde zejména o regeneraci poezie, o seznámení se s denní skutečností /.../, o analýzu reality, jež sice neznamená konečný cíl, je však nutná jako předpoklad dalšího vývoje." /II, str.194/ V sedmém

otázka, řekl bych, . v š e d n í h o b o j e za nový život v hlavách a srdcích a v práci každého člověka u nás, Niko-
liv už otázka m a n i f e s t a c e , nýbrž otázka r e -
a l i z a c e revolučního programu!" /I, str. 259/ Známy
"všední den" začíná tedy jako všední boj a je začleněn do
programu revoluce. V závěru svého příspěvku Šotola dodává,
že "chceme mít takovou poezii, která by uměla dát varovný
signál, kdyby se znovu začalo autoritativně lhát. A ne ta-
kovou, která by ke lžím ještě přimalovala ornamenty..."
/Tamtéž/ Takovou řeč bylo lze slyšet v Čechách častěji,
i mimo poetické programy, jen její nároky si uvědomoval asi
málokdo z revolučně a později i radikálně naladěných intelek-
tuálů a literátů.

x x x

Jako program se "všední den" ohlásí až v článku Miro-
slevo Holuba "Náš všední den je pevnina", otištěném ve
slavnostním zářijovém čísle druhého ročníku. Autor se v něm
zříká "dogmatismu", "konvencí", "pouček a oficiálních té-
mat", "obecných výpovědí a obecných závěrů" a novou zemi
hned zabydluje báseň, Bruknerova Óda na sušení prádla. Je
v ní práce i pohyb, vlající prádlo, ale není to vyžadovaná
budovatelská práce a její letní nebo jarní den je mírový
nebo spíš idylický: "Prádlo, ty signále na městských majá-
cích, plandavý praporku maličkých dětí... vítr se opírá do
bílých plachet cích, všední den odrazil od břehu... letí!"
/II, str. 1/ V básni i článku má všední den poněkud bohat-
ší rezonanci než v Šotolově příspěvku a zářijové číslo je
pozoruhodné i jinak - další diskusí. Otevírá anketu o II.
spisovatelském sjezdu a o XX. sjezdu KSSS a ptá se mimo ji-
né i na důsledky kultu osobnosti. Takto šalamounsky odpoví-
dá J. Mukařovský: "Kult osobnosti neznamena, tuším, podstat-
né nebezpečí pro další rozvoj naší literatury už proto, že
právě v literatuře budující socialismus váží vždy dílo víc
než osobnost..." /II, str. 3/ Zato Ludvík Kundera soudí, že
"kult osobnosti měl a zčásti i má přebohatý rejstřík. Mimo
jiné: pseudomaxxistickou domýšlivost, samospasitelnost, ne-
omylnost..." Žádá více knih a časopisů: "Ať tam lidé otevře-
ně říkají, co si myslí, ať se zamýšlejí nad sebou i nad dru-

čísle začíná Šotola v diskusní tribuně hovořit o programu tak trochu jako o pohádce: "Byla jedna literární koncepce, nedefinitivní, nedomyšlená a nadto uvedená ve známost v dosti nepřesné souvislosti s termínem 'všední den', kterýžto termín se podivuhodně rychle ujal a natropil nejedno nedorozumění, protože je to termín, jehož v minulosti některé školy používaly, a to v souvislostech ne stejných." /II, str. 262/ Není to pouhá taktika, ústup, Havlova výtku má Šotolu k vlastnímu vyznání víry: "Někteří mladší soudruzi, především Václav Havel /v l. č. Května i j./, hovořili /jistě právem/ o teoretických nedokonalostech koncepce a v této souvislosti vytýkali nedostatečně formulovaný vztah k programu tzv. Skupiny 42 a nepřímě doporučovali navázat na úsilí spisovatelů a malířů /.../. Přijmout vztah ke skutečnosti, jaký měli ve čtyřicátých letech umělci Skupiny 42, byla by literátština, našemu životu a našim prožitkům a zkušenostem neodpovídající autostylizace, epigonství, lež." /II, str. 263/ Základní pocity umělců této generace vypočítává Šotola podle Kolářových veršů jako "pasívní úzkost, marnost, úzkostný vztah ke světu". Šotolův člověk je sebevědomý, sám o sobě i ve své perspektivě, a takové má být i umění, jež se tu vyzývá k cestě "od pravdy jednotlivce k pravdě třídy, společnosti. Od věcné střízlivosti k smělé kantiléně a k patosu"; Šotola požaduje "pravdivé, zápalné politické umění, Ne dogmatickou zpotvořeninu." /Tamtéž/ Zápas, který Květen vede, je zejména a nápadně v prvním období soustředěn na souboj s takto vymezenými dogmatiky a dogmatismem.

x x x

Antidogmatickou koncepcí sleduje i Vohryzkova stať
 U m ě n í j e t a k é m y š l e n í , otištěná jako úvodník v devátém čísle Května. Je to jeden z prvních pokusů vyznat se v rozporuplné a dvojznačné literární situaci, orientovat se podle jejích živých i mrtvých bodů. Přitom i pokus sám je poznamenán dvojznačností. Vohryzek tu píše: "Někteří z těch, kdo našli správný směr, nezbavili se onoho vnitřního vakua, jež je příznakem maloměšťáka, který veškeré své síly spotřebovává k tomu, aby se k něčemu přidal, aby se

někde 'zabydlil' /.../. Kolektiv je v představách těchto lidí kompaktní masou, v níž je možno se skrýt před vlastní prázdnotou /.../. Proto tito lidé vystupují povětšinou jako 'strážci čistoty', jejich přínos bývá ryze negativní. Nedovedou vyslechnout jakoukoliv samostatnou myšlenku, kterou nelze převést na některého společného jmenovatele uznaných formulí, aniž je ovane posvátná hrůza z kacířství /.../. Prostředí dogmatismu a byrokratického řízení kultury bylo přímo mateřskou prstí této mentality." /II, str. 306/ Maloměřský, snad ten, kterého nabízí i Anti-Gide, mu vysvětluje i dogmatiky. A přece není tato stať bez hlubšího významu a nepropadá jenom této vazbě, zvláště proto ne, že si její autor uvědomuje první stopu falešného vědomí padesátých let jako kolektivní sugesci. Hned v úvodu to formuluje takto: "V řadách inteligence doplatili mnozí na dětské choroby kolektivismu ztrátou vlastní osobnosti. Místo aby se dobrali vlastního přesvědčení, podléhali jen sugesci. Místo aby se stali součástí zástupů, zůstali jen jejich přívěskem..." /II, str. 305/ Celá stať, zdá se, dobývá z nové situace především osobu, osobnost a osobitost v umění, ne však lacino a z povrchu: "Osobitost uměleckého projevu požaduje kdekdo a kdekdo odsuzuje uniformitu! Ale nezdá se nám, že je stejně všeobecně uznávána osobitost a odsuzována uniformita tam, kde umění sbírá své základní živiny... Ten, komu vyhovuje nalinkované myšlení, a přitom se deklarativně ztotožňuje s požadavkem osobitosti umění, propadá konec konců formalismu. Osobitost uměleckého projevu totiž netkví ve vynalézavých kudrlinkách, ale rodí se jen tam, kde osobitý tvar dá výraz osobité myšlenky." /II, str. 306/ Celou tuto výzvu k myšlení - v umění i o něm - vztahuje pak autor statí i sám na sebe, na své kritické články, a zůstává jí v celé kritické praxi až podivuhodně věren.

x x x

Z článku *P r ó z a v K v ě t n u* je už zřejmé, že se Vohryzek stane kritikem prózy, a nejenom jejím recenzentem. Próza má za sebou období převážně výrobních témat podle budovatelské zakázky a sovětského vzoru, to nenávratně končí, k tomu pak kritik podotýká: "Diskuse o tvorbě mladých spiso-

k "vnitřnímu ústrojení díla", k jeho "tvárným postupům", mluví o "sebevýrazu" nebo "sebevyjádření", o "specifičnosti", o tom, "jak" je dílo uděláno. Je to snad někdy způsob, kde ber, stav je ještě nouzový, mluví jazykem nesjednoceným nějakou vlastní metodou nebo školou. Šalda nebo starší školy, například ruský formalismus, se vkrádají do jejich jazyka, ale především se tito autoři pohybují tam, kde je dílo samo, a nevykládají je z jeho vnějších parametrů. Nespoléhají ani na tehdy závaznou teorii odrazu v estetice, pátřejí po chvíli tvoření a kladou důraz na interpretaci skutečnosti a "překonání" klasických vzorů. Tyto starosti Května dokládají práce na jeho stránkách otištěné, Brabcovy, Červenkovy a jiných a také literárně kritické práce Vohryzkovy. Jsou to začátky a nenabízí se tu nová estetika ani se tu nesvádí boj o "velké umění"; tyto pokusy a hodnoty se také neprosazují v laboratorně čistém prostředí. Domácí politické pozadí stále zasahuje do těchto počátečních snah a ony zasahují i do něho. Pohyb, který začal společenským otřesem po XX. sjezdu, jakož i nástup mladé generace je nejednotný, je to nástup i ústup a stále rozcestí, lišící se u jednotlivců, lidé se osamostatňují vůči ideologii, a ještě na ní závisejí. I v Květnu, jako všude, ~~xxx"xxxxxxx"xxxxxxx~~ chybí ještě poznání a uznání hodnot západního umění, na "trhu knih" se jen postupně prosazují překlady beletrie, - ne-li teorie! - a nezbytné doslovy uvádějí tyto hodnoty na pravou, tj. ideologickou míru. Chybí zde i pohled na vlastní českou minulost, z níž tu obstojí především avantgarda a odjinud motivy, které třeba zdálky anebo s "rozporem sobě vlastním" směřují k potvrzení "dneška" jako kulturního i životního vrcholu. Odborné úsilí, často nemalé, končí najednou závěrem hodným publicisty. "Všední den", sám v sobě nevyjasněný, má podobu sympatického hesla a poskytuje jen malou oporu, nenabízí se ani příbuznost s hodnotami moderního umění, jako je "obyčejný člověk" Čapkův nebo "pěší člověk" tehdy ještě nepřístupného Kafky, hodnotami tvrdě získanými. Ideologie, o níž se Vohryzek zmiňuje v článku o květnové próze, je ošidná: má vždycky tendenci předstírat, že sama je skutečností, vyrábět umělý svět, na takový trik přistoupila především generace pounorových prozaiků - zvláště oblíbená a obsedantní je

vatelů se téměř výhradně soustředily na poezii. Próza zůstává v pozadí. Není se čemu divit. Próza reaguje vždy pomaleji a důkladněji. I schematicismus a vše, co s ním souviselo, byl proto v próze důkladnější a důkladnější musela být i její krize. Poezie má jaksi tradičnější právo na subjekt a některé jeho neplechy, a próza je prozatím přece jen mesovější artikul /.../. Proto byly různé zvrácené postuláty vůči próze kladeny s větší důsledností." /II, str. 359/ Jeho článek shrnuje příspěvky několika autorů /J. Smetanová, K. Ptáčník, I. Klíma, V. Kalábová, M. Klánský, V. Příbický/ a ptá se, má-li tato mladá generace v Květnu nějaký profil. Spatřuje ho ve snaze řešit "nejžhavější společenskou problematiku, kolem které se doposud chodilo s ostýchavě sklopenýma očima" a potom "v procesu zcivilnění s posílením subjektivního prvku". Přihlašuje tuto mladou prózu a s ní i sama sebe k myšlence "všedního dne" a vymezuje, nikoliv distancuje, své stanovisko vůči ideologii: "To, co bývá obecně označováno termínem 'poezie všedního dne', objevuje se tedy i zde. Světovému názoru a ideologii se tím dostává místa, které jim přísluší. Stávají se součástí pohledu na svět a přestávají být zdrojem samotné inspirace a obrazotvornosti. Tímto zdrojem se stává výhradně realita a vlastní prožitek." /II, str. 359/

x x x

Vohryzkova slova o prožitku a realitě by mohla být docela dobře úvodem k estetickému povědomí, které se začíná v Květnu prosazovat. Literatura má ze sebou schematicismus a kritika období již zmíněného recenzentství, v němž se, pokud jde o prózu, kriticky posuzovala kresba nebo vykreslení postav a prostředí, zkoumala možnost přehazování kladů a záporů, světů a stínů, odmítalo se nanejvýš schéma příliš křiklavých barev a recenzent sám byl přitom vybaven jako z hodin školního kreslení. Právě s touto bezmocností, která bude ještě dlouho přežívat na stránkách jiných časopisů a přežívá vlastně dodnes, se Květen začíná vyrovnávat. Květnoví autoři a kritici berou za svůj malý prostor díla a na něm upletňují své plrozumění i práci, proto se často vyjadřují

tu myšlenka přerodu v nového socialistického člověka. Takový stav problematizují Vohryzkovy **kritiky**. Neděje se to vždy za ostrého vyjasnění pojmů, a přece jeden, základní pojem se vyjasňuje: skutečnost viděná a tvarovaná je v těchto kritických statích první otázkou a obecnost, jako "abstrakce" uhlašující každý živý svár, funguje jako její clona. Zejména ve třetím ročníku Května můžeme sledovat myšlenky jeho nejdůležitějších kritik v takto naznačeném směru.

x x x

Úvodem statí **Č t y ř i k r á t o v á l c e** nahlíží Vohryzek mýtus válečného vítězství, který tak dlouho ovládal poválečnou atmosféru: "Škodlivost knih a filmů, které líčily válku v podobných polohách jako Pád Berlína, nespočívala v první řadě ve schematismu, oslavnosti, kultu osobnosti atd., ale v tom, že oslavovala vítězství jako vojenský fakt, že podléhala válce, místo aby odhalovala její smysl." /III, str. 23/ Stat' je ve svém rozvrhu promyšlenější, než vypadá na první pohled. Téma ještě uplatňuje svůj diktát, a také válka je téma, na němž se ukazují čtyři možné přístupy - hodnotí se tu tedy čtyři knihy /V. Někrasov, V rodném městě, V. Stýblová, Mne soudila noc, Č. Jeřábek, Někomu život, někomu smrt a Karl Ludwig Opitz, Můj generál/. Někrasovovu knihu, tehdy jeden z nejlepších sovětských románů, lišící se od "optimistických výkřiků" i "beletrizovaných reportáží", cení článek vysoko, i když vyčítá autorovi "místy popisný realismus a vypravěčskou techniku starší než byla Čechovova". Především oceňuje, že bez pomoci tehdy módního boje proti teorii bezkonfliktnosti "autor má odvahu líčit konflikt v člověku, aniž jej vyrovná umělou harmonizací. /.../ Užívá kontrasty ne proto, aby zdůraznil napětí dobrého a špatného, což je zase jen harmonie, ale užije bez rozpaků i disharmonický kontrast. /.../ Nejde o samoučelné efekty, ale o disharmonie, které čistě znějí, protože jdou za realitou bez zábrán." /Str. 24/ Novelu Valji Stýblové, která tehdy vzbudila čtenářský ohlas, bylo třeba přebrat, rozlišit potratový příběh a mravní otázku knihy, "negaci všech životních hodnot", kterou vyvolala okupace: "Bude-li knížka V. Stýblové považována za novelu, která chce klást

otázku morálního oprávnění potratu, pak jde o nedorozumění. Je to kniha o morálním profilu okupační mládeže a potratový problém je tu jen demonstračním prostředkem..." Toto rozlišení platí nejen pro čtenáře, ale i pro autorku samu. O potratovém problému proto článek říká: "Jestliže se zvlášť v závěru dostává do popředí natolik, že tříští celou stavbu novely, pak je to zase jen díky tomu, že fakta zastínila charaktery." Prvotina zůstává pro kritika nakonec přece jen "spíš dokumentem než doceleným dílem." /Tamtéž/ Jeřábkově novela by se octla v poněkud trapném postavení ve srovnání s Někrasovovým obrazem, český autor totiž vsadil na konfrontaci "nelomeného sovětského člověka" s odchovancem oné předfašistické civilizace kolísající mezi německou kulturou a prušáckým militarismem. "Výsledek je nasnadě předem: Míša vychází nezlomen, Hagan podléhá." /Str. 25/ U portrétu "sovětského člověka" musí kritik konstatovat anachronismus: "Tenhle vesnický učitel vůbec není sovětský typ. Je to mužik z anno dazumal, jak ho známe z Gogola a Leskova a odjinud a jak přežívá ve špatně aktualizované podobě v některých z nejschematičtějších sovětských románů..." /Tamtéž/ -- Zdálo by se, že Opitzova vyvážená próza chce jen pozorování, jak je napsána, ale nabízí kritikovi také rozdíly obecnosti a té abstrakce, která vládne na domácím poli: "Opitzův realismus je ve své hutnosti tak oproštěný od konvence, že do sebe bez úhony pojme a zužitkuje něco tak sterobylého, jako je alegoričnost. Toto pásmo souvislých a dějově nezávislých záběrů ponechává široký prostor pro vykreslení typů nejobecnější platnosti a jejich výraznost není o nic menší, přestože jsou individualizovány jen velmi úsporně /.../ Všechny antischematické doktríny jsou tu tedy postaveny na hlavu, aniž dílo trpí: obecnost tu zůstává v rovině umělecké myšlenky, nesklouzne ani na okamžik v mrtvou suše racionální abstrakci." /Str.27/ V závěru vyslovuje kritik svůj plán: "Naše probírka nešla po zcela sourodých hodnotách, tématický zřetel má své zkratky. Tolik však prozrazuje jednoznačně: nová realita si vynucuje nový vztah k ní a novou myšlenkovou dynamiku, netísněnou ztuhlým tvárným kačloubem." /Tamtéž/

autorství je skutečnost, nikoliv etika nebo idealita vztahů: "Záliba moderní literatury v líčení spodiny tu má svůj hluboký smysl. Poskytuje možnost ukázat profil lidských vztahů nezahalených závojem etosu. Zdánlivý cynismus těchto moderních autorů je ve skutečnosti znakem realismu, který nepodléhá sugesci vnějšího dojmu a jde za podstatou. Ve svých uměleckých výsledcích je to literatura sociálního kriticismu a socialistické tendence, s níž dnešní pokračovatelé popisného realismu nemohou soutěžit /.../. Parodický průběh pohřbu v povídce Jak to chodilo v Oděse ukazuje básnickou šíři autorov a záměru: není vyčerpán sociální stránkou lidských vztahů, je tu vždy ještě něco navíc, co posunuje realitu do svérázného zorného úhlu; nepostihli bychom jej ani filozofickým zamyšlením nad tím, co všechno autor naznačil o podstatě lidského života a smrti Beňovým zásehem při pohřbu. Je tu navíc ono básnické sebevyjádření, které je do těchto vyprávěných epických povídek včleněno se stejnou silou jako do lyrických povídek Jízdní armády." /Str. 215/ - je tu i několik cenných srovnání, Babela s Čechovem, s Šolochovem, pokud jde o obraz krajiny, s hemingwayovskou **genérací**, jež byl Babel podle studie i předchůdcem, i se samotným Hemingwayem, a jako portrét nebo literárně historická studie by B a b e l jistě dobře obstál. O sedm let později, v doslovu k Povídkám, píše Zábrana o této práci jako o "dosud nejvýznamnější české babelovské studii". /MF 1966, str. 279/ Je to studie možná až příliš dobyvečná, to poznamenává i její jazyk, v němž se opakují termíny typu "lyrická výzbroj", "výzbroj intelektu", "lyrický arzenál", v perspektivě avantgardy možná nedoceňuje Babela jako básníka tragických osudů, ale její mnohostrannost, svedená přitom do jednoho celku, je sama literárním výkonem. Vohryzkův zřetel je ale současný, potvrzuje se to v občasných připomínkách, potvrzuje to i závěr studie. Nevztahuje se jen k umění a k překonávané tradici, ale i k člověku, který je v ideologické projekci tak často zbavován těla i smyslovosti: "Redukce lidských funkcí na několik civilizačních, sociálních a politických úkonů vytvořila potřebu nového, pronikavě viděného člověka, člověka tak, jak je. A Babelova tvorba naplňuje dnešní potřebu intenzity, dialektické analytičnosti a komplexní syn-

Studie nazvaná prostě B a b e l vycházela na pokračování ve třech číslech Května /3. - 5./; pro první soubor novel používá podle Fučíkova a Feldmanova překladu titul Jízdní armáda - později u Zábrany Rudá jízda. Babel je tu určen jako typ popírající tradici, kterou "vstřebal a svým dílem překonává". /III, str. 142/ Jako motiv volby zapůsobila i Babelova "dynamika", ukazující se i v tom, že Babel neustrnul, ani pokud jde o jeho vlastní dílo: "Málokterý autor s takovou výzbrojí by nepodlehł fantómu vlastního přínosu do literatury a nenapsal desítku svazků více nebo méně obměňovaných Jízdních armád." /Tamtéž/ Ne bez užitku předchází Babelův osobní portrét zkoumání díla - jeho povídky se často zdají být pouhými autobiografickými črtami. "Babel vyrůstal v období předrevolučních konfliktů a svět jeho dětství se příliš nelišil od toho, čím žil mladý Gorkij. /.../ Ne vyzbrojen k tomu, aby si zachoval citlivou vnímavost, aniž by za ni zapletil odvratem od reality. Tou výzbrojí je ostrý silný intelekt, který udržuje všechny smysly dokořán a zachovává přitom bezpečný odstup." /Str. 143-4/ Studie chce určit Babelovo vidění světa a vychází přitom ze známé povídky Moje první husa, příběhu mladého intelektuála, který se chce uvést mezi rváče - rudé kozáky: "Povídka Má první husa /.../ je příznačná způsobem, jakým autor užívá autobiografičnosti, aby rozdvojil pohled na skutečnost a dosáhl kombinací osobního subjektivního prožitku s objektivním viděním co největší intenzity /.../. Tento zorný úhel se neustále a bez jakýchkoli přechodů střídá se zorným úhlem zcela obnaženého zraku, který s drsnou obrazností zaznamenává realitu, jaká je /.../." /Str. 144/ Toto rozdvojení je vlastním a nejdůležitějším nálezem Vohryzkovy úvahy a na ně pak navezuje zkoumání Babelova bohatého rejstříku: střídání stylistických vrstev jazyka, patosu i věcného výčtu, kontrastu kusého příběhu se složitým postupem kompozice, střídání úderné pointy s měkce doznívajícím dovětkem a toto podrobné pozorování Babelových próz se tu ukazuje i jako škola pro kritiku vznikajících děl české prózy. V Oděských povídkách se Vohryzek soustřeďuje na epické charaktery, první z nich je Beňo Krik, příslušník oděské spodiny. Studie zde shledává, že prvním zájmem moderního

dosud nedostatečný. /.../ Jinde se zabývá standardizací konfliktů, zvláště v románech z prostředí velkých staveb, příčinu standardizace shledává v tom, že jsou dějově postaveny na obdobných hlavních konfliktech a situacích. Nejde mu tedy o to, jak spisovatel tyto konflikty vidí a jaký jim dá tvar, ale které jsou to konflikty, nejde mu o různorodost, s jakou spisovatelé zobrazují sociální fakta, ale o různorodost sociálních faktů. /.../s. Hájek vychází příliš jednostranně z tematické stránky díla, z níž je možno vypreperovat sociologický moment přímo jako politikum a spojit jej s běžnými problémy dne." /Tamtéž/ Hájkovy úvahy o tom, že je dosud málo dělnických hrdinů a komunistů nebo i silných portrétů měšťáků, prozrazují absenci hodnot, ale Vohryzek vychází především z postavení sociologického kritika, jemuž přisoudil právo existovat, a právě ten nyní neobstojí: "Jde tu o sortiment literárních postav a tento sortiment je srovnáván se sociálními kategoriemi, jejichž určení je tak hrubé a schématické a nicneříkající, že s ním dnes nevystačí nejen literát, ale ani sociolog, politik, národohospodář, statistik." /Tamtéž/ - Ve sporu se musel dostat na pořad i vztah, který není vynálezem marxistické nebo sociologické kritiky, je starého data, teď je však donekonečna exploatován a ve stejné míře i zamlžen, vztah člověka a doby. Vohryzek tu dobře rozlišuje i známou záměnu doby a potřeb nebo úkolů dne shora a uměle stanovených, doby a její profanace: "Jiří Hájek je prototypem kritika, který chce řešit otázky, jež klade doba. Jde ale o to, jak to kdo chápe. V dnešní inflaci slov ztratil tento požadavek svůj původní smysl. Doba klade své otázky, ale nenabízí je, netrousí je samovolně. Jsou skryty, utajeny ve spleti toho, co někdo vykřikuje. Tyto otázky je nutno objevovat, vydobývat, poddávají se jen těžce, zdráhavě, protože skutečnost je cudnější než lidé. Aktivní vztah k životu, aktivní kritiku chápu jako formulování otázek, které nebyly vysloveny. Je hluboký smysl ve slovech Karla Marxe: Formulace otázky je její řešení. A reaktivní kritiku chápu jako setrvačné prodlužování otázek, jejichž smysl už někdo vydoloval a spotřeboval, které už nic neskrývají a stačí se shýbnout a třídit a nanejvýš obměňovat." /Str. 171/. Schopnost dife-

tetičnosti, která přetváří skutečnost pro všech pět smys-
lů." /Str. 276/

V článku *K r i t i k a a k t i v n í n e b o r e -*
a k t i v n í, tj. v recenzi knihy Jiřího Hájka Problémy
a výhledy současné prózy /Orbis, 1957/ Vohryzek Hájkovi ne-
vytyká přesvědčení socialistického realismu ani postoj so-
ciologického kritika, vytyká mu, že "téměř nikdy neformulu-
je otázky, nevymezuje problémy, jeho výklad plyne ve formě
komentářů a polemických odboček, v nichž se nejčastěji pro-
plétá několik různorodých otázek najednou, /.../ celý trs .
navýsost sporných otázek, které jsou zodpovězeny rázem, bez
hlubší vzájemné spojitosti a mimoto bez jakékoliv argumenta-
ce. V otázce socialistického realismu je tu nejen nesourodé
spojení několika nesourodých problémů, ale i několika názorů
/.../." /III, str. 169/ Je to kritika nejen Hájka, ale urči-
tého typu tehdejšího kritického myšlení a Vohryzek se úvo-
dem odvolává na Kurta Konrada, pojetí, které třídí marxis-
tickou estetiku a orientuje ji k specifčnosti umění: "By-
lo nedostatkem první etapy marxistické estetiky, vyznačené
jmény Mehring a Plechanov, že v boji proti starému formalis-
mu a idealismu XIX. století zdůraznila nikoliv zvláštnost
umění, nýbrž jeho obecnost, jeho význam sociálního činitele.
V této bojové pozici vyzvedla především to, čím je umění spo-
jeno s ostatními druhy společenské aktivity, takže přenechala
vlastně svému idealistickému odpůrci starost o zvláštní kri-
téria umění, práci, které se tento ujal s veškerou jedno-
stranností specialisty. Je úkolem nové etapy marxistické
estetiky, aby odčinila tento nedostatek." /Str. 170/ Je
známkou rovnováhy v této Vohryzkově kritice kritiky, že při
svém zaujetí pro "specificky umělecké otázky" neodvolává
sociologickou kritiku, klade jí jenom podmínku: "musí pozná-
vat, a ne odvozovat, bojovat, a ne si přikládat polínko,
musí si stavět vlastní otázky, a ne jenom cosi zprostřed-
kovávat. Musí být aktivní, a ne reaktivní." /Tamtéž/
Leccos nám tu připomene diktát tématu, který se zdá už v pró-
ze vyřízen, když Vohryzek líčí, jak se projevuje toto reago-
vání: "Jiří Hájek si například klade otázku, co nám naše li-
teratura říká o západním světě, a odpovídá na ni takovým
způsobem, jako by šlo o výrobní sektor, jehož sortiment je

Vohryzek nepíše kritiky s ohledem na čtenářský ohlas, píše někdy i proti němu /například proti nadšeně přijaté Saganové, uveřejněné ve Světové literatuře 1959/ a úvahu o postavení kritika a kritiky často předesešla vlastnímu hodnocení. Tak je tomu i ve statí *L i t e r a t u r a z l i t e r a t u r y*, zaměřené na iluzi o "vcelku dobré úrovni" současné prózy. "Překladová literatura z posledních dvou let narušila tuto idylickou představu, aniž v literární kritice došlo k hlubší a důslednější změně kritérií. Každý kritik musí samozřejmě vycházet z vývojových potřeb literatury vcelku i každého autora zvlášť, nemůže hodnotit dílo jenom srovnáním se světovým mistrem. Avšak tato úloha kritika jako rádce a chápajícího spoluhledače cest nesmí vést k bezcharakternímu patronství kdejaké polovičatosti..." /III, str.312/ "Chorobu" současné prózy nevidí Vohryzek v primitivnosti, ale v zřemeslnění. To se týká knihy Vladimíra Neffa Sňatky z rozumu a v menší míře i novely F. Daniela Velká zeď. Kritik ovšem ví, že dobrých řemeslníků je hodně, a píše, že "bylo by snad nejspravedlivější buď nejmenovat žádného, anebo je vyjmenovat všechny"; Neff je tedy vybrán jako jeden za mnohé, možná právě proto, že mezi mnohými je nejlepší a nejkultivovanější. Neffův starší román, Srpnovské pány, nevidí jako propadnutí řemeslu, zvažuje například ve své statí, že historie tu působila "jako osud, jako živoucí síla", zato ve Sňatcích z rozumu nachází "historické obrázky, v nejlépších místech statické studie nejběžnějších charakterů". Pozorovatelská schopnost, vypracovaná ve studii o Babelovi, tu konstatuje: "A tady jsme u jednoho ze zdrojů řemesla: detail, který nemluví, nenaznačuje, jen oživuje, zmalebňuje. Včleněním do širšího celku neprozrazuje hlubší smysl. Je tu jen proto, aby to bylo stravitelnější, aby se standardní myšlenka přeměnila v příjemné čtivo." /Str. 313/ U Neffa provokuje Vohryzka rozpor, na jedné straně vědomí modernosti a na druhé pokles k řemeslu. Takový rozpor se neodpouští, je také protikladný úsilí mladé generace, která někdy z nevědomí, neumělých veršovanék nebo próz *à thèse* chce jít za uměleckým cílem. Proto o Neffovi píše: "To všechno jsou literární postupy kultivovaného autora, který vládne perem poučeným vypravěčskou technikou až po Joyce

rencovat tam, kde všechno splývá v abstraktní dobové řeči, vyznačuje tuto kritickou stať především.

Spor Vohryzek-Hájek pokračuje a táhne se přes několik čísel Května, není jediný, má rekord asi jenom v délce: co číslo Května, to další polemika, týkají se satiry, výtvarnictví, literární historie, ba i dějin filmu, takže při této příležitosti Červenkův a Šotolův úvodník shrnuje: "Květen má poslední dobou zase rozlitý ocet na všechny strany. Zlobí se Dikobraz, zlobí se Jiří Hájek, Literární noviny si přisadí, kde mohou, i ten Host do domu si už zpovzdálečí škrábnul..." /III, str. 589/ Spor se však odehrává v době, kdy v literárních kruzích je antidogmatismus určitým trendem. Také Hájek chce být antidogmatickým kritikem, nebyl ostatně dogmatikem ani ve své profesi, a mnoho autorů, překladatelů i ostatních, jimž dogma odmítalo přístup, uvedl do světa knih. Problém ale nespočíval v blahovůli kulturní politiky a zůstával skryt i zmíněnému trendu. Období, v němž Vohryzek působí, už neovládá démon souhlasu, jeho řeč je spíše odbojná, zvláště literáti se vyslovují proti ideologii, ale tato řeč, slovník kultu osobnosti, dogmatismu, schematismu, znovu klesá v hesla a stává se majetkem kolektivního mínění. V této situaci se kritik orientuje: "... setrvávat v dogmatismu je možno ne jedním - ale dvojím způsobem: opakováním dogmat i jejich vyvracením. /.../ A kriticky rozebírat dogmata, a nejit přitom dál, neusilovat o nový přístup, nové pojetí, to není k ničemu, jakože není k ničemu kritizovat dogma na půdě dogmatismu." /Str. 171/ Taková výzva už není jednosměrný a jednorozměrný boj proti dogmatikům. Ke střetnutí s Hájkem by pak asi vůbec nedošlo, kdyby si Vohryzek trvale nekladl otázku, co kritika vlastně je a jaké je její postavení, otázku nedosažitelnou pro voluntarismus, jemuž neuniká ani Květen, onomu "chtít být spisovatelem" a "chtít být kritikem", které se nestará o vlastní východiska. Teprve takové doptávání jde ve směru moderního myšlení, jemuž nejde jen o "výboje", ale i o základy.

x x x

a který ji umí použít bez módního kopírování. Jenže v této knize pokračuje ta lepší větev Neffovy dřívější tvorby jen ve výběru postav a sociálního prostředí, byť posunutého do historického odstupu. Přístup k látce je z té druhé, řemeslnické větve jeho tvorby." /Tamtéž/ Případ F. Daniela je případ spíš okrajový, ve srovnání s Neffem spadá do kategorie řemesla z jiného úhlu, jeho novela je "elegantním slohem popsaný milostný příběh", není to "literární tvorba, ale slovesná agilita" a vzhledem k tomu, že autor je začátečník, nepůsobí jako "prohraný zápas, ale jako zdařilá koketerie". /Str. 313-314/ Vohryzkova úvaha o řemesle se týká celé domácí situace a k ní se váže i pokus o definici řemesla jako "látkového přístupu k dílu". Definice se ovšem v širším rozsahu nemohla vyhnout otázce skutečnosti jako věci první: "Řemeslo v umění, to je slepá ulička uměleckého proudu, který ztratil vlastní zrak a chodí po chůdách převzatých představ. Je to literatura, jejíž obzor je zahrazen literární tradicí nebo strnulým apriorismem ideologického přepisu skutečnosti a nejčastěji obojím. Nechala zaschnout inspirační zdroje ve skutečnosti samé a čerpá z odvozenin, ať už uměleckých, nebo teoretických." /Tamtéž/

x x x

Teorie jugoslávských estetiků podávají zprávu o tehdejší uvažování v marxistickém rámci a dokumentují, že boj s poválečnými schématy měl v socialistických zemích společné jmenovatele. V diskusní tribuně Května píše Vohryzek obsáhlejší poznámku *J e š t ě k č l á n k ů m j u g o s l á v s k ý c h t e o r e t i k ů*, navazující na jejich statě otištěné ve Světové literatuře a v Květnu. Není to jeho první kritika teorie, ve II. ročníku Května recenzoval dvě knihy Z. Kaluzyňského s několika podnětnými úvahami o literárních formách ztracených a nabízejících se k obnovení. V poznámce k Jugoslávům se vyslovuje hned ke třem postavám teoretických sporů, první je Boris Zihel, který, zhruba řečeno, má za to, že pro literaturu je zásadně důležitý správný světový názor, druhý Josef Vidmar, který soudí, že důležitější je pravda autorovy vnitřní, morální a cí-

tového života, třetí Janko Kos, který se v článku "Oč jde v jugoslávské kritice a estetice" /Květen III, str. 194/ vyslovuje k oběma a vysvětluje i historii jugoslávských polemik i jejich potřebnost a straní převážně Vidmarovi. Vohryzkovi, který jeho článek komentuje, jde především o to, jak ze sporů vychází literární kritika. Podle Kosa je něčím jako vědecká estetika a jejím cílem je poznání díla. "To by ale znamenalo," píše Vohryzek, "že může hodnotit jen hotová díla, ztuhlý a vychladlý materiál, že nemůže stranit úsilí o nové pojetí života a o nový styl, v němž cítí naplnění svých představ o novém umění." /Str. 452/ A to je mu akademická představa. "Taková literární kritika by bezpochyby působila velmi seriózně a dospívala by k závěrům bezmála definitivním. Otázka je ale, k čemu by byla dobrá. Vědeckou estetiku a literární teorii by nahradit nemohla a pro soudobou literární tvorbu by znamenala pramálo, ta potřebuje právě kritiku, kterou zajímá v první řadě to, co se objevuje v zárodečné formě." /Tamtéž/ Spor mezi Zihlerem a Vidmarem vidí jako spor mezi normativistou a intuitivistou, přičemž normativismus "vnucuje hotový systém tezí", a intuitivismus "oklešťuje myšlenkový svět umělcův a redukuje tvorbu na pasívní vciťování"! Tyto poznámky nemají jen informativní hodnotu, je v nich obsaženo i Vohryzkovo stanovisko, i jeho kritika chce být u zrodu díla a hned v příštím článku u takového zrodu skutečných děl je. Dokládají, že Vohryzek není pragmatikem, ale že se v marxistickém rámci pokouší - třeba jen proti dualismu normy a intuice - určit vlastní stanovisko nejen literární, ale noetické.

x x x

Po úvahách o slovenské literatuře nazvaných Poznámky z několika slovenským knihám, hledajících především styčné body mezi českou a slovenskou literární scénou, píše Vohryzek poslední kritiku v Květnu, jež přechází z III. do IV. ročníku a jmenuje se P r ó z a d n e s - a to znamená již v docela jiné situaci. Próza kdysi v krizi, pomalu se probírající ze schematického zajetí, teď bohatne, má nové útvary i autory. Jsou tu opět zváženy čtyři tituly, J. Otčenášek,

Romeo, Julie a tma, K. Ptáčník, Město na hranici, J. Škvorecký, Zbabělci a A. Lustig, Démenty noci, z toho stať o Škvoreckém nebyla zveřejněna zřejmě vzhledem k tomu, jak zděšeně na román mezitím reagovali zejména starší literáti, Úvodem článku Vohryzek konstatuje "diferenciaci" v próze, která vyvrací domněnky předválečné marxistické kritiky, že vítězství socialismu povede k vytvoření jednotného slohu. I tady předem uvažuje o úloze kritiky, jejímž měřítkem musí být pouze "aktivní vztah díla k realitě, naprosto ne tzv. kladný vztah k ní a směr této aktivity". /III, str.780/ V hodnocení Otčenáškovy novely, jež po rozměrném a vzorovém dobovém plátně Občan Brych byla čtenáři přijata jako komorní příběh s přízní a také asi s úlevou, prohledá nejdříve příliš snadné uložení smyslu. Příběh milenců z okupace - - heydrichiády se titulem váže k Shakespearově tragédii. U Otčenáška závěr není tragický: "Po konečné katastrofě následuje popření klasického vzoru: svět zničil vztah dvou lidí, jednoho zahubil, druhého uvrhl do zoufalství, ale život jde dál a je nutno jeho smysl hledat znovu, v tomto řešení, vyjádřeném až v samotné pointě, vidím základní myšlenku příběhu. Je to tedy novela vybudovaná na pointě. V tom je také do značné míry její problematičnost. Pointová pravda chce vyslovit celý s m y s l novely - a není dost nosná." /Str. 781/ Novela slábne i v tom, že tu jsou "nevyužité náběhy", "nedostatek dynamismu" v příběhu, "dějové výplně" a především: "... základní myšlenková osnova novely, proměna Pavlova životního pocitu, málokdy prorazí krunýř obecnosti." /Tamtéž/ Právě tento krunýř svíral tvorbu tzv. střední generace a uvádí nás také k staršímu Otčenáškov: "Oba jeho předešlé romány představovaly svým způsobem to nejlepší, co d a n ý s t a v tvorby ideového a estetického povědomí a umělecké atmosféry v próze vytvořil. Zvláště Občan Brych dosáhl jednoznačného úspěchu. Jenže za ten úspěch vděčil onomu souznění s d a n ý m s t a v e m . Jestliže kritika nedovedla na tuto jeho problematičnost ukázat, pak prokázala autorovi medvědí službu. A nejen autorovi. Proměny obecného povědomí probíhají jen tehdy organicky, jestliže nedostatky a deformace v díle jsou konfrontovány a doplněny odchylnostmi názorů a představ formulovaných kritikou.

Brych je v řadě základních bodů svého vývoje obecninou, je to společenský typ s matnou individualitou a individuálností. /.../ z dnešního hlediska to už není román v pravém smyslu sociální, ale v nejužším smyslu ideologický, neboť se ani tak nevrhal do problematiky, jako ji spíš shrnoval a beletrizoval." /Str. 782/ Po tomto zařazení i vyřazení jednoho dosud reprezentačního románu přichází na řadu Ptáčník jako autor s opačným znamením, je to spontánní vypravěč: "V české literatuře, která ve srovnání s Rusy nebo Američany trpí nedostatkem - obrazně řečeno - spisova tálů bez doktorátu, je toto živelné vypravěčství, tento elementární vztah ke skutečnosti, toto nepředpojaté ztvárňování v l a s t n í empirie jevem dosti vzácným." /Str. 783/ Vohryzek Ptáčníka srovnává se sovětskými vypravěči, jejichž "plejáda mohla uchopit svou syrovou a surovou skutečnost tak nepěstěnými rukama a přitom tak přesně a barbarsky kultivovaně, protože měla v zázemí a v krvi tolstojovskou tradici literatury silně skutečnostní a přitom zároveň stejně silně tuto skutečnost interpretující, tradici literatury, která spolu se svou realností a samorostlou empirií představovala snad nejplnější syntézu objektivace a sebevýrazu." /Tamtéž/ Ptáčník nemá takovou oporu v českém literárním kontextu, chybí mu "zděděná kultura" a "literární paměť". Z toho pak vyplývají jeho poklesky a výkyvy, jako je "nedostatek míry", "nejistota vkusu", "závislost na včerejších manýrách". Nelze tu opomenout pasáž z této kritiky, která se stala záminkou k tomu, aby Vohryzkovo působení v Květnu skončilo, má ostatně hodnotu jako přirovnání, jímž charakterizuje jednu románovou postavu: "Ptáčník rozebírá všechny jeho možnosti a v konečné fázi, kdy je Mrázek zmrzačen, je vystupňoval odhalením celého jeho vnitřního fondu, který tento lidský typ v sobě skrývá jako skála, jejíž pravý rozměr je skryt pod hladinou moře. Vedle tohoto beznohého sprostáka je B. Polevého Meresjev čítankovým hrdinou bez barvy a chuti." /Str. 784/ V sedmém čísle Května téhož ročníku se Vohryzek vyslovil k Lustigově prvotině Noc a neděje jako k "zjevně nejlepší prvotině několika posledních let", kritika Démentů noci na tuto recenzi jen navazuje. Nad prvotinou chce určit přede-

vším autorský typ, nemá Lustiga za vypravěče, ale za "prozaického lyrika", jehož nejsilnější stránkou je dialog a vnitřní monolog, konstatuje i sklon k publicistickému stylu, k abstraktní obrazy. I nad druhou knihou chce především rozeznat nové a zcela jiné hodnoty Lustigových próz. Ty se neprosazovaly snadno /můžeme se o tom dočíst i z Vohryzkova rozhovoru s Lustigem, Květen III, str. 510, pod značkou jv/. Rostly redakcím přes hlavu, nedalo se tu najednou vystačit s bojem proti fašismu, nebyla tu jen potřeba vypsat zážitky z koncentračního tábora ani úsilí nabídnout tyto zážitky do služeb poválečného uspořádání světa - a jejich "hrdinou" je často dítě. Stojí za to povšimnout si tu i jiné kritiky na stránkách Května, odkazuje nás k ní i jedna Vohryzkova poznámka. V. Mináč říká v článku Proud proti proudu: "Co mě na této knize mrzí, není její vnitřní svět, který je krutě pravdivý, ale podoba, v níž se nám tento vnitřní svět ukazuje. Je to příliš zjevná napodobenina, autor má příliš nesamostatnou ruku, příliš je tu znát vliv učitele a učitelů..." /III, str. 667/ Mináč Lustigovi vyčítá americké autory a jmenovitě Steinbecka, převádí vlastně jedno autorství na druhé, což je vždycky známkou bezradnosti, ne-li už zlé vůle, a neporozumění. Vohryzek naopak brání Lustigovu jinakost: "Zápas o zachování lidské důstojnosti tu není postaven do kontrastu s těmi, kteří podlehnou. To by bylo literárně velmi vděčné /a snad by se pak tyto povídky mohly stát onou napodobeninou, kterou v nich shledal s. Mináč/." /IV. str. 25/ Válečná literatura vždycky dosud pracovala s hrdinou a nehrdinou, jejich názorným a poučným rozdílem, a také proti tomuto schématu, tvrdošíjně zafixovanému v povědomí autorů i čtenářů, je Lustig nepochopitelný - jiný. Je to především jiná etická kategorie a na tu se soustřeďuje Vohryzek, poukazující k mezním situacím této prózy, kdy šlo o život a holý život. Říká o Lustigovi: "V jeho představě étosu není totiž obsažen žádný kategorický imperativ. V těchto zápasech neběží o dodržení morálních norem ze nenormálně ztížených podmínek. /.../ Lustig není moralista, protože neupevňuje jakoukoliv danou morálku. Je to etik, protože ohledává základ lidského étosu tam, kde se formuje jakoby z ničeho." /Str. 26/ Touto úvahou,

pronikavou a zasahující do etiky válečných knih, z níž vzešlo mnoho dalších simplifikací společenské etiky po válce, Vohryzkova kritická činnost v Květnu končí, přesáhla jen do prvních stránek čtvrtého ročníku.

x x x

Zbývá se znovu vrátit k rámci časopisu a k donře, jíž se tu Vohryzkovo kritické působení dočkalo. Najdeme o tom záznam ve čtvrtém čísle Května, v Šotolově úvodníku: "Na březnové spisovatelské konferenci i předtím v projevech některých veřejných pracovníků a stranických funkcionářů a v tisku - byl ostře kritizován mezi jiným i časopis Květen," píše se tu pod titulem "Náročný program". /IV, str. 145/ Od začátku je zřejmé, že v Květnu jde především o kritiku a za kritiky Května, jež stržna a tisk kritizuje, je tím napadeným právě Vohryzek: "I když kritici Května dovedli občas upozornit na některé nedobré projevy řemeslnosti v současném umění, strnulé netvořivosti v současné teorii a literární kritice apod., a dovedli občas i rozpoznat nebezpečí tehdejšího přehnaného obdivu k jistým 'senzačním' literárním událostem /např. Saganová, Valentův nový román, Remarque/, přece v hlavních rysech tu převládaly a nejmarkantněji na sebe ve veřejnosti upozornily omyly a teoretické postuláty buď špatně formulované, anebo i nedomyšlené, anebo i vysloveně mylné. Komplikoval se tím mj. i vztah Května ke čtenářům - ostatně nejenom kvůli myšlenkám některých článků, ale už i proto, že byly psány málo přístupným slohem, že jako krvavě vážné problémy tu byly často předkládány tekové, jež byly daleko od životních zájmů většiny čtenářů, i proto, že se časopis účastnil některých vleklých a hašteřivých a pro čtenáře nezájímavých polemik, jažé svého času zabíraly mnoho místa v našem literárním tisku, atd. Mnoho nedobrého způsobily i některé neuvážené a křiklavé narážky, nemající někdy s meritem věci ani nic kloudně společného, jako třeba zmínka o Meresjevovi ve statí J. Vohryzka, jež právem vyvolala nejenom ostře odmítavou reakci v ostatním tisku, ale i energický nesouhlas mnoha čtenářů." /Str. 146/ Z citované pasáže je zřejmé, že úvodník ještě brání Květen, do jisté míry chce i Vohryzka omluvit. Je to ten druh taktiky, kte-

=====

N a p o k l e p á v á n í p o r a m e n o u
b y z a h y n u l a j a k á k o l i v k u l t u r a

/S Ivanem M. Jirousem rozmlouvá Petruška Šustrová/

000 Napřed mi řekni, jak se máš a jak se cítíš.

Přesně nevím. Rozhodně líp, než když jsem se vrátil, ale spíš se zeptej mojí ženy nebo mého okolí, protože já sám to nemůžu posoudit. Ještě bych mohl říct, že se cítím čím dál tím líp - to znamená, že se mám čím dál tím líp.

000 Ty jsi profesí kunsthistorik. Jak si představuješ práci kunsthistorika?

Mohl bych se chytnout té formulace. Já si ji skutečně jenom představuju. Asi je špatný tvrzení, že jsem profesí kunsthistorik. Já jsem kunsthistorik vzděláním, nikoli profesí.

000 Ale vždyť jsi to léta dělal.

Kunsthistorii jsem nedělal nikdy. Dělal jsem novináře. Pokud se něčím cítím jako profesí, to znamená povoláním, jsem spíš novinář. Novinář s kunsthistorickým vzděláním. Kunsthistorik je ten, kdo se zabývá vědecky materiálem, to znamená výtvarným uměním. Já na to nemám sicflajš. Nechtěl jsem nikdy udělat akademickou kariéru, a vždycky mě zajímal spíš život, kterež je kolem toho. Pokud jsem přemýšlel o kunsthistorii jako o povolání, jako o řemesle, tak se domnívám, že by se kunsthistorie měla vrátit k Vasarimu, k tomu, který psal životopisy umělců. To byl vlastně - jak se říká - první kunsthistorik, zakladatel řemesla. Později se kunsthistorie od něho odvrátila natolik, že se stala samostatnou vědou. Podle mého názoru ke své škodě, protože interpretace díla se budou lišit léta od let, epochu od epochy, ale mám za to, že my, současníci umělců, bychom měli spíš vyšet svědectví o tom, jací opravdu byli. To udělal Vasari o Leonardo-

rý se vyznačuje ochotou přiznat to, co se už musí, a snahou zachránit, co se ještě dá. A toho nebylo mnoho, časopis sám už měl namále.

x x x

I kritik má svůj styl, jen se v něm orientujeme hůř než v beletrii, a je pravda, že je "málo přístupný", teorie, estetické i filozofické kategorie ovlivňují, někdy i nepříznivě, už jeho slovník. Jeho styl se tvoří proti pouhému mluvení o literatuře, vodám dobové řeči, literárnímu žurnalismu, který dovede vycítit, co se žádá, a pohotově se přizpůsobit. Vohryzek má hutný styl, nikdy nenese na trh první nápad, postřeh, vtip, byť šlo i o polemiku, přináší výsledek, za nímž je skryto delší a pomalé uvažování, v němž nemalou úlohu má úvaha o kompozici a stavbě díla. Samy tyto kritiky nejsou proudem impresí, který se hrne bez organizace vlastního textu, dalo by se říci: konala se práce, ale odvádí se dílo. V jeho dělných, málokdy poetických větách se rýsuje styl a je v něm patrný i ostých před slovy, která dobře a hlasitě znějí. Styl nás přivádí i k osobnosti, o níž kritik hovořil už ve statí Umění je také myšlení, osobnosti proti sugesci kolektivního mínění. Není to osobnost v romantickém pojetí a Šalda nebo Václav Černý, na něž jsme si zvykli v české kritice, tu nemůže být modelem, příkladem ke srovnání. Doba "velké" osobnosti minula a někdy ji nahrazuje pouhá role, zvlášť tehdy, když se kritik v sobě - osobnosti - zhlíží. Vohryzkova stať měla na mysli tehdejší všeobecnou depersonalizaci, vůči níž bylo třeba obstát. Obstát bylo možné i skromně, s věcností, která proniká do mlhy falešného úsudku i lživých hodnot. Všechno, co Vohryzek říká ve svých statích, to sám i činí, jde za skutečností bez zábran, nesbírá otázky s povrchu, doluje je, uctívá skutečnost a brání ji proti odvozeninám. Nejsou to jen názory na věci a procesy, jež před ním probíhají nebo mají probíhat, nejsou to jen slova a pojmy; co říká, tím také je. Jen s touto intelektuální poctivostí, která se nesnáší s ješitností literátů a není ani zajedno s koketním pohybem taktiky vstříc a zase zpátky, bylo možné vykonat kus práce navzdory falešnému vědomí padesátých let.

málo, ale jednoho, tedy jeho, mohl psát tak špatná literární díla. Že to nedokázal poznat. Je to asi zvláštní tajemství nekritičnosti některých kritiků, ale já nejsem ten případ. Já například vím, že básně, který píšu, nejsou básně, že to je... Vidíš, teď jsi mne donutil - nebo jsem se donutil -, abych o tom přemýšlel. Já nejsem básník, ale přesto jsem přiměl lidi, třeba svou poslední sbírkou, aby mě brali za básníka. V době, kdy už mně to je úplně jedno, se tomu směju. Mně nejde ani o to být umělec. Domnívám se, že tajemství života spočívá v něčem úplně jiném. Není to v tom, jestli dosáhnu kariéry nebo nějakého stupně ocenění jako vědec, což je kunsthistorik, a to jsem rozhodně nikdy nebyl, ani jako umělec, to jest třeba jako básník, což jsem si dokonce chvílema myslel, že jsem, než jsem přišel na to, že i to je jenom fasáda. Že to je asi v něčem hlubším, co se těchto věcí může dotýkat a chvílema se s nimi i stýkat, ale skutečný naplnění života bude mimo tyto a podobné kategorie. Člověk musí být především člověkem. To zní tak blbě, že to musím upřesnit: zdá se mi, že ne náhodou lidi, s kterými jsem dneska zajedno, respektive spojený v jednom společenství, kladou důraz především na takzvaná lidská práva. To je asi to, co je v životě nejdůležitější, co lidi spojuje. Ostatní navíc, ať věda, nebo umění - pokud to není umění sloužící církvi nebo Bohu -, jsou vlastně jenom záliby, kterými ozvlášťujeme a ozdobujeme svůj život. Nic proti tomu, já mám rád život ozdobnej, ale hlavní důraz by měl být na něčem, co je pod tím... nebo nad tím... Teď jsem se zamotal, ale zkusím to rozseknout gordicky: zkrátka je mi dneska fuk, jestli jsem kunsthistorik nebo básník. Ale nejsem ani jedno z toho. Pokouším se najít v tomhle zmateném světě znova nějaký způsob, jak může člověk existovat, aniž by byl jedno nebo druhý nebo cokoliv dalšího, a přesto zůstal pevně na téhle zemi.

000 Asi bude lepší vzít to spíš konkrétněji, takhle obecně to těžko komu co řekne. Myslím, že člověk, který umění tvoří, vůbec nemusí vědět, zda slouží církvi nebo Bohu.

vi, Michelangelovi a svých současníkch a doposud to podle mého názoru nikdo nepřekonal. Ovšem můžeš na to správně říct, že to je z nouze ctnost, protože já na interpretaci cizího uměleckého díla nemám.

000 Znamená to, že tvoje stati o Plasticích nebo o jiných zpěvácích a skupinách nebyla interpretace díla, ale svědectví?

Všimni si, že se ve všech svých textech o hudbě rafinovaně vyhýbám nějaké hudební analýze, mimo jiné proto, že nemám hudební sluch. Ale to už trochu odbočuješ, protože kunsthistorie v úzkém slova smyslu se zabývá historií výtvarného umění.

Pokud už jde o Plasty a o to, co jsem psal třeba o kapelách undergroundu, tam už jsem se vlastně od své původní profese, chceš-li, velice vzdálil. Ze své akribie bych mohl psát pouze o výtvarných umělcích. U mne to vyústění, že se dneska věnuju nejspíš psaní o hudbě, undergroundové hudbě, je spojení mé - možná - někdejší akribie s mou nejvlastnější náklonností. Z hlediska svého studia jsem mohl dělat pouze výtvarného teoretika nebo kritika. V normálně hierarchizovaném světě.

000 A to jsi nikdy dělat nechtěl?
000

Chtěl a nechtěl. Především jsem líný. Mám nechuť k akademické kariéře. Může to být z nouze ctnost. Umění je pro mne něco mnohem živějšího, než abych se je pokoušel vměstnat do kunsthistorických šablon. Neber to ale jako výpad proti kunsthistorii, protože kunsthistoriků, kteří skutečně dokázali svoji práci dobře dělat - a je jich taďy řada, právě proto je nebudu jmenovat, abych na ně neupozornil - si hluboce vážím.

Před mnoha lety mi řekl můj jakýsi duchovní sponsor, Jiří Padrta, že jsem spíš umělec než kunsthistorik. Tenkrát jsem mu to nevěřil, dneska mu celkem dávám za pravdu. Ovšem zase - umělec. Já vím, že nejsem ani jedno, ani druhý, spíš zvláštní hybrid. Velice si vážím Šaldy, a vždycky mě fascinovalo, jak je možný, že Šalda, kritik, jakých jsme měli ne

v katolických kostelích, což samozřejmě nelze, niż by byl člověk kněz... To, čemu ty říkáš ideologie, je asi označený správně, ale má to pejorativní přízvuk. Já o sobě spíš říkám, že jsem moralista, což jsem bohužel pouze ve svých čloncích, nikoliv ve svém životě. Kdysi mi to řekl Sváťa Karásek přesně: "Každej je puritán v něčem. Ty seš puritán v politice." To je myslím úplně nejpřesnější charakteristika. Nejsem schopen psát o jakémkoliv uměleckém díle odtržené od světa, ve kterém vzniká. Nechci to podávat jako návod pro další kunsthistoriky, ale já nutně, když uvažuji o uměleckém díle, tak se musím starat o to, v jakých podmínkách a kde vzniklo. Začátkem sedmdesátých let jsem s hrůzou zjistil, že jakýkoliv můj článek začíná být politikem, protože nemůžu psát o obraze - závěsném, na zdi - bez souvislosti se zdmi, na kterých je. Nemůžu psát o koncertu, a zamlčet, za jakých podmínek se udál, a tak dál. Tak se ze mě stal ideolog, ale naprosto proti mé vůli, protože ze všeho nejradši bych žil - a pak snad ani nepsal - v harmonickém světě, kde by tyto vysvětlivky, tato apela-tivnost nebyla zapotřebí. Takovej svět bohužel není -

000 A myslíš, že vůbec někdy byl?

Nemyslím, že někdy byl.

000 A myslíš, že může bejt?

Můžeme no zlepšit natolik, aby aspoň lidé mého typu v něm mohli žít bez nutnosti něco vysvětlovat a mohli bychom to nechat těm mladším. Jak říká Alfred Jarry: "A přijde nová mládež, usoudí, že jsme velmi pozadu, a bude na nás skládat potupné balady. A není důvodu, aby to nepokračovalo."

000 Je řada článků, který napadají takovýhle přístup a tvrdí, že jestliže někdo vidí věci tak, jako by jediné druhá kultura mohla být pravdivá, přehlíží pak její nedostatky a chyby, a je to vlastně takový vzájemný poklepávání po rameni v ghettu. Já si myslím, že vůbec není žádná druhá kultura, že je jenom

Musím to s tou církví upřesnit. Nemyslel jsem služebníka stávající církve katolické, jejímž jsem údem a k níž mám tolik výhrad, že by to zaplnilo deset takovýchhle rozhovorů. Myslím umělce, který skutečně slouží církvi, i když může být třeba z církve vyobcovávanej. To nemusíme rozvádět. Dáleko nejkrásnější definici toho nalézám u Hanče, kterej říká - cituju nepřesně a může to nepřesně zůstat, protože je to přesná parafráze: "Rozhodl jsem se stát spisovatelem, to jest nikoli spisovatelem kurvou, ani spisovatelem filckou, ale spisovatelem, který nosí důvod k psaní ve své hrudi jako jediný důvod své existence." To je podle mne služba Bohu nebo církvi, ať se to komu líbí, nebo ne.

000 Dalo by se tedy tvje řemeslo označit: novinář se za-
000 měřením typu -

Já nejsem novinář se zaměřením žádnýho typu. Já jsem prostě novinář. Novinář se vyjadřuje ke skutečnostem světa, který ho pálejí. Nejvíc toho vím o věcech umění, tak jsem se věnoval těm. Ale stejně rád, kdybych měl tu možnost, bych psal o hynutí lesů, o potratech nebo o čemkoliv, a dovedl bych to taky. Mohl bych bejt klidně profík v rozhlase, jako to zažili naši předchůdci, Otka Bednářová nebo podobný lidi, jejichž úsilí si vážím, a dělal bych to asi podobně. Ale prostě jsem se stal novinářem spíš z touhy vyhnout se akademické kariéře. A to řemeslo mi zachutnalo a držím se ho.

000 Vycházím z tvých článků, které znám, a to z těch, kte-
000 ré se týkají hudebních skupin a zpěváků. Mám pocit, že tvoje články byly výrazně propagační, že občas přehlížely nedostatky a vyzdvihovaly klady, i když ty klady byly třeba jenom dílčí, a myslím, že celá tahle část tvého díla je výrazně ideologicky laděná.

Co to je ideologický? Já ti radši odpovím oklikou. Když jsem se nad sebou mnohokrát zamýšlel, nebo, protože mě znáš dobře, řeknu radši "někdy zamýšlel", a uvažoval jsem o tom, co bych byl, kdybych nebyl, co jsem, že by se mi třeba stalo, že bych neměl rodinu, tak ze všeho nejradši bych byl asi kazatelem. Protože jsem katolík, ze všeho nejraději bych asi kázal

jedna kultura, že platí jenom kvalita díla a podmínky jeho vzniku jsou daleko méně podstatný.

Především: je první kultura a je druhá kultura. Názor, že by se toto dělení mělo zrušit, jsem měl, když jsem se vrátil už nevím z kterého vězení a mluvil jsem o něm s Vaškem Havlem. Byl jsem u něho na Hrádečku a přečetl jsem si spoustu věcí. Mimochodem - tenkrát jsem prvně četl materiály Jazzový sekce a spoustu takovejch podobnejch. Byl jsem nadšený a říkal jsem: Já mám pocit, že už bych to dělení neměl držet - mezi první a druhou kulturou. A Vašek mň říkal: Prosím tě, udrž ho tak dlouho, jak budeš moci. Později jsem pochopil, co tím myslel. Každý z nás má nějaké imágo ve světě, a jakmile se jednou vrhneme na veřejnou dráhu, tak ho s sebou zřejmě musíme nést. Nebo z něho vyváznout za cenu nějakýho uskoku. A já tady, jak jsem zjistil, jsem pro mnoho lidí korelativem toho, kam až můžou a kam nemůžou. Třeba jeden výtvarník, kterýho nechci jmenovat, protože působí v první kultuře podle tohoto hloupého dělení, mň řekl: Každopádně jsi stanovil linii, kam až můžeme a kam ne. Jsem rád, že jsem to pro některý lidi stanovil. Ale samozřejmě si nemyslím, že by v takzvaný první kultuře nevznikala hodnotnější díla než v druhý. Ten problém není v hodnocení kultury, ten problém je morální. Pokud jde o to poklepávání po ramenou: jedno z největších potěšení, když jsem se vrátil, byla četba právě Kritickýho sborníku a Střední Evropy, kde jsem zjistil, že se konečně stalo to, po čem jsem konkrétně v Chartě a v jejím okruhu vždycky toužil. Že lidi mezi sebou polemizují naprosto tvrdě, bez servítků, a přesto zůstávají svobodnými lidmi a spolucítícími lidmi, lidmi, kteří vědí o - pro někoho je to možná fráze, pro mne ne - nedělitelnosti kultury. Protože na to poklepávání po ramenou by zašla jakákoliv kultura, první, druhá nebo třetí. Jeden čas, asi před pěti lety, to hrozilo Chartě. Jsi chartista - tak jsi dobřej. To není vůbec pravda.

Ale přesto i dneska tvrdím, že sebepokleslejší projev v druhý kultuře, sebemizernější divadlo sehraný nějakýma ochotníkama v podmínkách ohrožení někde v zapadlým

statku na Moravě má větší cenu než sebedokonalejší inscenace Shakespeara v Tylově divadle. To je potřeba rozlišovat.

I první kultura má spoustu dimenzí a spoustu odstínů a jsou lidé... Příklad: Munclinger. Podle mého názoru v životě neudělal nic špatného. Nedělal žádný svinstva. A pak jsou lidé, kteří si omáčejí čumák jak v první kultuře, tak v druhé... Zkrátka: kultura je věcí hajzlů i slušných lidí. A skuteční umělci přesahují vždycky obě kategorie. Můžu ti zase uvést příklad. Na poslední desce Plastiků, která vychází venku, je asi sedm nebo osm hudebníků, a je tam jedno jméno, pseudonym, má křestní jméno Bojan. To znamená, že se bojí. Je to pseudonym člověka, kterej je i v první kultuře a hraje s Plastikama. Nikomu z nás to nevádí. Nejméně Plastikům - takzvaný nejortodoxnější skupině tedy. Čili si myslím, že vnitřně se tyto kategorie dávno překonaly, ale musíme je držet právě proto, aby zůstalo černé a bílé, aby bylo zlo odděleno od dobra, aby bylo řečeno Ano, ne, a co nad to jest, od zlého jest. A prolínání těchto dvou kategorií je podle mého názoru věc osobního svědomí každého z nás, a já jsem poslední, kdo by to chtěl kárat.

000 Tohle jsem tak úplně přesně neměla na mysli. Mínila jsem nebezpečí, který hrozí tam, kde je jasný, že projev z nějakého prostředí bude vítanejší, ať bude jeho kvalita jakákoli.

První kultura, když už na tom dělení setrváme, kazí lidi kariérou a vším možným, druhá kultura tím, že jim budou, jak ty říkáš, poklepávat po rameně. Ale já přece nemůžu dělat každému chůvu a běhat za ním a říkat mu: Ty nejseš tak dobřej, jak si myslíš, i když přináležíš ke druhé kultuře. Kení to tak dobrý, co píšeš, i když ti to chválejší.

Já sám naopak miluju to, že moje věci mi lidé nechvály, já jsem vděčnější za každou kritiku toho, co jsem napsal. Jestliže jsem jeden z těch, co vyvolali v chod druhou kulturu-

000 Samozřejmě je nesmysl, že bys mohl vyvolat v život druhou kulturu -

já jsem si ho nevymyslel, já jsem ho pouze označil. Druhá kultura taďy byla, já jsem si ji nevymyslel, já jsem ji pouze označil.

000 Ve sděleních VONS nebo ve vzpomínkách se dá zjistit,
000 za co jsi byl odsouzen a na jak dlouho. Seděl jsi do-
hromady -

Sedm let a dva měsíce.

000 Pokaždé to bylo označeno za výtržnictví. Za co si mys-
000 líš, že jsi byl doopravdy zavřenej?

V podstatě... za výtržnictví. Abych to upřesnil, musím ten výraz přeložit do angličtiny. Nemám to ze sebe, našel jsem to ve Wilsonovi. Paul Wilson kdysi o mně psal nějaký článek, a tam jsem našel anglickej výraz pro výtržnictví. Je to disturbance of peace, čili po našem rušení míru, rušení... klidu. A ještě bych se odvolal na Heinricha Bölla. Má tuto definici uměleckého díla v Konci jedné služební jízdy. Říká tam, že podstatou každého uměleckého díla je výtržnictví. A - každý ví, jak rád mluvím o svých věcech - ve Zprávě o třetím českém hudebním obrození, což považuju za svůj klíčový text, je řečeno, že podstatou uměleckého ko-nání je vytváření neklidu. To je moje vlastní formulace ještě předtím, než jsem poznal ty další dvě.

000 To znamená, že se považuješ za umělce?

000

Ne. Nejhloub se považuju za toho, kdo vytváří neklid. To opět souvisí s tím, že ze všeho nejspíš jsem asi kazatel. Umění je pouze prostředek, kterým to dávám najevo, a mohl bych to dělat i jinak. Kdybych byl knězem, tak bych to asi dělal radši skrze liturgii. Za umělce se považuji pouze v okamžicích své pýchy.

000 A ty máš sám pocit - přes všechnu nespravedlnost roz-
000 sudků a nesmyslnost obvinění -, že jsi seděl jaksi po právu?

Pardon, to není nesmysl, protože to je můj termín. Vymyslel jsem ho s Bondym před Bonapartem. Teprve asi o půl roku později se mi rozbřesklo, že je to vlastně odvozenec z anglického "second culture", ten termín "druhá". Navíc jsem kdysi strašně miloval Tãpièsův "nepřímý manifest jiného umění", to bylo koncem padesátých let, takže se tyto věci asi shrnu-ly, ale fakt je, že termín druhá kultura jsem v Českosloven-sku v život uvedl já, stejně jako underground.

QQQ Mně přece nejde o termín. Mně jde o to, že druhou kul-
888 turu, to znamená knížky vycházející ve strojopise, ne-
závislý výstavy, koncerty - to přece nemůže uvést v chod
jeden člověk.

Moment, Petruško. Měla bys vědět, že teprve od doby, kdy jsou věci pojmenovány, se stávají skutečným jsoucnem. Já jsem na-příklad knížky opisoval na stroji už v padesátých letech, takže nejsem zrovna ten, kdo by k tomu přišel jako slepej k houslím.

Ty bandy bezprizorných vlasatců od té doby, než se jim řeklo, že jsou underground, neměly žádnou hrdost. To zname-ná, že to byla lovná zvěř, vystavená ranám pendreku a čemu-koliv. Druhá věc je, co z toho zbylo, a kolik z nich se uká-zalo být hodno toho, že dostali název.

Ale vezmi si Chartu 77. Koneckonců je to společenství osamělých běžců, jak já říkám. Každěj z nás byl před Chartou, a - jak jsem kdysi vykřikoval U Šupů - bude i po ní. Zvlášt-ní fungování Charty je právě v tom, že tito lidé společné vůle, byť každěj úplnějinej ve svém východisku, směřování a ve svém současném postoji, jsou schopni se na určitý bázi domluvit. Ta báze tím pojmenováním začala existovat, a kupo-divu existuje jako fenomén nezávisle - nebo nepatrně zá-visle - na osobním postoji svých mluvčích.

Proč tu nebylo hnutí Dva tisíce slov? Podepsalo to, myslím, víc lidí než Chartu. Proč tedy do dneška není hnutí Dva tisíce slov, a je tedy hnutí Charta 77? Řada z těch, co podepsali Dva tisíce slov, podepsala potom i Chartu. A Char-te 77 se stala přijatelným názvem pro to, co už tedy bylo, co začalo vznikat a co bylo možný. Underground tedy taky byl,

To spolu nesouvisí, to je disparátní otázka. Formulací se v zásadě trefili, ale nemám nejmenší důvod domnívat se, že zrovna oni jsou ti, kteří mají právo mě zavírat. Jednak jsem neporušil naše zákony ani ve smyslu toho takzvaného výtržnictví. A potom... Že jsem seděl po právu, o tom jsem přesvědčen, ovšem z důvodů vědomí své vlastní viny před Bohem. Považuji svoje tresty za určitou úlevu, protože my katolíci věříme v takzvané časné tresty a věčné tresty. Časné tresty jsou ty, které se dají odpykat ještě ve zdejší životě, a je naděje, že o to méně budeme trpět potom, po smrti. Čili všechny tyhle tresty byly pro mě milost. Ovšem ze strany Boží. Establishment tam vystupuje jako trapný zprostředkovatel.

Prvně jsem seděl za to, že jsem se ožral v hospodě. Byl to běžnej hospodskej konflikt, nikomu jsem neublížil, a pouze proto, že jsem to já, tak jsem šel sedět. Pak jsem seděl takzvaně za Plastiky, ale já jsem zase nehrál ani nezpíval, já jsem pouze umožňoval jim, aby to dělali. Potřetí jsem seděl za to, že jsem se na výstavě odvázel a něco jsem tam žvanil. Nebylo to nic chytrýho, a zase to nebylo žádný umění. Počtvrtý jsem seděl údajně za to, že jsem redaktor Vokna, ale já jím nikdy nebyl. Až jednou jsem neseseděl za umění. Ani jednou jsem neseseděl skutečně za to, čím jsem.

Ve skutečnosti pravděpodobně sedím za to, že ve mně režim bytostně cítí osobu nepřátelskou, to znamená osobu, která zná jeho pravou dimenzi a která se proti ní bouří celou svou bytostí; potažmo další činností, o které režim taky dobře ví, ale která je tak subtilní, že ji nemůže dát veřejně na přetřes. Dvojnásob jsem seděl spravedlivě. Jednak proto, že jsem hajzl a Pán Bůh to o mně dobře ví, ~~xxxxxxxxxxxxxxxx~~ a za druhý proto, že establishment velmi dobře ví, jak mu škodím, ale nikdy to nemůže dovést před soud, protože to jsou věci netrestatelný.

Každopádně z toho vyplývá, že jsem nikdy neseseděl ve vězení s pocitem úkornosti. Vím velmi dobře, za co tam jsem. Jestliže mě nemohli a nemůžou nikdy chytit na švestkách, no tak mě zavřou za hrušky, to je jedno. A jestli je to vymyšlený, to obvinění, nebo ne...

000 888 Když jsi byl zavřenej, bylo to pochopitelně pro celou řadu lidí něco jako dluh; tak už to bejvá, když někoho zavřou. I když třeba Fidelius s tebou polemizoval dál, někteří jiní měli za to, že s polemikou musí počkat, až se zase vrátíš. Často jsem se setkala s názorem, že sis za to tak trochu mohl sám, že jsi "zbytečně moc provokoval". Přesto si ale myslím, že i pro lidi, kteří takhle mluvili, muselo být přinejmenším nepříjemný, že sedíš. Protože každý, kdo se nějak angažuje, si přece musí uvědomovat, že by to zrovna tak dobře mohl být on.

Já nevím. Ve své otázce jsi zmínila Fidelia. Je to člověk, který proti mně kdysi napsal nějakou polemiku: nevím, kdo to je. Já jsem začal psát na tu polemiku odpověď, ale mezitím mě zavřeli. Na konci otázky říkáš, že by tam mohl bejt kdokoli z nich. Těžko. Aniž bych se vychloubal, pouze konstatuju: podle mne mají moje věci tak velkej dopad proto, že jsem na nich podepsanej. Jsou podepsány jménem Magor, což jsem já, to není pseudonym. To každěj ví, taky jsem se k tomu hlásil při výsleších. Domnívám se, že neanonymita našeho počínání je jednou z možností, jak změnit chod světa, založenej na anonymitě. Proč Chartu signujeme svými jmény? Uvedu ti absurdní příklad: Charta podepsaná dvanácti sty pseudonymy, to je něco, čím by se nikdo nezabýval.

Kdysi o nás někdo řekl, že jsme kulturní kamikadze, já to zmiňuju v nějakých svých textech, a taky jsem se za něco takovýho považoval. Fakt je, že kdybych kromě toho, co píšu, neměl něco navíc - ne jako dobrýho navíc, ale něco ve svý povaze kdybych neměl navíc - a kdybych nebyl něco, čemu jsem se musel zasmát, ale co zřejmě přesně vyjádřil Vašek Havel - "básník villonovského ražení" -, tak bych třeba sedět nešel. Neříkám to jako výzvu lidem, aby mě následovali. Nejhorší na totalitních nejenom systémech, ale na totalitních seskupeních a totalitních myšlenkách je to, že lidé chtějí, aby ostatní byli jako oni. Já jsem Magor, to znamená Ivan Jirous, vypořádávám se s nima takhle, a vy pojďte za mnou. Já to na Fideliovi nechci. Já bych pouze byl rád,

kdybych nemusel bojovat proti anonymní moci a na druhé straně ještě snášet rány pod pás od anonymů v našich řadách... Mě to neuomoří, ale jsou lidé, který by to umoit mohlo. Že si vybral Fidelius zrovna mne, to mi nevaří, protože já mám někde schovaný - ne doma, samozřejmě - poznámky k té polemice, kterou jsem začal psát proti němu, a rád si ji ještě napíšu, budu-li tak dlouho na svobodě.

000 Měla hotovej aspoň název?
000

Měla. Jmenovala se "Z který třídy jsi vyšel, pastorku?" Protože Fidelius mi tam vytknul asi dva prohřešky proti češtině - neprávem, pokud něco umím, tak je to česky - a jemu jsem jich našel namátkou jenom na patnácti prvních stránkách asi šest.

000 No, myslím, že změníme téma. Tobě se líbil Pelc, jeho
000 próza Děti ráje.

Já ti můžu popsat svoje setkání s Pelcem. Když jsem seděl ve Valdicích, tak jsem samozřejmě měl minimální průtok informací. Juliana mě informovala nesmírně mizerně. Potěšilo mě, když jsem četl Vaškovy Dopisy Olze, že to je nemoc všech kriminálníchků, že ty jejich ženský jim vlastně nic neřeknou - pokud to nejsou grafomanky, žejo. Ale v Průboji, to je seвероčeskej krajskej časopis, kterej se mi nějak dostal do ruky, byly asi dvě pokračování nějakýho seriálu o disidentech. Průboj je mimochodem nejlepší časopis, kterej tady vůbec informuje lidi o tom, co se děje. To jsme chodili s Gruntorádem po vycházkovým dvoře a ten seriál se tak stupňoval - bylo to o těch zaprodancích nějakých - a Grunto. rád říkal: No, teď už chybí, jenom abys byl v příštím čísle ty. A skutečně: v příštím čísle jsem byl já. Získal jsem tak informaci, že nějaký Pelc ve Francii vydává nějaký časopis, kterej se vejde do kapsy texasek. A že, jak psali v Průboji, z nedostatku čerstvých informací vydává historie z dřevních dob českého undergroundu, jako Ivana Jirouse Pravdivý příběh Plastic People. Což mě samozřejmě potěšilo, protože jsem věděl od Juliany, že to vyšlo v Paternosteru, a věděl jsem, že to má vyjít u Škvoreckýho, ale tomu už jsem v té chvíli skoro nevěřil, protože se to tak vlekle. Mne to potěšilo,

říkal jsem si, aha, tak je to rozšířený ve světě, a radoval jsem se z té poznámky z Průboje. Bylo to moje nejčerstvější dílo a pochopil jsem, že je teda venku. Tak jsem si říkal - Pelc - a to jméno jsem si zapamatoval. Pak jsem se vrátil, a jak si tak po večerech čítám, tak jsem si četl jednou taky Svědectví. Bylo to pár týdnů po tom, co jsem se vrátil. Četl jsem nějaký text, Děti ráje, jméno autora mi neutečelo. Četl jsem to celý, a hned jsem se vrátil na začátek a začal jsem číst znovu. To se mi u uměleckého díla nestává nikdy, abych ho četl dvakrát za sebou. A vidím: Pelc. Mám paměť na jména, tak jsem si řekl Pelc a Francie, tak to bude ten. A přečetl jsem to znova a jedním dechem, poněvadž já jsem s těma lidma žil, o kterých on píše. Ve Valdicích. A vykládali mi historky, který kdyby byly napsaný v Dětech ráje, tak by lidem připadaly ještě víc neuvěřitelný. Proč jsem to sežral na první čtení i na druhý? Protože to je realita, co Pelc píše. Lidi to směšují s undergroundem. To není underground. Děti ráje nejsou underground. Underground je vědomý duchovní úsilí, znovu se odvolávám na svoji formulaci. Tohle je sub^{sub}-kultura, něco, co žije na okraji společnosti tady mezi náma, myslím teda ve velkých městech, a my to ani neznáme. Tohleto je ze severních Čech, ale ten člověk, s kterým jsem já bydlel na jednom kavalci, byl z Poruby a ty historky... Prostě historky o bytech, kde byl uprostřed černě vymalovaný místnosti sud toluenu... Člověk, kterej mi to vyprávěl, žil pouze ve sklepech vomotanej na potrubí panelovejch baráků. Takže jsem hned věděl, že to je autentický. Zaujalo mě, že jsou lidi, který dovedou psát ještě pravdu, který nepíší fikce. Tvrdím, že Pelc je Karel Pecka současny literatury. Jako Karel Pecka, kterýho si nesmírně vážím jako člověka, kterej se vrátil z padesátých let a vynesl o tom hluboké svědectví. Dost málo mě zajímá, jakou literární formou je to sděleno; jsou to knihy-pravda.

Jedna z věcí, které lidi na Pelcovi nepochybně nejvíc zarážejí, je otevřenost, se kterou píše o sexuálním počínání uvnitř společnosti. Dokonce i v undergroundovém časopise Vokno, který by měl být nejotevřenější, jsem četl dopis nějaké dívky z Moravy - ona snad píše, že je křesťanka nebo

katolička z Moravy. Byla tam vůči Pelcovi výhra, která mě ohromila. Psala, jak celou tu věc vytrhla z Vokna a spálila. Když už nemluvím o tom, že je svinstvo z časopisu, který někteří lidé dělají s osobním nasazením, něco vytrhnout a spálit, tak se tady objevuje nepochopitelná pruderie. Pelc není samozřejmě mravokárce, je to upozorňovatel na strašidelnou skutečnost, ve který žijeme. A myslím si, že záměna toho, co se děje, s tím, kdo nám to ukazuje, by nás mohla časem vrátit k padesátejmu letům, k zaměňování autora s hrdinou, a - nechci to ani domyslet. Pelc zkrátka vydal svědectví, nádherný svědectví o době, ve který žije. Krom toho si myslím, že je jeden z největších talentů mladé generace, a mám za to, že se od něho časem dočkáme literárních děl, která už nebudou jenom popisná, která budou něčím víc. Ale to už je futurologie. Zatím, abych se vrátil ke konkrétní odpovědi na tvou otázku, Děti ráje jsou skvělá kniha a Pelc je skvělý autor.

Co tě po návratu z vězení zaujalo?

Mohl bych ti říkat, jak jsem si psal jeden čas takovej ne snad deník, ale takovej zápisník. První zajíc, kterýho jsem viděl. První čáp, první kytky. Člověk se z vězení vrací jako nahý dítě znovu na svět a zaujme ho každá tráva a každěj řebříček a pelyněk a všechno. Na to se zřejmě neptáš.

Co mě zaujalo - co bych asi chtěl říct lidem, s kterýma tady žiju. Když tady někdo žije kontinuálně, ani si neuvědomuje, jak se věci zlepšují. Obecná tendence lidí našeho typu je žehrat na poměry a všímat si spíš těch represivních tendencí. Seděl jsem údajně za nějaký časopis, a po návratu jsem zjistil, že jich vzniklo jenom na našem území dalších pět. V zahraničí vznikla asi tři nová nakladatelství a několik dalších periodik. Je to taková eskalace samizdatové a exilové literatury, že se nám o tom před těmi pěti lety ani nesnilo. Nemůžeme se pořád ještě měřit s Polskem, kde je to dávná realita, ale vidím, že ani tady nebylo naše úsilí zbytečný, když to, co kdysi bylo činností sebevrahů, se stává běžnou rutinou lidí dobré vůle. To je jedna věc, ta eskalace,

A druhá je tříbení názorů. Na to jsme narazili už z počátku rozmluvy, a teď se k tomu vracím. To poklepávání po rameně. Pozoruju s radostí, jak si to dneska lidé rozdávají v polemikách velmi ostře, v tónu, kterej mi připomíná polemiky předválečné. S veškerým respektem, s veškerou drzostí, s humorem a s jasným vymezováním stanovisek. I když se tu a tam ozvou ukřivděné tóny; rezidua časů, které bychom nechtěli už nikdy zažít. Zdá se mi, že jsem se vrátil do světa mnohem informovanějšího, a připustím-li, že žiju v ghettu, tak v ghettu mnohem svobodnějším.

000 Čili tě zaujala změna prostředí?

Řekl bych změna duchovního prostředí k lepšímu. A ještě. Mluvil jsem o situaci spíš duchovně kulturní, a teď bych popsal situaci politickou. Jednak se mi zdá, pokud jde o dokumenty Charty za uplynulý minimálně dva roky, že jsou výrazně akribovanější nebo lepší, než byly předchozí, nemluvě o počtu. Zdá se mi, že Charta chytila druhé dech. A krom toho se mi zdá, že obyvatelstvo - nebo obyvatelé, jak říkal Háfíz lidem ze společnosti, abych citoval svého guru Bondyho - je tak čím dál permanentně nasranější, že celkové klima nutí režim, aby obezřeleji vážil svoje zásahy vůči nekonformním lidem v této společnosti. Je to možná jenom můj optický dojem, nicméně se mi zdá, že od našeho uvěznění - - myslím kvůli Voknu - nebyl žádný velký proces se skupinou lidí. Byly zásahy, represe, jsou represe a zásahy, ale žádný monstrproces se neděje. Možná, že je to klid před bouří. Mně se spíš zdá, že to je začátek něčeho, co zatím - - v tomto rozhovoru - nedovedeme odhadnout, ale mě to každopádně naplňuje optimismem - to slovo nemám rád - spíš nadějí k něčemu, co se tady mezi námi možná už rodí.

000 Předpokládám, že tím asi těžko myslíš naději v Gorbačova, protože tohle střídání nás asi nemůže zajímat.

To, že se vůbec zmiňuješ o Gorbačovovi, mě překvapuje. Mám dojem, že jakkoliv se lišíme v názorech, jsme aspoň v jednom zajedno: že tento systém nespočívá na osobách. Pro mne jsou všechny dohady o tom, jaký bude režim po Gorbačovovi

nebo s ním, naprosto irelevantní. Můžu ti na to odpovědět jenom vtipem, jak cikánovi při přijímání do práce ukazují Brežněva a já nevím koho, fotografie, a on říká neviem, neviem, a pak se naštve, vytáhne šrajtofli a ukáže jim taky fotky a říká: Nevieš? To je Gejza. To je Lájoš. To je Peter. Já mám svoji partu, ty máš svoji partu.

Petruško, já mám svoji partu. Gorbačov do ní nepatří. Kdysi mi řekla Věra, moje bejvalá manželka, že bych si měl přečíst knihu - to jsem se zase vrátil z nějakýho kriminálu - od Mlynáře, Mráz přichází z Kremlu. Já jsem se zasmál a řekl jsem jí: na rozdíl od tebe - tvůj otec byl v padesátých letech kádrovákem na ministerstvu strojírenství a moje teta v té době seděla - že mráz přichází z Kremlu, jsem věděl už tenkrát, a nemusí mně to říkat zrovna Mlynář. Stejně tak je mi úplně jedno, kdo je v Kremlu dneska, jestli je tam Gorbačov nebo kdokoli. To nechám zase Mlynářovi, Thatcherovy a těm, který obdivují, že umí hrát golf a pije whisky. Mně je to jedno. Já jsem nebyl nikdy politik. V žádnéj režim nevkládám žádný naděje. V osmašedesátým roce jsem nepodepsal žádný text. Pro mě to byla jejich hra. "Jejich" říkám jim - to znamená Mlynářům i Gorbačovům a podobně. První text, kterej jsem podepsal, byla Charta 77, a podepsal jsem ji přímo s posvátnými pocity spolu se svojí ženou v bytě, kterej nebudu samozřejmě jmenovat, když jsem se vrátil z Mírova. To je věc, která pro mě není politikum, ale vydání se všanc jakési moci, která na sebe může brát jakékoliv jméno.

666 Tak ještě poslední otázku: co se chystáš napsat, nebo
000 co píšeš teď?

Sbírku básní Ochranný dohled. Čímž není myšlen dohled, který mi nadělil establishment, ale ochranný dohled ve smyslu ochranné ruky Boží.

/říjen 1985/

=====

T e o r i e h o s p o d á ř s k é p o l i t i k y
e x i s t u j í c í h o s o c i a l i s m u

Zdislav Šulc: Stát a ekonomika /Příspěvek k teorii
hospodářské politiky/
Rukopis, 1983, 260 ss.

Dr. Zdislava Šulce, CSc., znala ekonomická veřejnost před rokem 1970 spíše jako ekonomického novináře. Jako novinář měl možnost "nahlédnout pod pokličku" ve stovkách podniků, v mnoha státních a stranických ekonomických orgánech a institucích nejen doma, ale i v bližším a vzdálenějším okruhu. Teď už patnáct let získává zkušenosti o fungování naší ekonomiky z druhého konce: jako vulkanizér, skladník a vedoucí skladu.

Tématem práce Z. Šulce je teorie hospodářské politiky, zejména hospodářské politiky existujícího socialismu /tento termín volí autor místo běžného, ale v podstatě bezobsažného termínu "reálný socialismus"/.

Autor se především zaměřil na komplexní popis jevových stránek fungování centrálně přidělového systému. Tedy nikoli toho, jak by socialistická ekonomika měla fungovat, ale jak skutečně funguje. Už to samo o sobě je velkým úkolem, protože takový souhrnný popis dodnes prakticky neexistuje. Autor stál přitom před problémem volby jazyka, jímž by postihl specifika jednotlivých historických forem ekonomie společnosti. Zvolil si jazyk klasické a neoklasické ekonomie, který doplnil pojmy, jež jsou příznačné pro centrálně plánovací mechanismus. Vychází z přesvědčení, že existuje jen jedna ekonomie; v každé společnosti jsou disponibilní výrobní faktory omezené a její bohatství závisí jen na míře a efektivnosti jejich využívání. Dále se autor snažil překlenout vzdálenost, která často odděluje ekonomy zabývající se makroekonomií a mikroekonomií. Pro něho jsou to jen dva aspekty

jediné ekonomie a jen jejich syntéza umožňuje chápání podmínek, za nichž funguje hospodářský mechanismus.

Práce je rozdělena do tří dílů /třetí díl nebyl dosud dokončen/. Obsahem prvního dílu je obecná problematika hospodářské politiky. Autor konstatuje, že v dosavadní historii existujícího socialismu se prakticky nesetkáme s pokusem o formulaci teorie hospodářské politiky. Je to tím, že hospodářská soustava, která řídí veškerou výrobu direktivním plánem, nemá pro tuto disciplínu místo. Pokud v praxi dojde k odchylkám od plánu, jsou považovány buď za důsledek nedostatečné disciplíny ekonomických subjektů při plnění plánu, anebo svědčí o nedostatecích v tvorbě plánu. Proto se dosud teorie chování socialistického státu v ekonomice formuje zpravidla jako teorie makroekonomického plánování.

Hospodářská politika začíná tam, kde nejen stát, ale i další účastníci ekonomického procesu jsou nadáni alespoň nějakou mírou ekonomické subjektivity, tedy tam, kde podniky si mohou volit různé varianty plnění plánu a spotřebitelé vybírat zboží na trhu, a kde stát je nucen na jejich chování reagovat přinejmenším tím, že hledá takové prvky regulace, které z jeho hlediska nejvhodněji usměrní jejich chování.

Jak známo, v praxi tomu tak skutečně je. Za těchto okolností, konstatuje autor, není již jednání státu jen prostou odbornou koordinací, technicko-organizační činností, ale ve skutečnosti je koordinací zájmů, a tedy už politikou. Odtud dovozuje potřebu formulovat teorii hospodářské politiky i pro ekonomiku existujícího socialismu. Zároveň se ptá, zda je možné formulovat jednotnou obecnou teorii hospodářské politiky platnou pro všechny výrobní způsoby. Jeho odpověď na tuto otázku je pozitivní. Při zpracování látky autor analyzuje a porovnává fungování různých ekonomických mechanismů. Protože kapitalistický tržní mechanismus je již důkladně prozkoumán, zaměřuje svoji pozornost na centrálně přidělový mechanismus, kde dosud byly provedeny jen dílčí analýzy.

Analýza centrálně přidělového mechanismu /CPM/ je obsahem první části druhého dílu této práce. Už volbou termínu "centrálně přidělový" mechanismus na rozdíl od dosud užívaných názvů "centralistický", "administrativně byrokratický" nebo "direktivní" či "centrálně příkazovací" chce autor vy-

mezi své pojetí problému: termín "přídělový" /příděl výrobních úkolů, výrobních činitelů atd./ imanentně obsahuje předpoklad, že podniky mají jistou možnost těmito příděly manipulovat, aby dosáhly jejich nejvýhodnější kombinace z hlediska vlastních zájmů, a nejsou jen pasívními vykonavateli direktiv, které jim postupuje centrum.

Analýza CPM je rozdělena do dvou okruhů. V prvním se autor zabývá jeho konstitutivními prvky a v druhém prvky regulativními. Při zkoumání konstitutivních prvků CPM autor postupně analyzuje soustavu centrálních plánů, mechanismus tvorby podnikových důchodů, specifické trhy spotřebního zboží a služeb a "trh" práce i vliv vnějších vztahů. Pak přechází ke zkoumání souhrnného působení systémotvorných prvků zejména k jejich účinku na rovnováhu a dynamiku národního hospodářství a podniků. Za rozhodující konstitutivní prvky centrálně přídělového mechanismu autor považuje:

- a/ soustavu centrálních plánů, které mají ex ante stanovit budoucí vývoj hlavních makroekonomických proporcí;
- b/ skutečnost, že tvorba podnikových důchodů není vázána na tržby z prodeje zboží, ale na plnění ukazatelů plánů;
- c/ existenci specifického trhu práce, na němž domácnosti nabízejí a podniky hledají pracovní sílu;
- d/ existenci trhu spotřebního zboží a služeb, na němž domácnosti víceméně dle vlastní volby realizují své důchody;
- e/ změněnou úlohu všech hlavních ekonomických fenoménů, jako jsou peníze, cena, mzda, zisk, úrok, náklady, podnik, důchod, kalkulace, ekonomická rovnováha apod.

Zastavme se podrobněji u některých závěrů, k nimž autor dospěl.

Povahu CPM utváří především centrálně stanovený plán jako hlavní systémotvorný prvek tohoto mechanismu. Důsledkem zrušení přímé vazby podnikových důchodů k tržbám a jejího nahrazení vazbou k plánovaným ukazatelům je na sobě nezávislá tvorba národního a podnikových důchodů. V chování economic-

kých subjektů se projevuje schizofrenie způsobená tím, že motivace chování ekonomického centra, tak jak se projevuje v jeho plánových rozhodnutích, vychází především z mimoekonomických podnětů - z podnětů vycházejících ze sféry politiky, zatímco motivace chování podniků je v zásadě ekonomická. Jelikož centrum má výhradní dispoziční právo k nadproduktu, nezávisí rozvoj podniku na jeho důchodové či podnikatelské zdatnosti, ale na rozhodnutích /přídělech/ centra.

V analýze ekonomické rovnováhy v CPM se autor odklání od tradičního kvantitativního přístupu, kdy se zkoumá rovnováha plánové nabídky a poptávky s důrazem na "vybilancovanost" plánu, a zaměřuje se na zkoumání efektivní nabídky a poptávky, tj. takové, jaká se reálně utváří v národním hospodářství.

Autor zjišťuje - a prokazuje -, že sebelépe vyvážený plán tuto svoji vlastnost v procesu transformace od plánů podnikových nutně ztrácí. Je to jak důsledek metod používaných při jejich sestavování /neúplnost informační základny, stupňovitost, globálnost/, tak i toho, že proces této transformace není pouhým rozepsáním úkolů centra pro podniky, ale procesem vyjednávání mezi nimi, v němž podniky jsou s to prosadit mnohé ze svých zájmů.

V úsilí o ekonomickou rovnováhu je proto dosažitelným maximem jen stav tzv. globální rovnováhy, za něhož však vždy existují nerovnováhy dílčí. Ze samé podstaty centrálně plánovacího mechanismu pak plyne, že podněty k odstraňování dílčích nerovnováh přicházejí opožděně, teprve tehdy, když je ohrožena rovnováha globální.

Při rozboru problematiky nabídkově poptávkového efektu je zvláštní pozornost věnována mechanismu tvorby investičních rozhodnutí, který jej ovlivňuje nejvýrazněji. V CPM totiž rozhodování o investicích vychází především z požadavků odstranit deficity na straně nabídky, a nikoli z kritéria efektivnosti investic. "Všemocnost" centra při rozhodování o investicích zároveň svádí k tomu, aby se míra investic maximalizovala, což je omezováno jen subjektivními vlastnostmi centra, jeho poznáním, že jít nad určitou míru investic je společensky nebezpečné. Přesto se do plánu pravidelně

zařazují investice nepřipravené a kapacitně nezabezpečené. Tím vším vzniká v národním hospodářství neplánovaná efektivní poptávka po zdrojích /na realizaci investic/, zatímco nabídka, která má být výsledkem jejich realizace, se opoždjuje. Autor dospívá k závěru, že plánová rozhodnutí centra jsou doprovázena podobnými efekty, jaké zaznamenává tržní ekonomika při dodatečných státních výdajích, pro které se vžil název "multiplikátor". Rozdíl je však mj. v tom, že zatímco v tržní ekonomice se důsledky multiplikačního efektu dají odhadnout, v centrálně plánovací ekonomice mají účinky neočekávané.

Autor dále rozebírá mechanismy tvorby efektivní nabídky. Efekt investic se vždy projevuje až po jejich dokončení, tedy se zpožděním. Avšak v CPM v důsledku sekundárních, neplánovaných účinků investičních rozhodnutí /např. opožděného uvedení investic do provozu, vyššími náklady na investice, nižšími vytvořenými kapacitami, než s jakými bylo počítáno apod./ vzniká ještě tzv. prodloužené zpoždění, tj. nabídkový efekt investic se obvykle projevuje později, než bylo očekáváno. To působí, že se "rozevírají nůžky" mezi efektivní nabídkou a poptávkou.

Pokud jde o působení cen na tvorbu centrálních plánových rozhodnutí, dospívá autor k obdobným závěrům jako řada dalších autorů zkoumajících tuto problematiku: ceny neposkytují spolehlivé informace o "společensky nutných" výrobních nákladech pro optimální alokaci investic, a tak znemožňují přijímat efektivní ekonomická rozhodnutí.

Když autor zkojrná úlohu peněz v CPM, konstatuje charakteristickou existenci dvojích peněz - reálných a počítačích. "Reálné" jsou ty peníze, k nimž mají dispoziční právo podniky a zejména domácnosti a jejichž použití už centrum nemůže přímo kontrolovat. Úlohou počítačích peněz je především v peněžní formě vyjádřit centrální plánovací rozhodnutí /zejména převod naturálních ukazatelů na hodnotové a umožnit jejich agregaci/. Počítačí peníze nejsou směnitelné v rámci jednotlivých částí plánu /např. prostředků na investice nelze použít na mzdy, pro tvorbu oběžných fondů apod./. Autor analyzuje důsledky tohoto stavu a novou, deformovanou úlohu peněz v CPM a rozebírá podmínky, za

nichž se počítací peníze mohou přeměňovat v reálné. Na závěr konstatuje, že v CPM peníze neposkytují spolehlivé ekonomické signály o stavu ekonomiky - ty jsou často falešné a desorientující, příliš často vydávají neefektivní za efektivní a naopak.

Velkou pozornost věnuje autor kategorii podnikového důchodu. Zatímco v tržní ekonomice je motivací podnikatelské aktivity maximalizace zisku a mzdy jsou součástí nákladů, v centrálně plánovacím mechanismu je maximalizace podnikového důchodu především a hlavně maximalizací mezd a platů. Modifikace, které jsou důsledkem různých systémů hmotné zainteresovanosti na zisku, se mohou uplatnit jen tehdy, když nekonkurují maximalizaci mezd, ale naopak ji doplňují.

Podnikatelská aktivita podniku se štěpí do dvou fází. První je možno charakterizovat jako "hru o parametry", o přiděl ukazatelů vyhovujících podniku. V této hře jde o to, aby ukazatele, z nichž se v plánovacím období bude odvozovat tvorba podnikového důchodu, byly co nejměkčí, aby umožňovaly maximalizovat důchod při minimalizaci pracovního úsilí /mini-max efekt/. V druhé fázi je pak zaměřena na maximalizaci podnikového důchodu, ale především využitím prostoru, který vytvářejí dodané parametry, tedy volbou takové jejich kombinace, která je pro cíle podniku nejvýhodnější, a to bez ohledu na zájmy odběratelů.

Kapitola věnovaná podnikovému důchodu je jednou z klíčových částí celé práce. Autor zde také podrobně zkoumá působení celého "ukazatelového mechanismu". Předvádí, jak ukazatele ovlivňují tvorbu mezd a platů i tvorbu odměn doplňkových /prémii apod./, a vysvětluje důvody, proč ukazatelový mechanismus vyvolává nezájem podniků na technickém pokroku, zvýšenou spotřebu materiálu, práce, nezájem na výsledcích zahraničního obchodu atd. Ukazuje také, jak tento mechanismus formuje chování podniků, jak jeho prostřednictvím dochází ke konfrontaci záměrů centra se zájmy podniků, k odlišnému vývoji tvorby národního důchodu, než jak odpovídá záměrům centra. Ukazatelový mechanismus jako součást centrálně plánovacího mechanismu - jako jeho organická a nezrušitelná součást - je jednou z hlavních příčin per-

manentní reprodukce deficitnosti všech zdrojů a stejně tak i nikdy neukojené poptávky po nich.

Pokud jde o trh práce, CPM obsahuje imanentní mechanismy trvale obnovující nadbytek poptávky po pracovní síle. Ten se však neprosazuje růstem ceny pracovní síly /úroveň mezd je centrálně stanovena na relativně nízké úrovni/, ale tím, že podniky se zpravidla předhánějí v nabídce nižší intenzity práce, čímž klesá efektivnost jejího využití jako výrobního činitele. Nízká cena práce je také jedním z důvodů pro její malou substituci novou technikou; zároveň se však podniky a centrum snaží nedostatky pracovní síly překonat pomocí dalších investic, přičemž v důsledku nízké technické úrovně realizovaných investic se vytváří více pracovních příležitostí, než mělo být nahrazeno, a tím se uzavírá začarovaný kruh nedostatku pracovní síly.

Trh spotřebního zboží a služeb je vedle trhu práce další oblastí, v níž dochází ke střetávání zájmů centra s víceméně svobodnou volbou domácností. Pro centrum není příliš složité stanovit na tomto trhu efektivní poptávku, neboť, jak konstatuje autor, ta je dána součtem čistých příjmů domácností, upravených o velikost úspor. Přitom chování spotřebitelů na trhu, na rozdíl od chování podniků, není schizofrenní /nákupní norečky mají zpravidla svůj původ v politické nebo ekonomické nejistotě/, platí pro ně dosti přesné a snadno zjištělné stochastické závislosti. Centrum má k dispozici i nástroje, které mu umožňují ovlivňovat strukturu poptávky, např. spotřební úvěr a změny maloobchodních cen.

Podstatně obtížnější je stanovení efektivní nabídky. Pro formování nabídky na spotřebním trhu platí všechno, co bylo řečeno o chování podniků už dříve: podniky vyrábějí nikoli to, po čem je na trhu poptávka, ale co jim zvýší důchody; dodávají zastaralé výrobky - změny výrobního programu prostřednictvím plánových rozhodnutí jsou pomalé a opožděné a zpravidla závisí na přidělu investic; změny cen /i velkoobchodních/ prakticky neovlivňují jejich chování. Proto zde při globální rovnováze, kterou je dnes centrum schopno zjistit, trvale vznikají dílčí nerovnováhy, stále chybí mnoho sortimentních položek zboží, což výrazně zhoršuje kvalitu trhu.

V závěrečné části této kapitoly autor analyzuje problematiku dlouhodobé rovnováhy spotřebního trhu, zejména pak nabídkově poptávkového efektu centrálních plánových rozhodnutí. Nabídka se v důsledku dlouhé doby realizace investic opožďuje, zatímco přeměna reálných peněz pracovníků realizujících investice je bezprostřední, čímž se mezera mezi nabídkou a poptávkou prohlubuje. Řešení pak může přinést jen investiční a případně i důchodová restrikce /zvýšením maloobchodních cen/.

V kapitole věnované vnějším vztahům se uvádí, že systémovým řešením použitým v CPM je ekonomická izolace domácího trhu od trhu světového, a to nejen ve vztahu ke kapitalistickým zemím, ale i k socialistickým. Protože ceny i struktura výroby jsou na domácím trhu určovány odlišnými faktory, než je tomu na trzích světových, vnitřní peníze /počítací/ nejsou schopny plnit funkci reálných peněz na světových trzích. Protože v zahraničním obchodě se pro podniky nevytváří důchod, stává se zahraniční obchod jen další sférou centrálního plánového bilancování, jehož úlohou je řešit deficity domácí nabídky a poptávky, přičemž tuto úlohu plní velmi neuspokojivě.

Dále autor rozebírá problematiku měnových a devizových kursů, v nichž se v tržních ekonomikách koncentrují všechny základní funkce světových peněz a jejichž prostřednictvím se realizuje mnohostranná mezinárodní dělba práce pod permanentním tlakem efektivnosti. Konstatuje, že v důsledku oddělení domácího a zahraničního trhu v ekonomikách s centrálně přidělovým mechanismem peníze tuto funkci neplní. Nebudou ji plnit tak dlouho, dokud se v důsledku systémových změn nestanou tyto peníze penězi reálnými.

Při rozboru toho, jak CPM ovlivňuje dynamiku ekonomiky, analyzuje autor na příkladu ČSSR faktory působící na formování ekonomického cyklu. Ukazuje, že je to právě mechanismus multiplikátoru a prodlouženého zpoždění, které způsobují, že i v centrálně plánované ekonomice dochází k cyklickým výkyvům v dynamice růstu. Autor důkladně rozebírá průběh a příčiny cyklických výkyvů, které se v minulosti odehrály v československé ekonomice. Odlišuje cyklus vyvolaný nevyvážeností plánu a cyklus, který je především vyvolán

sekundárními účinky centrálních plánových rozhodnutí, a to za stavu, kdy plán je "globálně" vybilancován.

Těžiště jeho analýzy je v ~~objasnění~~ objasnění úlohy systémových prvků CPM při vzniku, průběhu a povaze cyklů. Základním nástrojem, který k tomu používá, je jím vypracovaná metodika zkoumání efektivní nabídky a poptávky po investicích, založená na porovnávání vývoje efektivní poptávky po investicích prostřednictvím porovnávání křivky zůstatků rozpočtových nákladů staveb s údaji o provedených investičních pracích a dodávkách v národním hospodářství, které charakterizují efektivní nabídku investic. Tak může sledovat rozevírání "núžek" investiční nabídky a poptávky.

Při zkoumání vztahů mezi vývojem investic, základních makroekonomických agregátů a chováním plánovacího centra se ukazuje, že za existujícího modelu CPM má centrum v podstatě jedinou možnost, jak zabránit extrémním cyklickým výkyvům: co nejdříve nebo alespoň ne příliš pozdě /opoždění tu bude vždycky/ provést restrikcí investic.

Tuto část práce autor uzavírá konstatováním, že cyklické kvantitativní změny ekonomické dynamiky jsou výrazem kvalitativních vlastností používaného mechanismu fungování ekonomiky, jehož přirozené síly působí proti vědeckotechnickému pokroku a proti hospodárnému využívání všech výrobních činitelů. Hlavním problémem ekonomického cyklu v ekonomice s CPM nejsou výkyvy přírůstku národního důchodu, ale vysoká náročnost jakýchkoli těchto přírůstků na spotřebu výrobních činitelů, na spotřebu společenské práce.

V druhé části druhého dílu se autor zabývá regulativními prvky hospodářské politiky. Volbou systémotvorných prvků CPM je v zásadě dána i volba prvků regulativních. Za regulativní prvky v CPM autor považuje soubor prostředků, jimiž může centrum působit na chování ekonomických subjektů a jejich prostřednictvím na celkovou dynamiku ekonomiky.

Zásadně odlišuje dvě skupiny těchto nástrojů: přímé a nepřímé. Pro CPM považuje za rozhodující přímé nástroje. Jde zejména o individualizovaná, adresná a direktivní ekonomická rozhodnutí centra, vztahující se k makroekonomickému plánu. Dělí je na tři hlavní skupiny: na korekce makro-

ekonomických plánů, na metody tvorby centrálních plánových rozhodnutí a na systém kontroly plánu včetně ekonomických sankcí.

Hlavním nástrojem řešení situací vyplývajících z narušení makroekonomické rovnováhy jsou plánové korekce. Přitom může jít o korekce, jimiž centrum koriguje dynamiku ekonomiky jak ve směru zrychlení, tak zpomalení. Dále o korekce, jimiž ovlivňuje tvorbu a rozdělování národního důchodu - patří sem zejména korekce investiční, důchodové a mzdové. Na rozsáhlém faktografickém materiálu autor demonstruje užití těchto korekcí v praxi, rozebírá jejich možnosti a meze a dospívá k závěru, že všechny korekce jsou vždy doprovázeny zpomalením nebo poklesem růstu národního důchodu a výrazným snížením ekonomické efektivnosti. Povaha korekcí a povaha CPM nezaručují včasnost jejich nasazení, proto přes rychlost jejich působení se účinky dostavují opožděně. Navíc pro podniky jsou plánové korekce vnějším zásahem, který "nezavinily" /což je pravda/, a proto místo hledání cest k adaptaci na změněné podmínky nastupují cestu dohadování s centrem o kompenzaci vzniklých ztrát.

Dále autor věnuje pozornost metodám tvorby centrálních plánových rozhodnutí. Předpokladem pro "perfektní fungování" je "perfektní" plán. Proto na vyhledávání metod "zdokonalování plánovitého řízení" je soustředěno veškeré úsilí ekonomické teorie a praxe existujícího socialismu, protože čím dokonalejší plán, tím méně je třeba korekcí.

Autor postupně analyzuje bilanční metody plánování, účelnost prodloužení časového horizontu plánů, možnosti cenové regulace, regulační funkci peněz, úroků a úvěru, problematiku vlastních zdrojů podniku a úlohu daní. Poté si všímá kontroly realizace centrálních plánových rozhodnutí - zejména úlohy arbitráže, mechanismu ročních rozborů, úlohy banky a specializovaných kontrolních institucí typu "lidové kontroly". Na tomto místě se zabývá příčinami byrokratizace systému, doprovázené růstem administrativního aparátu.

Předposlední kapitola druhého dílu je věnována nástrojům nepřímé regulace, tj. vestavěným regulátorům a stabilizátorům. Podle autorovy charakteristiky je pro vestavěné

regulátory příznačné, že vytvářejí prostor, ve kterém se uplatňuje jistá míra automatismu v chování více či méně samostatných ekonomických subjektů. Regulátory dělí na dvě skupiny: do první patří spontánní regulátory, vzniklé nezávisle na vůli regulačního centra, do druhé konstruované regulátory, které jsou tímto centrem cílevědomě vytvářeny.

Tržní ekonomika zná převažně spontánní regulátory /ceny, úrok/ a z konstruovaných regulátorů se v ní uplatňují prakticky jen daně. V CPM spontánní regulátory neexistují a vestavěné regulátory se užívají jen pro regulaci podnikových důchodů /regulátory tvorby základních mezd a platů, tvorby doplňkových důchodů podniku a korektory, které mají korigovat některé negativní vlastnosti prvních dvou regulátorů/. Mimo ně jako doplňkové regulátory používá centrum další korektory, které mají víceméně automaticky korigovat negativní tendence produkované základními regulátory. Užívají se v oblasti technického rozvoje, kvality výrobků a v zahraničním obchodě. Po jejich analýze autor vyvozuje, že tyto nástroje nemohou eliminovat nedostatky produkované základními systémotvornými prvky CPM a často je dokonce prohlubují. Nepomáhají ani korektory, neboť potenciální zisky, které podnikům nabízejí, jsou zpravidla neúměrné ztrátám z adaptace, která je nezbytná pro plnění podmínek, za nichž jsou poskytovány. Hlavním nástrojem obnovování rovnováhy a "protlačování" efektivnosti proto v CPM zůstávají nástroje přímé regulace, shrnuje autor.

Závěrečnou kapitolu druhého dílu věnuje autor charakteristice některých důsledků působení CPM. Uvedeme některé z nich, a to ty, které nebyly šířeji popsány v předešlém textu.

- 1/ CPM umožňuje maximalizovat a koncentrovat zdroje akumulace. To umožňuje hospodářský růst /růst kvantitativní/, zejména v ekonomicky málo vyspělých zemích. V dalším vývoji však CPM naráží na stále větší a četnější bariéry a růst se zpomaluje.
- 2/ Systémotvorné prvky tohoto mechanismu přímo nepredikují nezbytnost stagnace, nebo dokonce zhroucení systému. Produkují však silné tendence k nerovnoměr-

přídělovém mechanismu, protože v něm je zkoncentrován ekonomický zájem podnikové sféry. Odtud se také odvozuje autorova kritika celé soustavy ukazatelového mechanismu, kritika dosud nejhlubší a systémově nejdokonalejší.

Totéž - do třetice - platí o těch částech práce, v nichž autor ukázal a prokázal těsné vazby mezi makroekonomickými rozhodnutími centra a reakcemi mikroekonomické sféry, tj. sféry podnikové.

3. Práce je důkazem, že je možné vybudovat jednotnou obecnou teorii hospodářské politiky. Abychom byli přesní: autorovi i nešlo o to, aby takovou teorii vytvořil, ale lze se domnívat, že mimo pochybnost prokázal schůdnost této cesty. Totéž platí pro volbu jazyka: jistě nějakou dobu potrvá, než se takový jazyk plně konstituuje a ustálí, ale základ k tomu byl položen.

4. Práce prokazuje, že pojetí hospodářské politiky jako souboru vzájemně podmíněných a spojených konstitutivních /systémotvorných/ a regulativních prvků hospodářského mechanismu je možné a lze s ním dosáhnout pozoruhodných výsledků.

5. Čtenáři se dostane mnoho informací, které dosud takto pohromadě nebyly asi nikde shromážděny, o vzniku a formování ekonomického mechanismu a ekonomické politiky existujícího socialismu v Československu. To nesporně přispívá zejména k pochopení příčin a průběhu tří cyklických výkyvů v ekonomické dynamice, k nimž v poválečných letech v Československu došlo.

Je pochopitelně možné a nutné formulovat i řadu kritických připomínek k recenzované práci.

Tak teorie hospodářské politiky není jistě jen teorií realizace hospodářské politiky /či její instrumentalizace/, ale nesporně i teorií metod formulace jejích cílů. I když se autor na řadě míst o této problematice zmiňuje, soustavnou deskripci a analýzu této problematiky neprovádí. Je to škoda, a to tím větší, že jazyk práce, umožňující zcela neemocionální a věcný přístup ke zkoumané problematice, by šel do značné míry použít i k rozboru této mimoekonomicky citlivé problematiky. Možná, že by se tak daly najít souvislosti mezi konstitutivními a regulativními prvky ekonomického a politického systému existujícího socialismu.

nosti a nerovnováze vývoje, za nichž je možný dlouhodobý kvantitativní růst jen tehdy, když plánovací centrum dokáže dovedně manipulovat s regulativními prvky. Za tohoto stavu, říká autor, je možné přirovnat odpovědnost plánovacího centra jen k odpovědnosti božské.

3/ CPM neobsahuje vnitřní hybné síly a neprodukuje podněty k intenzifikaci ekonomického procesu. Naopak: vytváří proti ní četné bariéry. Ekonomika v CPM je proto odsouzena k neustálému dohánění a předhánění.

4/ Klíčové problémy fungování CPM jsou řešitelné pouze změnou konstitutivních, systémiotvorných prvků a z ní vyplývající změnou prvků regulativních.

Autorův názor na směr těchto změn bude obsažen v třetím dílu práce, který je před dokončením.

x x x

Co tato práce přináší čtenáři, který se soustavně zajímá o základní problémy fungování ekonomického mechanismu země, v níž žije?

1. Především komplexní pohled na tento mechanismus. Nejde tu jen o popis, i když ten je sám o sobě základně důležitý, ale i o obsažný rozbor popisovaných jevů.

2. Vedle komplexního pohledu přináší práce detailní pohledy na jednotlivé systémiotvorné prvky CPM. A co je zejména cenné, autor tyto prvky nepopisuje staticky, ale analyzuje jejich vzájemné působení a ovlivňování. Mnoho známých jevů a poznatků se tak dostalo do nových souvislostí a nabylo nových významů.

Nejzřetelněji se to projevuje v kapitole věnované problematice ekonomické rovnováhy. Zkoumání účinků nabídkové poptávkového efektu, multiplikátoru, prodlouženého zpoždění, použití analýzy mechanismu rozevírání investičních "nůžek", která nesporně zpřesňuje a rozšiřuje nástroje použitelné k predikaci a analýze dynamiky cyklů apod., to vše ukazuje, jaké pozitivní výsledky může takový komplexní přístup přinést.

Totéž platí i pro hluboký rozbor mechanismu tvorby podnikových důchodů, který má klíčové místo v celém centrálně

Přesto, že práce pokrývá tak rozsáhlou oblast, je vysoce stručná a vyhýbá se nadbytečným popisům. Přitom však autor přechází nebo zjednodušuje některé stránky zkoumání problematiky. Jen jeden příklad z oblasti zahraničního obchodu. Bylo by užitečné, kdyby se autor pokusil popsat vliv zahraničně obchodní směny na formování cyklu. Takové vlivy tu nesporně jsou, což platí zejména pro třetí cyklus z konce 70. a počátku 80. let. Důvodem pro hlubokou restriktci investic v tomto cyklu byla jistě též potřeba hadit zahraniční závazky, což snižovalo použitelný objem užitého národního důchoodu na investice. Dále: když autor zkoumá problematiku zahraničně obchodní směny jako systémotvorného prvku CPM, zaměřuje se na objasnění mechanismu působení měnových a devizových kursů; možná, že by zasloužil větší pozornost i mechanismus působení centrálního plánu v zahraničním obchodě, který vede ke značným časovým ztrátám při realizaci obchodních operací a do značné míry znehodnocuje možné přínosy zahraničně obchodní směny.

Z potřeby stručnosti zřejmě vyplynulo i autorovo značné omezení poznámkového aparátu. Na mnoha místech by odkazy na příslušnou literaturu přišly čtenářům vhod.

Poslední připomínka se týká toho, že autor provedl deskripci CPM jen pro československou ekonomiku. Je prakticky jisté, že deskripce a rozbor fungování CPM v dalších zemích existujícího socialismu by dospěly k velmi obdobným závěrům /snad až na jisté modifikace v případě Maďarska/. Avšak příslušná komparace provedena nebyla a na tuto okolnost by bylo dobré v knize upozornit.

Všechny tyto připomínky však nic nemění na skutečnosti, že práce Z. Šulce Stát a ekonomika je prací základního významu v československé ekonomické literatuře. K jejím myšlenkám a závěrům se budou ekonomové dlouho vracet a budou na ně navazovat.

V posledních týdnech je módní hovořit o potřebě hlubokých změn v hospodářském mechanismu. Zpravidla se však předpokládá, že nepůjde o změny systémové, ale jen o "zdokonalení metod plánovitého řízení". Text Z. Šulce, dokončený právě v této době, by se mohl stát příručkou pro ty, kdo budou nové mechanismy koncipovat.

N a t r n i t ý c h c e s t á c h l i t e r á r n í v ě d y a k r i t i k y

/K literárněvědným a kritickým svazkům EE/

Situace naší literární vědy a kritiky není nijak utěšená. Podobně jako ostatní společenskovědní obory byla po roce 1968 katastrofálně postižena i literární věda. Většina vědeckých pracovníků v ústavech ČSAV i na vysokých školách přišla o zaměstnání, nemějí své práce publikovat a mají zákaz jakékoli činnosti v oboru. Postihy platí i pro literární kritiku a nejen kádrové, jsou zastaveny všechny časopisy, v nichž působila. Dlouhá léta má nová česká literatura jedinou tribunu, oficiální Literární měsíčník, k němuž před několika lety přibyla pravidelná literární příloha Tvorby - Kmen. A protože v literárních rubrikách denních listů se knižní novinky recenzují jen nepravidelně a zřídka a doba, kdy v těchto rubrikách působily vyhraněné a erudované kritické osobnosti, dávno minula, ocitla se nová česká literatura na dlouhou dobu bez kritiky.

Nejlepší část nové literární tvorby se uchyluje k neoficiální, ineditní či samizdatové /terminologie není jednotná/ existenci. V samizdatu však převažuje politická publicistika, memoárová literatura a beletrie. Odborná literární věda je zde zastoupena málo: jde přece jen o oblast, která je předmětem zájmu nevelkého okruhu specializovaných čtenářů. S kritikou je to pak ještě horší. Ať už si kritik myslí o poslání své práce cokoli, vždy předpokládá jakýsi druh komunikace se čtenářem. Ale čtenáři samizdatu jsou rozptýlení a převážně anonymní, kritik o nich mnoho neví, těžko k nim hledá cestu a stejně tak oni k němu. Navíc kritik samizdatové literatury naráží na další překážku: samizdatové knihy se mu dostávají do rukou více méně nahodile - obsáhnout veškerou novou tvorbu je prakticky nemožné. Kritik jistě nemusí psát o všem, co vychází, ale má mít alespoň přehled. A tak není divu, že pravidelná samizdatová kritika /ať už textů samizdatových, či oficiálně vydaných/ dlouho neexistovala vůbec, a i když dnes už má několik tribun, prosazuje se těžko. Jsou ovšem výjimky, např. kritické eseje

Máchové studie Růženy Grebeníčkové tvoří celek, jehož jednotlivé kusy byly všechny veřejně publikovány, většinou v osmdesátých letech /i když dobou vzniku, výslovně neuváděnou, patří patrně do let sedmdesátých/, avšak ve sbornících a časopisech s velmi omezeným okruhem odborných čtenářů /sborník Realita slova Máchova/ - 1967, časopis Slavia - 1977 a 1982, Sborník Památníku národního písemnictví - 1981 -1982, Sborník prací Filosofické fakulty Univerzity JEP v Brně - 1983/. Rozhodla-li se autorka pro samizdatovou publikaci celého souboru v Edici Expedice /1984/, neměla asi naději, že by jej mohla uveřejnit v nějakém oficiálním vydavatelství. Což je škoda, neboť jde opravdu o cílevědomě vybudovanou, metodologicky jednotnou knihu, na níž autorka pracovala řadu let, a s výsledkem, který ji staví na přední místo mezi našimi početnými máchovskými badateli.

Grebeníčková má obšírnou erudici v oblasti slovanských, germánských i románských literatur, což je dobrý předpoklad pro literární komparatistiku. Také se jí skutečně věnovala, ale tím její zájem nebyl vyčerpán: sledovala tzv. filozofickou školu marxistické literární vědy, která si přece jen uchovávala určitou vědeckou úroveň i v době největšího úpadku sovětské literární vědy od poloviny třicátých do poloviny padesátých let /její evoluci se všemi peripetemi demonstruje nejvýrazněji dílo G. Lukáče, jehož výběr také Grebeníčková u nás nedávno vydala a komentovala/, studovala rakouský román /zejména v díle R. Musila a H. Brocha/ a posléze vedle studií rusistických se věnovala i bohemistice. A právě pro ni je kniha máchovských studií největším přínosem.

Vydala se v nich na cestu mikroanalýzy, která dnes ovládá větší část evropské a patrně i americké literární vědy a zdá se, že uměnovědy vůbec. Na syntetické díla, pokud nejde o práce encyklopedické, příručkové či učebnicové, si dnes už troufá málokdo. Taková témata zpracovávají zpravidla týmy. Pomalu bude vzácností i systematická monografie o jednom tvůrci, pokud se nemůže opírat o dostatečný počet předběžných dílčích studií, aby pak byla vlastně jejich shrnutím a zhodnocením. Nepochybně se tím charakter vědy o umění značně změnil a také typický literární vědec dnes už není tím, čím byl kdysi a jak ho u nás představoval např. Arne Novák,

Václava Černého, lektorské posudky, shrnuté v souboru Tajný čtenář J. Vladislava, kritické úvahy o soudobé literatuře J. Pechara a další. Ale uvážíme-li stovky titulů, včetně periodik, které už v samizdatu vyšly, je to málo.

Neradostná je i bilance oficiální literární vědy. Není schopna produkovat ani seriózní a úplná díla encyklopedická, historicko-systematická či příručková. Slovník českých spisovatelů vyšel naposled před dvaceti lety a poslední díl akademických Dějin české literatury, který měl obsáhnout první polovinu 20. století, ač připraven do tisku, nevyšel už vůbec. Nejúplnější učebnicovou příručkou zůstávají doplněné Stručné dějiny literatury české Arne Nováka z r. 1946, za něž se v antikvariátech platí horentní sumy. Časopis Česká literatura, který měl kdysi vysokou odbornou úroveň, zaznamenal v sedmdesátých letech citelný úpadek a skutečně hodnotné literárněteoretické či literárněhistorické studie jsou v něm stále vzácnější. Tím nemá být řečeno, že se ve vydávané literárněvědné produkci neobjeví nic zajímavého. Uvedme alespoň tři knižní tituly, které snesou nejvyšší odborná měřítka: Jiří Opelík, Josef Čapek /1980/, vzorná tvůrčí biografie autora, který jako literární tvůrce stál až dosud nezaslouženě na periferii zájmu literární historie; Vladimír Macura, Znamení zrodu /České obrození jako kulturní typ - 1983/, perfektní a namnoze objevná studie o sémantice literatury a kultury prvních fází našeho obrození; Jan P. Kučera a Jiří Rak, Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře /1983/, kulturněhistorická monografie o vůdčí postavě domácí pobělohorské literatury a typologickým začleněním do domácího i mezinárodního společenského kontextu. Podobných cenných prací i z let sedmdesátých bychom mohli uvést víc.

Existuje také česká literární kritika a literární věda v zanraněné, legitimní součást naší soudobé kultury. Ale sledovat ji u nás je velmi obtížné a v úplnosti nemožné.

Tím také končím obecné úvahy: i mé metakritické závěry o stavu soudobé české literární vědy a kritiky se opírají o neúplné, kusé informace a tak mohou mít jen podmíněnou platnost. Mohu se nadále pokusit jen o sondu a průzkum, k čemuž mi poslouží jedna kniha literárněvědná a tři knihy literárněkritické /poslední případ náleží jedinému autorovi/.

O. Fischer, Fr. Chudoba, A. Pražák, O. Vočadlo nebo F. X. Šalda. Téměř symbolicky poslední reprezentanti tohoto typu syntetizujících literárních vědců umírají v sedmdesátých letech: Jan Mukařovský, Felix Vodička, O. Králík, K. Krejčí. Byli to většinou vysokoškolští učitelé, kteří spojovali výzkumně badatelskou monografickou práci s pedagogickou funkcí, jak je to ostatně dosud pravidlem i u většiny západoevropských a amerických vědců. Jenže i v pedagogickém penzu se opírali o vlastní literárně historickou či teoretickou tvorbu, což je dnes téměř nemožné.

Je ovšem dvojí druh mikrovýzkumu: jeden, nejrozšířenější, si vymezí jedno užší téma, které dokonale promrská téměř s počítačovou důsledností, a ani se nepokouší, a leckdy ani není schopen výsledky své práce zařadit do vyššího celku; druhý, vzácnější, pracuje také s detaily a malými plochami, ale neztrácí přitom ze zřetele celek. Mikrovýzkum tu není konečným cílem: je to cesta, způsob, jak odhalováním jemných tkání a tenkých skrytých vláken postihnout celek, jak od slova, vjemu, věty, básnického obrazu, převzatého motivu, montáže či kombinace dospět k pochopení vyššího, ať už záměrného, či nezáměrného poslání díla, jeho zařazení do kontextu autorovy tvorby a případně i literárního procesu. Takový průzkum nemůže být jednostranný: hodně se poučí z formalismu a strukturalismu, ale neomezí se na ně; pracuje ruku v ruce s lingvistikou, ale dílo pro něj není jen slovní znak. Badatel neustále bere v úvahu osobnost tvůrce, dobový kontext literární, kulturní a společenský.

Ne každé dílo, ne každého autora lze takto analyzovat. K.H. Mácha takovým autorem je: nejen proto, že zemřel velmi mlád a jeho dílo není rozsáhlé, ač i to hraje svou roli. Ale především jde pořád a přese všechny výzkumy o dílo plné záhad, nejasností, tajemství: dílo mnohovýznamové, přímo nabitě skrytými významy. Dílo zcela originální, jedinečné, avšak kultivované, včleněné do širokého literárního kontextu, minimálně česko-rakouského a německého, jehož složitost uniká i nejpozornějšímu bádání. Dílo nesčetněkrát interpretované, stále se obnovující v nových literárních i společenských kontextech, a ovšem tím také dílo, jehož interpretace svádějí a zavádějí.

Luštit takový rebus je pochoutkou zejména pro literárního vědce, jemuž není cizí romantika vědeckého poznání. V případě R. Grebeníčkové klademe důraz na výměr vědce. Luštitelů šarád kolem Máchy bylo dost, výsledky jejich úsilí byly občas senzační, ale vědecké přesvědčivosti v nich bývalo méně. Je snadné opojit se šťastným nálezem - jenže takový nález může vést i k hypertrofii mylného výkladu, odvést pozornost od podstatného k nepodstatnému, vyústit v cosi jako literárně vědnou konfabulaci, únosnou v beletristickém díle o básníkovi /ač i zde budeme mít výhrady, vybočí-li Dichtung příliš nehorázně z Wahrheit/, ale nepřijatelnou ve vědeckém výzkumu. Takovým úskalím se Grebeníčková snaží vyhnout a řekl bych, že úspěšně.

První z jejích máchovských studií, Popis čtyř cest v Márince, uveřejněná už v r. 1967, je pokusem vysvětlit jak uměleckou výstavbu, tak filozofickou dimenzi dosud nedoceněné povídky K.H. Máchy na základě rozboru čtyř cest, rámcujících dvě setkání vypravěče s hrdinkou povídky. Autorka nejprve obezřetně přehodnocuje dosavadní interpretace tohoto díla /Jirátky, surrealisty, zejména Nezval, Mukařovský, Čyževskij/, přičemž dovede vyhmátnout stopu i z interpretací jednostranně nesprávných a neuváženě absolutizujících. Vychází především z Máchova pojetí času, tj. především situovanosti byl a buď, vylučující jest. Toto pojetí určuje Máchovu filozofii /často násilně a nehistoricky vtlačovanou do neadekvátních schémat - např. filozofie vitalistické, existencialistické apod./. Odtud i netradiční interpretace často citovaného Máchova zápisu: "Já miluju květinu, že uvaďne...", který se obvykle vysvětluje jako svědectví o básníkově lásce k věcem pozemským pro jejich pomíjejičnost. Objevné je však především autorčino úsilí vymanit tuto Máchovu povídku z její dosavadní interpretace jako novely realistickopsychologické /interpreti tu zpravidla akcentují žánrovost, "črtovitost" naturalistických popisů realistických scén, jež ostatně básník přesně teritoriálně situoval/ a tím ovšem i z rámce tehdejší naší literatury. Výsledkem tohoto autorčina úsilí je poznání, že "místo Márinky lze hledat jedině na plánu literatury světové" /s. 75/.

kinově Pikové dámě, který jí ozřejmil, jak často nepatrná zmínka nabitá dalšími významy u nějakého autora může vyrůst v celý trs představ, ba i v celé svébytné dílo u jiného autora, jehož ovlivní. Současně tu autorka studie v konfrontaci páté kapitoly Novalisova románu /o hornictví/ s Máchou po prvé naráží na stopu vedoucí k Máchově italské cestě jako k jednomu z vrcholných Máchových inspiračních zdrojů nejen v Pouti krkonošské /Unteršperk - Blaník/, ale i v Máji.

Studie K jednomu neokomentovanému místu Máchova Zápisků /1981-1982/ rozvíjí dále autorčinu metodu máchovského bádání. Především zde oponuje dosti často přijímanému tvrzení o Máchově "mozaikové metodě", které spatřuje Máchův způsob literární práce v jakémsi skládání, kombinování částí přejímaných z literatury či reality /někdy se tu uvažuje dokonce i o metodě "filmových střihů/. Autorka vychází z výkladu nejasné věty z Pouti krkonošské: "Hučel vítr, jako by Slezsko tajemnými slovy mluvilo k sestře české přes rozdělující hradby." Nejde tu o historicko-státoprávní reminiscenci, jak by se zdálo při povrchním čtení /autorka pouhou sémanticko-logickou analýzou věty ukazuje absurditu takového výkladu/, ale o stopu vedoucí k Máchově zájmu o theosofii a mystiku /o nichž se tehdy u nás veřejně psát neslušelo/, k jeho znalosti dopisu Zachariase Wernera J.G. Scheffnerovi z Varšavy z 20.1.1805. Herlošovým prostřednictvím se pak mohl Mácha seznámit nejen s Wernerem, ale od něho přes Saint-Martina s Jakobem Boehmem, známým slezským mystikem. Tak se Grebeníčková vrací k Čyževského rozboru některých Máchových textů, které známý literární vědec publikoval koncem třicátých let. "Je nutno číst 'básnické obrazy' /pouhý zvuk, hlas ohněm slitého zvonu, zaletlé světlo vyhaslé hvězdy - nic/ jako pojmosloví boehmovské filozofie a mít též na mysli Boehmovo pojetí jazyka a jeho vzniku: nikoli slova jako znaku arbitrátne určeného, tvořeného konvencí, ale slova, jehož spojení s věcí je dáno od Boha, nepřetrhlo pouta se ztraceným rájem." /s. 39/

Čtvrtá studie, Mácha, čtenář Goethova Fausta /1982/, posunuje autorčin zájem poněkud jiným směrem. Opřena o průkopnickou úvahu Karla Poláka Mácha a Goethe, která oproti

Tento plán světové literatury autorka oživuje rekonstrukcí myšlenkového klimatu z doby kolem roku 1800, kdy se zhodnocují názory Schillerových Donisů o estetické výchově člověka ve jménu protestu proti účelovosti moderního věku, kdy je v povědomí kantovské chápání umění a kdy se rozvíjejí básnické hry Jeana Paula Richtera. To vše nebylo Máchovi neznámo, prostřednictvím německých literárních časopisů se seznamoval s literárním děním německým i francouzským. Ve světovém kontextu pak autorka staví Máchovu Márinku /kterou nepovažuje za fragment, ale za dílo v sobě uzavřené/ do blízkosti próz Gérarda Nervalu, zejména jeho Dcer ohně.

Tyto myšlenky Grebeníčková dále rozvíjí v eseji Mácha a Novalis /1977/, kde se vrací k původnímu, později odmítnému pojetí Arne Nováka ve studii o Máchově Pouti krkonošské z r. 1911, které spojuje tuto Máchovu prózu s Novalisovým románem Jindřich z Ofterdingen. Tato autorčina esej představuje nový pokus o přehodnocení máchologie, která se v té době ubírala směrem sugestivních rozborů O. Králíka, zdůrazňujících především Máchovo psychické a fyzické zdraví a připisujících pozdější portrét Máchy rozervance a dekadenta Sabino-vu Úvodu povahopisnému, v němž je podle Králíka nejen mnoho nepřesností, ale přímo falsifikátů. Takových fals pak odhaluje Králík celou řadu, nejen v epistolárním a poznámkovém básnickově odkazu, ale i v literárních dílech. Grebeníčková Králíka v zásadě neodmítá, i ona sdílí pochybnosti o Sabino-vě spolehlivosti a přijímá názor o Máchovi zdravém, "výkon-ném" a nerozpolceném. Ale odmítá také vylévat s vaničkou dítě a podceňovat Máchovo spojení s německou romantikou, ba i theosofií a mystikou jen proto, že takové spojení dobře vyhovovalo jak atmosféře "fin de siècle", tak pozdější surrealistické interpretaci Máchy. A tak se zde vracejí autorčiny průzkumy opět do spleťtých vztahů Máchy s Jeanem Paulem, Novalisem, ale i tzv. frenetickou literaturou /J. Janin/, která navodila Máchovy představy poprav, tlení atd. Autorka nachází analogie mezi Novalisem, Jeanem Paulem a Máchou i v barevném vidění /růžová se zlatou, "rosenfar-ben" /Novalis/ - "růžobarevný" /Mácha/, aniž by tím ovšem absolutizovala vlivy. Jak se na problém dívá, ukázala už v předchozí studii na exkursu do připomínky Napoleona v Puš-

kové deníky nejsou vůbec literárním artefaktem. Ale je nutno číst je zcela jinak než texty určené pro neznámého čtenáře. /Podobně nelze číst žádnou korespondenci, pokud nejde o stylizovaný literární artefakt, bez komentáře, protože se v ní vyskytují místa, srozumitelná sice pisateli dopisu i adresátovi, ale ne už neinformované třetí osobě./

Právě takto, jako text, jímž si chtěl Mácha uchovat a osvěžit v paměti nejen dojmy, ale i myšlenky, které v něm tyto dojmy vyvolaly, se pokouší Grebeníčková číst Máchův deník z italské cesty. A ne bez překvapujících a přesvědčivých výsledků.

Aby jich ovšem dosáhla, musila se uchýlit k metodě poněkud kuriózní: pokusila se jít pěšky po básníkových stopách a podle údajů z Máchových záznamů absolvovat jeho italskou cestu a dešifrovat záznamy přímo na místě v konfrontaci s viděným /a slyšeným/. /Připomíná mi to vnuka F.M. Dostojevského, Andreje Fjodoroviče, který mě provázel po stopách Zločinu a trestu v Leningradě. A vše mu vycházelo: situovanost domů, pohledů, vchodů, oken, průjezdů, počet kroků a schodů./ A tak zjistila, že ne náhodou si Mácha dvakrát zaznamenal název tyrolského městečka Rattenberg, etymologicky Rad am Berg, což samo o sobě už navozuje četný výskyt slova kolo v Máchově Máji /Kolo - rotace - vířivý pohyb času - otáčivý pohyb Země i nebes/. Za Rattenbergem jsou opravdu čtyři hradby a v samém areálu hradu Rattenberg byl r. 1651 popraven tyrolský kancléř Vilém Biener, oběť intrik. Grebeníčková nevyklučuje, že Máj je situován do Doky a okolí, ale považuje za původní inspiraci rattenbergské Máchovy dojmy, které poté spojil s domácím prostředím. A popravovaný hrdina Máje, skutečně Vilém a nikoli Hynek, byl šlechtic, jak vyplývá z popisu jeho oděvu, jeho chování při popravě i z faktu, že byl sťat mečem, a nikoli lámán kolem jako sprostý otcovrah Schiffner.

A podobně Grebeníčková dovozuje, že obraz "bílého města", který vždy znamená město přímořské nebo aspoň ležící u řeky či jezera, neznamena zase jen Doksy, že byl navozen i Českým Krumlovem, Rattenbergem a zejména Benátkami, nejjižnějším místem Máchovy italské cesty. A toto město, pohlcované vodou /nikoli se v ní odrážející/ symbolizuje právě

Durdíkovi, Zdziechowskému a Voborníkovi, pokládajícím Máchu za byronovce, obnovuje pojetí Máchy-goethovce, sonduje podrobně souvislost zejména úvodních scén II. dílu Fausta s některými pasážemi Máchova Máje. Je to Goethova "Půvabná krajina", střídání scén denních a nočních, úvodní sbor elfů. Pronikavá četba Fausta je známa z Máchových deníků. Autorka však dokazuje, že to nebyla četba zcela neinterpretovaná. A touto oklikou se dostává znovu k problémům předchozích studií: k Máchově znalosti Saint-Martina v německém překladu. Tím potvrzuje, že Čyževského odhad o tomto autorovi jako jednom z možných zdrojů Máchovy znalosti mystiky byl jasnozřivý. V závěru autorka volá po tak důkladném komentáři Máje, jakého se dočkal třeba Faust. Každý verš zde volá po svém komentáři. /Napadá mě, jak stupeň komentovanosti některého díla bývá mnohdy měřítkem jeho mnohovýznamovosti, ač řada děl, jimž se komentářů nedostalo, může být pokládána, neprávem, za málovýznamová. Ony skryté významy pozdější čtenář už prostě nedokáže přečíst./

A tak cyklus máchovských studií Grebeníčkové logicky uzavírá esej Jak vznikl Máj /1983/, který naznačuje, jakou cestou by se asi měl komentář Máje ubírat. Autorka tu zaútočila na hledače máchovských reálií /Josef Panáček, jehož nekriticky přejímá M. Ivanov/, kteří objevili u Doks popravní pahorek, zjistili, že v Máchově době bývalo vidět na jezeře plachetnici a že se zde uchovalo vyprávění o otcovrahu Hynku Schiffnerovi, který byl za svůj čin "lámán kolem" v Mladé Boleslavi. Vodítkem pak byl Máchuv "Výklad Máje", určený původně pro oklamání cenzury a publikovaný Sabinou. Vše by odpovídalo: Hiršberk=Doksy, dva rybníky, okolí hory, čtyři hrady /Bezděz, Pernštejn, Houska, Roll=Ralsko/, ruina u Mimoně. Autorka se však uchýlila ke konfrontaci Máje s jiným pramenem, Máchovým zápisníkem z italské cesty. Především velmi důrazně rozlišuje povahu tohoto a podobných textů, jež si psal autor sám pro sebe a pro oživení své paměti, a textů zpracovaných jako literární dílo, byť za autorova života nepublikovaných. Je s podivem, že i tak zkušený badatel jako J. Mukařovský přistoupil k Máchovu deníku jako k uzavřenému literárnímu dílu, z něhož lze dokonce vyvozovat závěry o autorově tvůrčí metodě! Samozřejmě tím nemá být řečeno, že ta-

to netřeba vysvětlovat. M. Červenka, spojující v sobě vzácným způsobem teoretika i praktika verše, byl z české literatury násilně vyřazen a své studie píše po večerech s podivuhodnou urputností, pracuje dál v oboru, který má dodávat úzce odborné "podklady" pro vědce a kritiky píšící o poezii i pro všechny, kdo chtějí hlouběji proniknout ke zdrojům, z nichž pramení smysl a význam básně. Pracuje dál jaksi navzdory "nepřízní osudu", dokonce i když si uvědomuje, že také ostatní specialisté se dnes podobně jako versolog "zachraňují ve své uzavřenosti" a že "skutečnou vzájemnost, to jest vzájemnou užitečnost, mohou založit jen velké úkoly", které by se řešily společně.

Tento stav, způsobený destrukcí literárních souvislostí, přerušením organického vývoje veškerého slovesného umění a vědy o něm, nemohl ovšem nezanéchat už dnes své neblahé stopy v úrovni myšlení o kultuře, nemluvě o její produkci. Právě M. Červenka v jedné poznámce, nedávno zveřejněné rovněž strojopisně, doložil přesvědčivě tento obecný katastrofální úpadek na konkrétním příkladu "znalce" poezie M. Blahynky, který v Kmeni č. 50/84 suverénně vykládá o podstatě českého volného verše nad slovenským překladem Sovovy Zložené duše, aniž tuší, že nejde o verš volný, ale o blankvers, tedy o verš sice bez rýmu, ale s přesným metrickým půdorysem. Může-li takový lapsus proniknout do textu někoho, kdo je považován a sám se považuje za odborníka právě na veršové záležitosti, jak asi musí vypadat třeba vysokoškolská výuka této vědecké disciplíny?

Osobně mám nad Červenkovým svazkem rovněž nostalgický pocit. Jeho studie mě vrátily o čtyřicet let zpátky, kdy velká část mé literární generace po válce prožívala "dobrodružství poznání" na přednáškách a seminářích J. Mukařovského a kdy se mnozí z nás pokoušeli uplatňovat podněty strukturalismu ve vědecké či kritické praxi. Nebyl to jen vpád pseudomarxismu do literární vědy, co způsobilo přerušení této tendence, svůj podíl na tom měl bohužel i sám J. Mukařovský svým neblahým postojem. Až po mnoha letech nečetní jeho žáci mohli tyto podněty dál rozvíjet a ubránit je před vulgarizátory typu L. Štolla. M. Červenka se k strukturalistické škole hlásí od prvních vědeckých prací a navazuje také

tak jako propadající se Benátky zašlou civilizaci, zaniklé či zanikající kultury, zničené světy, proces, vrcholící i zánikem jazyka jakožto posledního "přetrvávajícího" produktu lidské kultury. "Není-li věc pojmenována, zanikne-li sama řeč, nezůstává žádné stopy po tom, co je už nehmotné, co pouze bylo." /s. 17/

Zde autorka také spatřuje nejsilněji uplatněný inspirační zdroj Benátek u Máchy, a nikoli v patrně apokryfní /Sabinou napsané/ 14. kapitole Cikánů.

Poslední studie Grebeníčkové, třebaže tvoří se čtyřmi předešlými jednotu, je nejliterárnější, nejpatetičtější a také nejsmělejší, pokud jde o originální konstrukce. Opakuji, jsou svůdné a přesvědčivé /zejména v souvislosti s předchozími mikrovýzkumy/, ale nejsem mácholog, a nejsem tudíž kompetentní posoudit jejich definitivní platnost.

Ale ať už další máchovské výzkumy řeknou cokoli, myslím, že metoda a cesta, kterou Grebeníčková zvolila, je produktivní: bude se na ni navazovat a bude se dále rozvíjet. Poprávu.

/Dokončení/

František Kautman

R e c e n z e l a i c k á

Strojopisný svazek čtyř studií Miroslava Červenky z let 1975-83, příznačně nazvaný Z večerní školy versologie /221 str., 5 příloh/, má povahu tak přísně odbornou, že prakticky každý čtenář ho bude brát do rukou jako více či méně laik. Autorův úvod se nese tónem značně nostalgickým. Nejenom proto, že "dnes se zdá, že versologické řemeslo zanedlouho v Čechách vyhyne", ale též proto, že spolu s ním vymírají i další speciální humanitní obory "jako motýli, a jede se dál". Ze závěrečného přehledu versologických prací M. Červenky /je jich osmašedesát, některé psané s K. Sgallovou/ zjišťujeme, že se od 70. let objevují výhradně v zahraničních publikacích polských, německých, anglických a dokonce italských a švédských /pro potřeby slavistů jsou některé vydány rusky/, česky pouze strojopisně. Současnému čtenáři

osobnosti, může napomoci zejména k tomu, aby byly přesně popsány historické proměny a vývoj verše.

Na materiálu básnického díla J.V. Sládka je pak založena třetí studie "Metrum a význam". Vztah mezi těmito dvěma kategoriemi není ovšem jednoznačný, versolog však dochází podrobnou analýzou k závěru, že Sládek využívá pro vyslovení základních životních a lidských postojů určitého metra: poměrně značné využití čtyřstopého jambu je příznačné pro osobní lyriku s nejvyššími uměleckými aspiracemi; pětistopý jamb je v tradici evropského básnictví veršem patosu a epické šířky; nejzřetelněji písňová je pak kombinace čtyřstopých veršů /trochejů a jambů/ s třístopými. Krátká metra nacházejí nejvýraznější užití v žánru aforistických "nápisů". Studie pak dokládá "obecný proces přechodu od trocheje k jambu jako základnímu ... rozměru české lyriky v druhé půli 19. století".

Závěrečná práce "Polymetrie Máje" je věnována stejnému problému, tedy hledání vztahů mezi metrem a významem. Obě tyto studie jsou proto taky pro ne-versologa takřikajíc nejplodnější, jsou na rozdíl od dvou úvodních pojednání "konkrétnější", "srozumitelnější". Studie o Máchově Máji je částí větší práce o polymetrii v epice /Od Máje po Zlomenou duši/ a v tomto svazku má zřejmě základní význam. Červenka tu velmi přesvědčivě konstatuje, že "krátké verše vyznačují text lyričtější, emocionálnější, jednostrannější, verše dlouhé pak texty poklidnější, vážnější, v záběru reality mnohostrannější". Mukařovský označil střídání různých metrických základů Máje za "mozaikovitost", K. Čapek mluvil o "zvláštním přehození rytmičké vlny uprostřed zpěvu" jako o příznačném rysu Máje. Červenka vychází z těchto postřehů, doplňuje je a rozvádí, všímá si mnohostrannějších vztahů polymetrie a sémantiky tohoto díla. Konkrétní rozbor ukázal, že v Máji "se střídají různá metra nikoli podle předem daného nebo jednoduše odvoditelného pravidla", nýbrž svobodným rozhodnutím básnickým. A to je také obecné poučení ze studie: že čtenář moderní poezie musí s určitým úsilím hledat motivaci tohoto svobodného rozhodnutí, že v poezii není nic předem dáno pravidlem, nanejvýš předchází tradicí, která může být buď rozvíjena, nebo popírána.

na výzkumy tzv. ruských formalistů Šklovského, Tynjanova, Jakobsona, Tomaševského, Žirmunského aj., kteří stáli i na počátku Mukařovského strukturního pojetí literatury a z nichž jen V.M. Žirmunskij až do své smrti v r. 1971 pracoval nad problémy verše. /Český překlad jeho studií vyšel pod názvem Poetika a poezie v r. 1980./

První pojednání svazku kriticky rozebírá práce Morrise Halleho a Samuela J. Keysera, které formulují metodou blízkou generativní lingvistice metrickou normu anglického a náznakově i ruského klasického verše. Podrobnou analýzou tzv. kategorie přízvukového maxima /tj. zhruba přízvučné slabiky, která nesousedí s jinou přízvučnou slabikou nebo s větným, resp. veršovým předělem/ dochází autor k závěru, že pro slovanskou a zvláště českou metriku jsou tyto teorie sice zajímavé tím, že otvírají cestu k technicky propracovanému popisu veršových norem /a to je pro Červenkovu snahu po exaktním poznání a vyjádření složitých subjektivně založených vztahů uvnitř veršové struktury velmi lákavé/, ale že vcelku lze o užitečnosti této kategorie pro slovanský verš pochybovat. Poté se snaží popisem českého trocheje a jambu vysledovat určitá metrická pravidla, jež ovšem nevyjadřují normu, ale jen popisují poměry v konkrétním veršovém textu. K nalezení nadindividuálních pravidelností by tedy bylo zapotřebí ještě zobecnění řady takových popisů.

Druhá studie "Rytmičský impuls: poznámky a komentáře" vychází bezprostředně z postřehů ruských formalistů a Mukařovského pojmu "metrický impuls". Autor probírá nejprve historii vzniku tohoto pojmu, než se přesně ustavil, poté se věnuje zejména rozdílu mezi rytmičským a metrickým impulsem, přesněji řečeno hledá v /často bezděčných/ rozdílech terminologických odraz rozdílného pojetí věci samé. Mukařovský chápe metrický impuls především jako stálé napětí mezi metrem a rytmem, tj. mezi normou a její realizací, takže ve vnímání vznikne po přečtení určitého verše "očekávání" stejného impulsu. Do řešení tohoto úkolu vnesl pak Mukařovský zásadní podnět zavedením pojmu fónické linie. Červenkova studie poukazuje na to, že kategorie rytmičského impulsu, charakteristická pro různé básnické školy i výrazné

kých/ a barvy /lidské hlasy + hudební nástroje/ do logického, emotivně působivého celku. Za vrcholné představitele "hudby vůbec" považují Evropané autory od Bacha po Janáčka /aj./, málokdo připomene gregoriánský chorál, natož hudbu řeckou, čínskou či indickou. Drtivá většina mladších dotázaných se spokojí s hudební historií řekněme od Offenbacha po některou současnou rockovou skupinu. Evropané zkrátka redukuji hudbu na její evropský vývoj v posledním půldruhém tisíciletí, či dokonce pouném století. Ptáme-li se pak, kolik má hudba rozměru, pokrčí většina dotázaných nechápavě rameny...

1/ Dva rozměry v hudbě

Ani autoři učebnic evropské hudební nauky běžně neuvádějí, že hudba má /zatím/ dva rozměry: horizontální /melodie a rytmus/ a vertikální /harmonie/, ačkoliv s jinou než dvourozměrnou hudbou vlastně nepočítají. Přitom je známo, že hudba všech mimoevropských kultur /včetně euroasijské antiky/ zná pouze melodii a rytmus, a harmonie [je] [že] vlastní pouze hudbě evropské /zde je nutno odezírat od novověkého, většinou koloniálního exportu/. Barva a emociální působivost je společná veškeré hudbě všech kultur nezávisle na dosaženém stupni technicko-estetické úrovně. Co odlišuje evropskou hudbu od mimoevropské, je právě vertikálnost, tj. tvoření a vnímání akusticky logického vícezvuku jakožto nové či jiné hudební kategorie. Tím samozřejmě evropská hudba není lepší ani dokonalejší, je jiná. Kdy, jak a proč došlo, resp. mohlo vůbec dojít ke vzniku takovéto hudby, toť otázka, kterou si tato glosa klade.

2/ Jednohlas a gregoriánský chorál

Nejadekvátnějším pojmenováním jednohlasé hudby je asi monofonie /na rozdíl od monodie, ev. homofonie, což přísluší již hudbě dvourozměrné, kdy je jeden hlavní hlas doprovázen či podpořen hlasy dalšími/. V Evropě se jednohlas ustálil v nejčistší podobě v gregoriánském chorálu. Jakožto oficiální hudebně liturgický útvar římský byl chorál převzat z Byzance s množstvím prvků helénistických, orientálních a židovských /včetně čtvrttónů/. Na římské půdě byla čtvrt-

Má laická recenze Červenkova svazku Z večerní školy versologie má jediný cíl: upozornit na odborné fandovství, které není s to zničit žádná nepřízeň osudu, upozornit na práci zaníceného odborníka, jenž v ústraní své pracovny sám a na svůj vrub rozvíjí bádání o českém verši a je nadále spojen s mezinárodním úsilím na tomto poli, byť ve vlastní zemi mu byla spolupráce s ostatními specialisty znemožněna. Je to myslím příznačný stav - a Červenkův případ není v české literární vědě ojedinělý -, kdy domácí oficiální kultura ve své ideologické omezenosti nebere na vědomí vytvořené vědecké hodnoty jen proto, že je vyprodukoval jeden z těch "zaživa pohřbených". Kdo se však holedbá zájmem o rozvoj české kultury, měl by přece vědět, že takové odborné podněty by ji nepochybně obohatily, a přitom by ji nijak neo- nrozily obávanou "ideovou diverzí". Jestliže přesto oficiální vědecká centra tyto impulsy odmítají, nemohou se vyhnout nařčení, že jejich postoj není veden nadosobními zřeteli ná- rodní kultury, nýbrž pohnutkami úzce a jen a jen sobeckými.

Milan Jungmann

H U D B A

E v r o p s k ý h u d e b n í z á z r a k

/Malá glosa k velkému tajemství/

Památce prof. Emila Hradeckého,
autora Úvodu do tonální harmo-
nie /SNKLHU, Praha 1960/

Úvodem

Zeptáme-li se Evropana s průměrným hudebním vzděláním, co je to hudba, odpoví nejspíše, že je to umění /nebo alespoň dovednost/, jak uspořádat zvuky určité výšky /kmitočtu/, rytmu /více či méně pravidelné střídání dob těžkých a leh-

tónová a další praxe vymýcena ve prospěch diatoniky /pravidelné střídání celých tónů a půltónů/, došlo k zjednodušení forem a na základě řecké antické hudební teorie k novému uspořádání tónových sledů či stupnic /melodických modů/, nazývaných dnes "církevními stupnicemi". Základním stavebním prvkem chorálu není jednotlivý, přesně fixovaný tón, ale spíše skupina dvou a více tónů různé výšky /tzv. melisma/, podobně jako základním prvkem řeči není hláska, ale slovo či věta různého časového trvání. Chorální rytmus původně vycházel z variability rytmu zpívaného textu /z toho rytmické mody/; vazba melodie na text se postupně uvolňovala a k původním útvarům se nakonec připojovaly další zhudebněné texty na způsob komentářů /tzv. tropy/. Chorál ustavil též princip napětí mezi hlavním tónem dané stupnice /modu/ a druhým hlavním tónem /finalis - repercussa/, což se zpětnou znalostí hudebního vývoje svádí k analogizování k pozdější vazbě tóniky a dominanty. Jestliže staří Řekové jako základ své stupnice /modu/ ustavili tetrachord /sled čtyř tónů/, středověcí teoretikové jej rozšířili na hexachord /sled šesti tónů/ a řecký dvouoktávový tónový rozsah byl obohacen o přibližnou oktávu třetí.

I když předešlý výklad /pro tuto potřebu velice zjednodušený/ může vypadat složitě, je nutno si uvědomit, že chorál vznikal spontánně v extatické pokoře tváří v tvář Boží slávě, takže jeho teoretikové mohli stěží zachytit jeho hrubou technickou strukturu. Papež Řehoř Veliký /cca 540 - 604/, po němž nese chorál právem přídomek gregoriánský, nejen ustavil a uspořádal tento zpěv jakožto jediný oficiální musický projev křesťanství, ale spolu s benediktinskými mnichy jej vyslal jakožto věroučně i kulturně sdělné poselství do Anglie, Irska a Německa pro národy, které přišly do Evropy původně jako vetřelci či dobyvatelé. A skutečně - někdejší barbaři přijali chorál vesměs dříve či snáze než samu novou víru.

Na čistě hudebním poli chorál adekvátně vyjadřoval duši raně středověkého člověka, a to stejně reprezentativně jako ji vyjadřoval románský sloh v architektuře. Práh hudební horizontality nebyl zatím překročen, ale řehořský zpěv v sobě nesl evidentní zárodky hudby dvourozměrné, příslušející již gotice a jejím katedrálám.

3/ Vícehlas

Jestliže jsme jednohlas nazvali monofonií, je nutno označit vícehlas alespoň dvěma názvy. Je to především heterofonie - různohlas, k němuž dospěly všechny vyspělé mimoevropské kultury včetně řecké antiky. Byl vlastní i národům evropského středověku ještě dříve, než se setkaly s chorálem. Heterofonie nepřekračuje hranice jednohlasu, ačkoliv jej melodicky, rytmicky i barevně obohacuje. Fyziologickým předpokladem jednohlasu je pravděpodobně oktávový rozdíl mezi hlasem ženským a mužským, který byl hudbou instrumentální rozšířen do dalších svrchních i spodních oktáv. Na heterofonii půdě dospěly všechny vyspělé kultury i k užívání paralelních postupů kvintových, kvartových, oktávových, ale i terciových, sextových a dalších. Nejzazší mezi různohlasu jsou zárodky útvarů imitačních a kánonických. Připomeňme také dudy, kde nad jediným drženým tónem /hukem/ dochází k bohatému melodicko-rytmickému dění s použitím většiny intervalů dnešní dvanáctitónové řady /tzv. technika burdonová/.

Nejpřesnějším ekvivalentem českého termínu vícehlas je patrně polyfonie, ale vzhledem k muzikologické konvenci /opírající se ostatně o dobré historicko-funkční argumenty/ budeme nadále polyfonií nazývat pouze takový vícehlas, který již vychází z uvědomělého tvoření dalších hlasů na vertikálním /tj. harmonickém/ základě, jak k němu dospěla evropská renesance.

4/ Konsonance a disonance

Libozvučnost a nelibozvučnost jsou prastaré akustické pojmy, známé Číňanům již ve 3. tisíciletí a Řekům cca 500 let př.Kr. Od Řeků přešly do chorálu a středověké muzikologie vůbec. Konsonance a disonance byla teoreticky i prakticky odvozena od jevu, že žádný určitý tón není jednoduchý, ale skládá se z řady svrchních tónů alikvotních /částkových, zvaných také shorky/, což jsou prakticky všechny tóny dvanáctitónové řady. Nejbližší tónu základnímu je oktáva, pak kvinta, znovu oktáva a teprve na pátém místě velká tercie. Podle vzdálenosti alikvotních tónů od tónu základního se dospělo k závěru, že nejlibozvučnější intervaly jsou oktáva /pri-

zjednodušit a oprostit od intonační neurčitosti. Zlatým věkem chorálu bylo období od 6. - 10. stol. a v období následujícím, tj. do 13. st., se mluví o tzv. renesanci chorálu. V této závěrečné fázi byly například vytvořeny známé vrcholné chorální sekvence Victimae paschali laudes, Veni Sancte Spiritus, Stabat Mater a Dies irae. Již z předešlého výkladu je možná zřejmé, že chorál byl základem i průvodcem všech fází vývoje evropského vícehlasu; tedy i tušení, zrodu a ustavení vertikálního rozměru v hudbě /ještě Palestrinův cantus firmus byl z velké části přejímán z chorálu/.

Nejstarším evropským vícehlasem je dvojhlasé organum, plně ještě náležející hudbě horizontální. Nejstarší organum bylo "přísné", tzn. spočívalo v paralelním postupu dvou hlasů v intervalu čisté kvinty nebo kvarty /punctum contra punctum - z toho pozdější kontrapunkt/. V dalším stádiu se vytvářelo organum volné, jehož nejdůležitějším "vynálezem" byl postup hlasů v protipohybu, což je patrně první doložený pokus o překročení heterofonie směrem k polyfonii. Základním hlasem, vzatým z chorálu, byl tzv. cantus firmus. Organum z okruhu kláštera Saint Martial /1. pol. 12. stol./ však dokládá rytmicky nezávislý vedlejší hlas, discantus, vytvořený s dosud neznámou melodickou bohatostí nad dlouhými hodnotami hlavního hlasu, nazývaného tenor /od lat. tenere - držet/, který byl sluchově samostatně již těžko sledovatelný /zárodek polyfonie/. Discantus se od tenoru vzdaloval do všech intervalů v rozmezí oktávy /s výjimkou malé sekundy/.

Pokročilejší technikou /12. - 13. stol./ byl conductus, původně dvouhlasý, později až čtyřhlasý, zajímavý společným rytmem zhudebněného textu podle pravidel platných dosud pro organum /zárodek taktu/. Nejzajímavější formou rané doby gotické je však motetus. Jde o skladbu používající vesměs v každém hlase jiného textového podkladu, přitom často již v národních jazycích, což bylo zřejmě rozvinutím zmíněných chorálních tropů. Původní motetus zesvětštel posléze nato-lik, že připouštěl k chorálnímu cantu firmu /tenoru/ dva různé komentáře umělých milostných písní své doby včetně "komentářů" instrumentálních.

ma/ a kvinta, kvarta /jako její převrat/, kdežto tercie byla i v Evropě zprvu pokládána za disonantní, později pak za nedokonale konsonantní. Z potřeby kontrastu /ani to není samozřejmé! / došli pak středověcí teoretikové k zákonu střídání konsonance s disonancí, přičemž začátek, ale hlavně závěr hudební fráze musel být konsonantní. Vzájemný vztah mezi intervaly byl matematicky přesně vyjádřen rozdílem jejich kmitočtů /u oktávy je to např. 1:2/.

5/ Hudba lidová a světská

Fouček vyvozených hudebními teoretiky se nikdy příliš nedržel hudba lidová, nechávající se svobodně unášet spontánním citovým prožitkem. Zde se naopak běžně používaly paralelní tercie /ale i sekundy aj./, a to zřejmě tím více, čím byly periferní oblasti zeměpisně vzdálenější od kulturních a mocenských metropolí. A tak se - nejdříve patrně u keltských obyvatel britských ostrovů - postupně prosazovaly tercie a sexty jakožto konsonance v umělé hudbě světské a posléze i duchovní. Tento britský "nátlak" měl po počáteční nedůvěře úspěch nejprve v blízké Francii, pak v ostatní záalpské Evropě a nakonec i v Itálii.

Proč tolik mluvíme o terciích? Důvod je jednoduchý: bez tercie nemohl být ustaven akusticky logický trojzvuk jakožto základní stavební kámen rodícího se vertikálního rozměru, protože právě tercie určuje tvrdý /durový/ nebo měkký /mollový/ charakter trojzvuku. Co pudilo evropský hudební středověk ubírat se právě tímto, a ne jiným směrem, zůstává dosud tajemstvím, nad nímž lze pronášet pouhé dohady. Jisté však je, že k tomuto procesu došlo v neuvěřitelně komplikované symbióze chorálu a hudby lidové, přičemž hudba světská zůstávala někde uprostřed.

6/ Od heterofonie k polyfonii

Páteří veškeré evropské hudby po celý středověk, tj. po celé jedno tisíciletí /cca od r. 500 do r. 1600/ byl samozřejmě chorál, který sám prošel přibližně třemi fázemi. První z nich byla ambroziánská /3. - 6. st./, kdy chorál zřejmě ještě podléhal vlivům byzantským a orientálním, než se jej zdařilo

staršího conductu, jako novinka se objevuje zrovnoprávnění dosavadních rytmických modů třídobých s mody sudými v tzv. isorytmi a faktické ustavení novodobého taktu, tj. pravidelného střídání dob těžkých a lehkých. De Vitry se rovněž nesmírně zasloužil o další vývoj menzurální motace, což bylo ostatně nezbytné, měl-li být dosavadní motetus "vymotén" z jazykového a rytmického zmatku. Dalším čelným představitelem školy ars nova byl známý G. de Machaut /+1377/, mj. ~~xxxxxxxxxxxxxxxx~~ autor prvních vícehlasých mší. Jeho pobyt v Praze /byl načas tajemníkem Jana Lucemburského/ dal impuls k pěstování nového vícehlasu i v Čechách. Bohaté podněty dala Evropě ve 14. stol. opět Anglie - J.D. Dunstable /+1453/ například přenesl cantus firmus do nejvyššího hlasu.

Nejplodněji se však nový směr projevil v Itálii, což si později vynutilo označení "italské trecento". V dlouhé řadě tří generací skladatelů vyniká nejvíce F. Landino /+1397/. Na italské půdě tehdy vznikl dvou až tříhlasý madrigal, komponovaný na světské náměty s výhradním použitím lidového jazyka. Italové zjednodušili komplikovaná zaalpská pravidla, nechali se nést přirozeným citem, a vícehlas tím byl zpřístupněn širokým vrstvám. Nejdůležitějším italským přínosem té doby bylo ustavení tóniny a tonality, tj. takového řádu, kdy horizontálně i vertikálně dochází k novému druhu podřízenosti funkcí v hudební skladbě /konkrétně: melodická linie se podřizuje dané stupnici a použité akordy akordu na hlavním tónu - tónice/. Přes poměrnou krátkost tohoto "dolce stil novo" byly tehdy vneseny do hudebního jazyka prvky dominující hudbě dodnes.

Závěrem ke gotickému období zdůrazněme neobyčejnou svo-
bodu /protože pluralitu/ veškeré tehdejší kultury včetně hudby. Zde kromě "brebentivého" motetu stojí za zmínku, že většina gotické tvorby je ještě anonymní a dále, že hlasy komponované postupně ke cantu firmu mohly, ale právě tak nemusely existovat /tataáž skladba byla považována za stejně dokončenou, ať byla dvouhlasá, nebo 3 - 4hlasá/. Je to snad hudební ekvivalent skutečnosti, že dodnes nikoho neruší gotická stavba, dostavěná v jakémkoliv jiném slohu. Gotika to snesla i unesla snad proto, že závratný pohled vzhůru k Boží slávě byl "až příliš" samozřejmý.

Světový vícehlas vznikl pro potřeby vyšších laických vrstev i duchovenstva. Nejzajímavějším dokladem pro náš výklad je šestinlasý anglický /opět!/ Letní kánon z doby kol r. 1240, ve kterém čtyři hlasy provádějí jeden a dva hlasy zároveň druhý kánon. Technika kánonu ostatně přecházela stále více i do motetu.

Období, k němuž jsme takto dospěli, bývá označováno jako ars antiqua a odpovídá přibližně vrcholu doby románské a vzniku gotiky, tj. 12. - 13. stol. ve Francii, v dalších zemích o 50 - 100 let později. Autoři jako "optimus organista" Leonius /kol r. 1150/ a "optimus discantor" Perotinus /kol r. 1200/ založili tzv. školu pařížskou, nazývanou též notredamskou. Na této půdě se již běžně pěstoval čtyřhlas a došlo zde i k vytvoření menzurální notace /hodnot časově měřitelných, což bylo pro vývoj směrem k polyfonii veledůležité/. Centrem tehdejší muzikologie byla pařížská universita /Franko Kolínský, Petrus de Cruce, představitel truvérského světa Adam de la Halle aj./. Johanex de Grocheo jako první uznal kol r. 1300 světskou hudební tvorbu za hodnou teoretického zkoumání. V útvaru nazývaném musica falsa /ale i ficta, což byla tehdy synonyma/ bylo objeveno dělení celého tónu na dva půltóny a začalo se používat zvyšování a snižování některých tónů /zde mají svůj původ posuvky křížek, bé a odrážka/.

Nejpodstatnějším pro konstituování vertikálního rozměru v hudbě v období ars antiqua bylo však uznání tercií a sext jako konsonancí, a tím i vynoření trojzvuku /opět Angličan W. Odington/. Z toho logicky vyplynul zákaz paralelního postupu kvint a oktáv v těchto hlasech, z čehož se později vyvinulo základní pravidlo novověké harmonie /zminěné kvinty a oktávy byly už totiž počítovány jako pouhé zvukové zesílení/. I v tomto období sehráli nesmírně důležitou roli Britové /!/ jakožto praktici; pak Francouzi jakožto teoretici, následovali Němci, zatímco Itálie /kromě práce na chorálu/ byla zatím mimo.

14. stol. je v hudbě označováno jako ars nova a patří jak gotice, tak již nastupující renesanci. V Paříži byl prvním hlavním představitelem "nového umění" P. de Vitry /+1361/, v jehož motetech se vrací pozapomenutá rytmika

ve středověku. Tatáž většina je přesvědčena, že teprve "my" víme, jak to vlastně proběhlo /někteří pak více/. Z toho si autor přebírá: Hudba patří sice všem kulturám známých dějin, ale Evropa se mimořádně zasloužila o rozšíření jejích rozměrů. Vícehlasá hudba vyzrála skutečně pouze v Evropě, a to v tisíciletí mezi r. 500 - 1500 n.l., tj. ve středověku. Evropská hudba je nerozlučně spojena s anticko-židovskou tradicí, zprostředkovanou gregoriánským chorálem. "My" /včetně některých/ o tom víme kromě zmíněného dost málo /někteří ještě méně/.

Po těchto trochu nevážných poznámkách přemýšlejme vážněji. Lze bezpečně doložit, že podivný "puď" po vertikálním vícehlasu se projevil pouze v kulturním okruhu západní křesťanské církve a že do Byzance a jejího kulturního okruhu vůbec nedospěl /leďa snad v kratičké době latinského císařství po r. 1204/. Na pravoslavnou Rus byl vícehlas přenesen až v 16. stol. německými luterány /varhany, tehdy již nástroj vícehlasý, byly pro zástupy Moskvanů předmětem obdivu jako pouťová atrakce/ a skutečný vokální vícehlas se v Rusku přes odpor carské církve prosadil ještě později, a to polským prostřednictvím.

Lze však rovněž doložit, že i západní církve se až do 16. stol. doktrinálně bránily vertikálnímu vícehlasu v liturgii, musela-li již tolerovat vícehlas lidový a světský. Tento odpor měl patrně dvě příčiny: jednak to byla římská péče o čistotu liturgie, do níž vnikaly s vícehlasem texty světské, parodické až obscénní /gotický motetus/, jednak pradávný římský smysl pro uměřenost /ba strohost/, dokonale vyjádřený právě jednohlasým chorálem. To byl zřejmě i důvod, proč z někdejší kulturní periférie /Anglie, Francie/ dospěl vícehlas do "římské" Itálie až ve 14. století. Na druhé straně si středověký vícehlas nelze představit /přes tzv. lidový nátlak/ vně světa klášterů, katedrál a universit, tedy institucí opět církevních. Něco podobného vidáme i na scholastice: tento obrovský myšlenkový posun se rovněž odehrál "mimo" Řím /Sorbona, Oxford, Kolín n.R./, ať už jejími reprezentanty byli Němec Albert Veliký, Ital Tomáš Akvinský, případně Angličan Viklef. Ačkoliv k oficiálnímu zrovnoprávnění polyfonie s chorálem došlo nakonec přece jen v Římě, ovšem již

Následné 15. stol. patří sice tzv. pozdní gotice, ale spíše již renesanci, jež vrcholí ve století šestnáctém, aby jeho koncem sama ustupovala rodícímu se baroku. V dějinách hudby je toto dvoustoletí tak bohaté na nové objevy, že je můžeme charakterizovat jen zběžně. Pět generací renesančních skladatelů připomeňme alespoň těmito jmény: G. Dufay /+1474/, J. Ockeghem /+1495/, J. Després /+1521/, A. Willaert /+1562/ a konečně Benátčané Andrea /+1586/ a Giovanni /+1612/ Gabrieliové, Říman G.P. da Palestrina /+1594/ a Vlám, jehož akční radius obsáhl trojúhelník Neapol-Antverpy-Mnichov, Odi Lasso /+1594/. Technika imitace a kánonu dospěla v renesanci téměř ad absurdum /Ockeghem, Després/, ustálil se dnešní čtyřhlas /discantus supremus - soprán, d.altus - alt, tenor, bassus/, pod domnělým vlivem antiky se neobyčejně rozbužela až rozháraná chromatika, ustavily se komorní i velké orchestry a staré nabyly nového obsahu.

Co se tu však odehrálo ve prospěch ustavení dvourozměrné hudby? Takřka nic. V renesanci došlo k zajímavému paradoxu: dosud nejkomplikovanější opticky kontrapunktická hudba zní dnes vlastně monodicky. V 16. stol. se zkrátka už komponovalo na uvědoměle plánovaném vertikálním, tj. harmonickém půdorysu. Druhý rozměr v hudbě byl objeven, po třech stoletích praxe i ustálen, ale nenašel se dosud nikdo, kdo by tuto skutečnost definoval. Ale i ten se posléze našel. Byl to snad spíše teoretik než skladatel a jmenoval se Gioseffo Zarlino /1517-90/, kapelník u sv. Marka v Benátkách. V 31. kap. 3. knihy spisu Institutioni harmoniche napsal: "Rozmanitost harmonie nemá původ pouze v rozmanitosti intervalů mezi dvěma hlasy, nýbrž v rozmanitosti akordů, která je dána umístěním tónu, jenž tvoří tercii akordu..." První Evropan zde tvrdil, že předmětem harmonie jsou akordy, a nikoliv pouze intervaly mezi hlasy. Tím byl největší evropský hudební objev - hudební vertikálnost - definitivně konstituován.

Závěrem

Téměř všichni se shodují v tom, že "hudba vůbec" je vlastně jen hudba evropská. Liší se však v akcentu na "přestože" nebo "protože", došlo-li k vykrystalizování této hudby právě

mohlo zdát, že nejzazším "viníkem" v evropském hudebním procesu je středověký papežský Řím, právě proto, že byl dovršitelem /jakkoliv rozporným/ izraelsko-řecko-římského praevropského "humanismu", tedy systému, jemuž při veškeré svůdnosti strmého upření se vznůru k nebesům není "nic lidského cizí". Takto chápaný humanismus "hudby vůbec" možná logicky míří k "demokracii vůbec", což už se přirozeně vymyká omezenému rámci naší úvahy.

Celá tato glosa není ostatně ničím jiným než řadou otázek, které autor klade přátelům historikům, filosofům, teologům a samozřejmě hudebníkům.

Jiří Neplech

O p e r a - d a l š í z k l a m á n í ?

Milí přátelé, ani tentokrát jste při třech premiérách o nic nepřišli. Nejprve Váš referent sledoval stopy dramaturga ND pana Noska do Brna, kde tento již dříve působil jako dirigent, ale prý pro slabší své kvality byl vyhoštěn na naši první scénu jako dramaturg. Nyní opět zkusil v Brně štěstí jako dirigent Händelovy Rodelindy /v Janáčkově divadle dne 20.9.85/. V Praze /17.10/ byl pod dramaturgickým vedením pana Noska proveden Debussyho Pelléas a Mélisanda. Libreto obou těchto oper přeložila paní Eva Bezděková, třetí text, Händelův Xerxes /11. a 12.11./ jí naštěstí nepadl za oběť, zpívalo se italsky.

Pan Nosek patrně miluje ohňostroje a střelbu v tiché krajině, a ženy zdolává frontálně. Tak jako píše doprovody textové - například u Dona Giovanniho začne slovy: "Mozart přijel do Prahy dne..."; a stejně jako po takovém nečekaném vstupu in medias res nastává ochabnutí ještě v témže odstavci, tak také pan Nosek diriguje. Začne Rodelindu tak vypjatými a procítěnými akordy, že by se stěží snesly s Čarostřelcem - ale ke katastrofě dojde ihned, jakmile po vybičovaných smyčcích nastoupí dechy, nedotčené jakoukoliv koncepcí. A tak

renesančním /Palestrina/, zásadní zásluha na vzniku vícehlasu náleží zaalpské gotice, tj. pluralitní mnohosti v jednotě, kdy je možné všechno: extatické vzepětí k Boží vertikalitě nemohlo být narušeno horizontální "slohovou nepřípustností" chrličů, žánrových plastik zobrazujících vše lidské od výjevů dvorských, řemeslnických /včetně hampejzů/ po veškerou lidskou "bídu vůbec". Nemůže právě toto být hlavním důvodem i pro vznik "hudby vůbec"? A je tedy pak pouhou náhodou, že popsaný hudební vývoj se odehrával právě v tomto kulturním klimatu?

Nebyla však příčinou evropského hudebního zázraku konec konců pouhá "hudební" logika? Zajisté, jenomže ta mohla být zmapována až v pokročilém novověku. Skutečný hudební středověk se musel sám sobě jevit jako nepřehledný zmatek.

Zcela nepřesvědčivě ovšem vyznívá názor, že církve s postupnou ztrátou svého kulturního monopolu ustupovala tlaku "lidových mas". Všichni tehdejší "lidoví" kacíři přece zamítali nejen vícehlas, ale i "lidovou" hudbu instrumentální, taneční a varhanní /husité!/.

Připomněli jsme několikrát britské Kelty s jejich "terciovým" zatížením. Byli to snad oni - ovšem již christianizovaní - kteří pochopili jako první? A bylo to snad tím, že Keltové zdomácněli v Evropě dříve než Germáni a Slované? Dále: proč nedospěli k vertikálnímu vícehlasu Sumerové, Babyloňané, Egypťané, Číňané, Indové, Židé, Řekové, Římané a Arabové? Většina těchto kultur se přece těšila delší a plynulejší kulturní kontinuitě než Evropa po stěhování národů...

Tak se snad dostáváme k jádru hudebního evropanství. Je to pravděpodobně symbióza řádu a inspirace odkudkoliv. Řekové vstřebali Orient, Římané Řecko /včetně Judeje/, Evropa pokřesťanstvím Římány. Takto romanizovaná Evropa pak dokázala vnutit svou hudbu globálně, takže dnes znějí tóniky, dominanty a subdominanty až příliš hlasitě ze všech amplií naší planety. Jestliže pak současná poevropštěná hudba vstřebává opět mimoevropské hudební vlivy, je to patrně pod tlakem téhož pudu a instinktu "vstřebávat".

V souvislosti s evropskou potřebou vyrovnat se se vším obecně známým snad nevyzní příliš odvážně, budeme-li mluvit o evropském pudu k obecnosti čili katolicitě. Pak by se však

radel, dle pokynů computeru klesaly a stoupaly, jsouce ve své aktivitě doprovázeny řadou diapozitivů, včetně Bohrova modelu atomu. Lustr byl v igelitu, postavy defilovaly nejen po scéně, ale i za ní coby malebné stíny. Kostýmy zcela zma-teny: Měšťan z Mistrů pěvců vedle mladíka našich dnů v kože-ném oděvu, selský synek vedle Mélisandy plisované ve stylu Expo 58. Režisér pan Kašlík nechal pana Součka obrátit hlavu nalezené Mélisandy pažbou pušky; nutí ho lézt do postele v bo-tách, což je pěvci proti mysli, a tak nohy nechá na podlaze; Mélisandino děcko je vytaženo z příručního šuplete pod poste-lí. To všechno dohromady nazývá pan Nosek "elixírem", ale je-ho útěšné účinky pocítí asi on jediný.

Půjdete-li na Xerxa, dostavte se včas, protože děj se na dvou stránkách nepodařilo jasně vylíčit ani samotnému re-žiséru představení. Navíc se zpívá v originále a celý večer v téže scénérii /rozlámaný kočár plus dva a půl antického sloupu/ -- takže jediné, co Vám zbývá, je identifikovat posta-vy a to na večer vydá. Nejlépe dopadl orchestr, řízený panem Pokorným. Představil se nám tak ve Vinohradském divadle nový soubor komorní opery. Z pěvců nejvíce překvapili tenoři obou představení v titulní roli /pánové Doležal a Schmalz, který nađe všemi dominoval svým zjevem Scarpia/. Z dam hlasově by-la dobře fundována paní Taberyová /Atalanta prvního večera/, ale svůj hlas nešetří ani nepodřizuje partituru, takže již nyní připomíná své starší vykřičené kolegyně z ND. Ostatní dámy hlas šetřily, leč neměly ho. Basista pan Prokop /Ario-dates obou večerů/ zaujal kultivovaným přednesem. Obecenstvu se líbili hlavně oba barytoni, jimž svěřen sluha Elviro - - oba pánové **pá** sebe byli k nerozeznání. Spoléhalí ovšem spíše na své herecké umění /zvláště v převleku za "exotickou prodavačku květin" navazující "nenucený kontakt"/ než na věr-nost komponistovi. kladným rysem obou představení Xerxa bylo, že nedošlo k zábavě tam, kde k ní dojít nemělo. Pokud budete dámy, ostatně odvážně dekoltované, sledovat spíše očima, vcel-ku se Vám může představení líbit, ale rada je to zbytečná - soudím, že do opery stejně již nechodíte.

Caruso

to šlo celý večer. Brněnští pěvci byli zkušenější než pražští při Xerxovi, ale je utrpením slyšet právě od pěvce zkušeného, jak zdolává recitativy "Já sotva pro ni zemřel, už se k svatbě chystá. Mám snad jít za ní? Ne! Ať se napřed vdá a pak pyká!" anebo "Toho muže, ať je kdo chce, teď ještě jednou obejmouti smíš, to dovolím ti ještě, já pochopení mám!" - u začátečníka bychom si totiž mohli říci, že text zkomolil. Paní Janská /Rodelinda/ by svůj šarm asi lépe uplatnila v lehčím žánru. Škoda, že pan Halíř /Bertarich/, žmoulající podle svého oděvu a připomínající medvěda, neměl více příležitostí. Vrcholem večera byly pastorální kreace pana Voldřicha /Grimvald/, který polehával po scéně tu i tam a nemohla usnout pěl do omrzení "Pastevec stádečko hlídá..." Pan Voldřich, jak známo, zesměšňuje každou postavu, ale tentokrát mu role tak sedla, že snad musíme usuzovat na absurdnost samotného kusu. Vhodný protějšek panu Voldřichovi vytvořil syn Rodelindy, stále se po jevišti pohybující s plnými kalhotami - role našťastí nemá, nicméně výmluvná.

Pélleas a Mélisanda je v ND první nečeskou operou od znovuotevření podniku a bylo to trochu vidět. Orchester hrál pod vedením pana Jílka, zvaného Žito kouzelník, sice přesně, ale bez lehkosti francouzského ducha. Tím spíše to muselo být patrné v partech pěvců, když uvážíme rozdíl mezi francouzštinou a češtinou: z vnitřního patosu se stává vnější. Výsledkem byla Liška Bystrouška naruby. Paní Orolínová /Mélisanda/ svým cupitáním, pohledem i frázováním lišku vskutku připomínala. Starým hajným, který ji polapil, byl pan Souček /Golaud/. A KDO BYL JEZEVEC? Pan Jaroslav Horáček /Arkel/ v tmavých brejličkách. Mladý lišák Pelé /pan Kopp/ nezplodí liščátka pro tragický omyl starého myslivce, který si usmyslí, že bude mít s liškou mladé sám. A má. Leč pro biologickou nepochopitelnost toho faktu utrápí Bystroušku vynucováním přiznání nevěry s lišákem /k tomu nad zrcadlem instalovány jako symbol parohy/. V programu nám pan Nosek /asi žák Sávy Šabouka/ vysvětlil, že "slova tu mají sdělovací význam a hudba jim dává druhý utajený smysl" - leč paní Orolínová marně láme neohebný sdělný text, a uchyluje se proto k ostravskému dialektu. Scéna /od pana Nývlta/ sestávala ze špičatých pahorků /děj zřejmě přenesen na Špicberky/, jež, modelovány z prostě-

P e r v e r z n í M á c h a ?

Pod názvem Máchův necenzurovaný deník vyšla v letosní půlročence Kritického sborníku studie o kořenech a podobě Máchova romantismu. Jako ne-kritik nechci posuzovat postup literárně kritické úvahy autora /nebo autorky? o to by to bylo pikantnější/, zašifrovaného do písmene -K-, to, o čem píše, ožívající erotismus v literatuře, se mi taky zdá být hodno zájmu, i když, myslím si, zasazuje Máchu do nepřiměřených literárních souvislostí. Ale to je věc názoru, stejně jako nevyrovnanost textu, jednou tvrdícího, že Lori je mýtus, ale pak zas, že "u romantické poezie očekáváme mýtus, ale v Čechách to neplatí", "český romantismus nemůže být ničím jiným než deziluzí". Záběr je široký, názor měnlivý, proč ne, každý si vybere, co se mu líbí. Literární praxe mě však donutila naučit se přesně vnímat a interpretovat psané, a zde mám potřebu veřejně se ohradit proti hlavnímu vlastně důkazu -K- o typu Máchova romantismu - proti jeho rozboru oněch pověstných tří teček Máchova intimního deníku.

Tři tečky i posledního oficiálního vydání Máchových spisů v Odeonu rozluštil už dávno Jakub Arbes a pak se dlouho v Čechách vedl spor, zda je publikovat v rozšifrované podobě, nebo ne; o třech tečkách bude pomalu víc literatury než o samotném Máji a -K-ův článek toto hádání české kritiky zasvěceně popisuje. Já též, spolu s -K-, chválím pana Hameru, Jiřího Koláře a Josefa Škvoreckého za to, že porušili české literární tabu a Máchův deník byl jejich přičiněním zveřejněn celý. Mě též, spolu s -K-, popuzuje místní tyranie, svatouškovsky se stavící proti otevřenosti erotismu v literatuře, Henry Miller i Bukovský jsou mými autory... - ale! ALE! Není-li otevřený erotismus přísně čten a vykládán v literárním smyslu, přesně ve smyslu toho, co je psáno, může se čtenář /nebo i literární kritik/ ocitnout v pozici puberťáka, který podívá-li se na Afroditu, spatří obscénnost. A tomu zřejmě chtěla zabránit většina těch, kteří hájili právo tří

teček Máchových deníků; nad -K-ovým rozbořem rozšifrovaného textu mě napadá, jestli tak nejednali právem.

-K- cituje a komentuje dráždivá místa v samostatné a rozlehlé pasáži; dočetla jsem ji s pocitem, že právě někdo polil Máchu psychoanalytickými pomyšleními. Máchův text je velice přesný, Mácha si dělal zápisky na autora Máje až překvapivě věcné, a jejich až lapidárně zřetelný obsahový význam přejel -K- necitlivým rozumářským buldozerem, který nenechal nic na svém místě a vše pokryl mazlavým jílem. -K- přistupuje k deníku v jakémsi podivném psychologicko-psychiatrickém zaujetí, kdy se u jednotlivých vět dohaduje jejich příčinného pozadí a kdy za Máchu dosazuje významy, které text naprosto neobsahuje. -K- analyzuje a dedukuje a fakticky dokazuje starou pravdu, že některých věcí se prostě rozumem /zde spíš rozumbradovstvím/ zmocnit nelze. Už vytržení utajených vět a jejich rozbor bez neustálého přihlížení k jejich začlenění do ostatního textu - tak jak Mácha ve skutečnosti deník psal a jak jediné se dá číst - nutně posouvá jejich smysl; a co nedokonalo toto obnažení, to dorazil neliterárně pojatý výklad textu: Mácha je "dokázán" z vět, které zašifroval, jako perverzní chlap.

V zájmu pravdy - pánové prominou - musím popsat, v čem by ta perverznost měla spočívat; tak třeba v tom, že po raní onanii se Mácha ještě odpoledne /a několikrát!/ milostně věnoval Lori; taky v tom, že měnil milostné polohy /užíval tři, ty, které jsou ve všech učebnicích zdravého sexuálního života uváděny jako základní, a jednoho způsobu užil rafinovaného/; dále že milenku za příšeří obnažoval i v přítomnosti sestry a vzrušoval se tím; a že vůbec Lori svlékal a prohlížel si zblízka tajemnosti jejího pohlaví; a taky že si zapisoval, oč se opírala Lořina noha při milování. Ať čtu jak čtu, za věcnými záznamy, pro Máchu v deníku tak typickými, šifrovaná místa vypovídají o jediném: že Lori vyvolávala v Máchovi obrovitou mužskou milostnou posedlost a že jeho milostné výkony nebyly ani tak zvrácené, jako spíš milostně talentované. A talent k milostnosti je podobný dar jako třeba talent k básnění a mě potěšilo, že i v tom protivném šosáckém biedermeieru český básník miloval svou dívku /Mácha píše "má holka"/ uvolněně a kultivovaněji, než by se

u plebejce předpokládalo. Kultura totiž nezačíná dečičkami na opěradlech pohovek, ale stylem života v ložnicích. A až se jen přihlásí všechny pražské dívky za oněch sto padesát let, před nimiž byl napsán Máchův deník, které mohou Lori závidět; zastavíte jimi Vltavu.

Takže když -K- napíše, že Mácha Lori polohou odzadu ponížoval, protože ji nenáviděl za ubohost, do níž ho vtlačuje banalita Čech, že nutil v této nenávistnosti Lori k milostné poslušnosti, že si ji bral násilím a ubližoval jí, že se exhiboval, až se nezlobí, já si musím pomyslet - a to tím volněji, že svůj článek nepodepsal -, že se dal strhnout analytickou přiblížností tam, kde se dá číst jen syrovost a temná krása života. Mácha, pravda, je milenec panovačný, uchyluje se ke gestům, ale čtenář deníku od začátku trne za něj, jak to s jeho láskou dopadne. když Lori je tak zřejmě hloupá a nadto nejspíš mrcha ženská. A že ji nemiloval? Že jí pohrdal? Jak ale by -K- vysvětlil, že Mácha-student, Mácha-herec, Mácha-romantik a člověk gest vysedá hodiny a pomáhá Lori lepit ty pitomé krabičky, z nichž má její rodina obživu? A s dohady o tom, jestli Lori měla zánět vaječníků, bych šla už úplně do háje. Tato patlavost, která prostupuje celý -K-ův komentář, je nesnesitelná a nevkusná. Za mužského, zblázněného do krásného a povrchního děvčete, tady uvažuje biedermeierák. To je paradox, do kterého upadla úvaha, vzdávající se literárního hlediska.

Mimo to, že -K- odhaluje v Máchovi erotického zvrácence, který se vzrušuje Lorinou dokonce obnaženou zadnicí, psychoanalyticky nadutě mu taky vyčítá nenormální žárlivost. Žárlivec tedy Mácha byl. A těžko posoudit, jestli úměrně tomu, jak moc byla Lori koketní a nevěrná. Zamilovaný Mácha Lorinou povrchností nesnesitelně trpí a asi ne úplně bez důvodu ji nechá přísahat při matčině rakvi. To je jistě přehnané gesto, tak stejně přehnané, jako Máchův pověstný plášť; a jako Máchův Máj. Když Lori otěhotní, Mácha běsní podezřením, že dítě není jeho. Neznám muže hodného toho jména, kterého by takové podezření nepřivedlo do varu; dnešní chlap by jenom volil jinou gestikulaci. A ne každý by dokázal z tohoto běsu napsat Máj. Kdybych já, ne-kritik, chtěla hledat v deníku a dopisech kořeny Máje, asi bych banalitu Čech,

již -K- líčí poslušen dnes tak módního názoru, přešla jako nepodstatnou; uznala bych rozpor mezi Máchovým plebejstvím /-K- píše laictvím/ a jeho příklonem k romantickému /možná/ gestu, přejatému od aristokratických Polaku roku 1830, jež skrýval na útěku; a znova a znova, do omrzení bych citovala vlastní Máchovu větu z dopisu příteli Hindlovi, v níž básník sám o sobě postihl ono krátké spojení mezi životem a básní.

8. června 1836 Mácha Hindlovi - mezi psaním o právě vydaném Májí - oznamuje, že Lori je těhotná; zbytek toho, co prožívá, poví Hindlovi Máj, a Mácha cituje verš "bez konce láska je, zklamánať atd." - a líčí, jak Lori přísahala u matčiny rakve a obviňuje ji, že přísahou lhala. "Eduarde!" píše Mácha, "já jsem se nezbláznil - ale rádil jsem... a já jsem přežil a - jsem básník!!" Všimněte si dobře té pomlčky. Nezbláznil se, přežil a - je básník. Napsal právě vydaný Máj. Když se pak Ludvíček narodil, píše Mácha Hindlovi 9. října: "... mám syna, zrodil se prvního října, a nepotřebuji hlavu srazit, neb kdybyste ho viděl, řeknete, to je mladý Mácha, třeba jste to nevěděl, že mám syna." Důvod k tomu "srazit si hlavu" je pro napsání díla podstatnější než přepjatost, nebo dokonce domnělá perverze, a mám pochybnost, zda deziluze z české banálnosti, překrývaná divadelními gesty, by dokázala zplodit zrovna Máj. -K- má ale pravdu v tom, že záhada Máchova trvá: ač měl Ludvíčka, který mu byl podoben, ač si měl Lori brát a odstěhovat ji k sobě, stejně zahynul, ač už na uhnáný zápal plic, anebo na střevní infekci. Přepjaté gesto v banalitě Čech? To mě pak vzdorně napadá, že tedy bylo dobře, když k přepjatému gestu nakazil i českou veřejnost, která si převežla jeho tělo na Vyšehrad.

Eva Kentůrková

obcí na okraji města, ale již za jeho hranicemi. Mezi tyto obce patřily i Židenice, stejně jako Husovice, Juliánov, Maloměřice, Obřany, Řečkovice, samostatné město Královo pole i další obce - Žabovřesky, Komín, Jundrov. Ty byly připojeny k Brnu až v r. 1919 a Velké Brno vzrostlo na 200 tisíc obyvatel s podstatnou českou většinou. Historicky územně vzato se Hrabal nenarodil v Brně, ale v Židenicích u Brna.

/Německá mluva v Brně/

Německé obyvatelstvo Brna nebylo sociálně homogenní a už proto i jeho mluva měla několik jazykových vrstev. Německé vyšší kruhy /finanční, průmyslové, obchodní, úřednické/ mluvily hovorovou němčinou ovlivněnou dolnorekouským a vídeňským dialektem. Vnitřní moravské migrace z německých jazykových ostrovů na Svitavsku a Vyškovsku s sebou přinášely prvky tamních dialektů, zvláště rázovitý byl svitavský "schönhengster" dialekt. Ve výslovnosti i slovníku byla brněnská němčina silně ovlivněna moravskými dialekty češtiny, zejména svérázným horáckým dialektem, kterým v českých obcích sahal až k hranicím tehdejšího Brna v Líšni /Líšňáčky ovládaly jako trhovkyně Zelný trh/ a Jundrově /kdysi vinařská obec, jakýsi brněnský Grinzing/. A byly zde i vlivy slováckých nářečí.

Z hlediska spisovné výslovnosti se brněnská hovorová němčina odchýlovala od normy tím, že správně nevyslovovala přehlásky ä, ö, ä /ne Bränn, ale Brin, brinerisch, ne Kröna, ale Kchréna/. Také výslovnost souhlásky r byla spíše česká než podle německé normy. Samohlásky ä, ä byly vyslovovány s typicky moravským akcentem, jakoby trochu mečivě. Mnoho moravismů bylo rovněž ve slovníku: Zwetschken = švestky místo Pflaumen, Hetsche-Petsch = šípky místo Hegebutten a mnoho jiných.

Nižší vrstvy /dělníci, tovaryši/ a zejména mládež mluvili slangem továrenské periferie, který tyto prvky brněnské hovorové němčiny ještě zvýrazňoval a navíc k německému základu slov přidával zkomolenou českou koncovku. Tak Bäckerstrasse byla Bekendo, ale jindy zase slang vyšel z českého tvaru: z Plotní ulice /Zaungasse/ udělal Plotno. Staré Brno /Altbränn/ = Oltec, Zelný trh /Krautmarkt/ = Krautec, park

"Plotňáčtina", německo-český argot a slang v Brně

"Přitahoval ho /Hrabala/ brněnský slang, ovlivněný od r. 1945 němčinou. S Němci, kteří byli odsunuti, odešel žargon i slang."

"Do té doby brněnští Němci nazývali Pekařskou ulici Pekando, tramvaji říkali šalina."

Jaroslav Kládiva: Bohumil Hrabal /Život a dílo/, strojopis, Praha 1984, 155 ss.

Autor shora uvedených výroků - jistě v dobré snaze - poněkud směšuje některé jevy brněnské mluvy, které, ač se navzájem ovlivňovaly, nebyly totožné, a proto ani odsunem Němců z Brna nemohly všechny zaniknout.

/Brno do roku 1918/

Město s německou správou, aby si udrželo německý ráz a většinu, zůstávalo v hranicích historického jádra a Starého Brna, kde z 80 tisíc obyvatel se menší část hlásila k české obcovací řeči. Střed města byl většinou německý, byť i českými enklávami okolo Rudolfovy ulice /nyní Česká/, kde byl český Besední dům, hotel Slavie, na Veverčí Staré divadlo a na Sadové Slovanské gymnázium. Češi a Němci v Brně jako v jiných městech žili spíše vedle sebe než pospolu, měli oddělené kulturní domy, divadla a také korza: německé v Běhounské ulici /Rennerstr./ a české v Rudolfově; obě ústila na Dolním náměstí /nyní Svobody/ u hodin, kde se stýkala a často doslova srážela. Proti politice "Brünn bleibt deutsch", která mimo jiné bránila Čechům zřídit si v Brně universitu, Češi mnohokrát protestovali a při jedné takové demonstraci před Besedním domem byl zastřelen český dělník Pavlík. Nebyla to tedy taková idyla, jak se mohla jevit 3-5letému chlapci, navíc z periferie za Brnem.

Industrializace spojená s migrací vedla ve druhé polovině 19. a počátkem 20. století k růstu velkých dělnických

Lužánky /Augarten/ = Augec, Pisárky /Schreibwald/ = Šrajbec, Královo pole /Königsfeld/ = Kchénig, známý brněnský šantán U netopýra /Zur Fledermaus/ = Flédino, tramvaj /Städtische Strassenbahn/ = šalino a mnoho jiných novotvarů, u kterých lze někdy těžko určit jejich původ.

/"Plotňáčtina" - argot brněnské galérky/

V jazykovém ohledu byla velmi specifická téměř lumpen-proletářská čtvrť za nádražím v trojúhelníku ulic Křenové /Krůna/, Dornych a Plotní-Křídlovická. Její obyvatelé se nazývali Plotňáci. Němci říkali Plotno. Argot této spodiny a galérky se nazýval "plotňáčtina" /viz Těsnohlídek/, německy Plotno nebo plotnerisch. Plotňáčtina jako hantýrka - argot galérky se často ozývala při soudních přelíčeních na Cejlu /vyslov Célu, z německého Zeile/. Byla směsicí moravsko-českých a dolnorakousko-německých slov, zpravidla zkomolených, a navíc byla vzhledem k intenzívním stykům s vídeňskou galérkou /i v tom bylo Brno předměstím Vídně/ ovlivněna tamním argotem, tzv. kauderwelsch /žvýkaná vlaš-tina/. Z plotňáčtiny pak mnohé výrazy i obraty přecházely do brněnského slangu německého i českého a občas i do brněnské hovorové němčiny a češtiny. Většinou však už s posunutým významem. Plotňáčtině jako takové kromě Plotňáků dobře nerozuměli - pokud nebyli z Brna - ani Němci, ani Češi.

Muckel - mukl je typický výraz plotňáčtiny a znamenal člena party. Oslovení "ty mukle" bylo mezi Plotňáky uznalé až lichotivé, znamenalo "jsi náš"; zatímco když proniklo do slangu, jeho význam se posunul, dostal hanlivé zabarvení - podrazák, gauner. Další posun - po válce - byl do vězeňského hantesu.

Bomzat, bomzovat /z hovorové němčiny bummsen = šoustat, mrdat/ znamenalo v plotňáčtině klamat, asi jako v pražském slangu okecávat. "Nebomzé" nebo taky "nevál" něco jako nekecej, netahej mě za nos. Bummsen /řekněme erotoman/, v plotňáčtině bomzák, znamenal "sedmilhář" - později také záměrně špatně seřízený taxametr.

Pali /uteč, odpal/, kámoš, kámo - jsou další známé plotňácké výrazy.

Je jistou jazykovědnou záhadou, proč výrazy z plotňáčtiny po druhé světové válce pronikly do vězeňské hantýrky v celostátním rozsahu, byť s posunutým významem: mukl = vězeň⁺/, bomzat = shazovat, udávat, bomzák /v českém prostředí také bonzák/ = udavač, práškač.

/Česká mluva v Brně/

Ani Češi v Brně nebyli sociálně homogenní, a proto i jejich mluva měla několik podob, byť s některými společnými znaky. Hovorový jazyk inteligence byl promísen mnohými moravismy ve slovníku i dikci zejména vlivem převládajícího horáckého nářečí. Ale ve výslovnosti a slovníku se projevoval také vliv brněnské němčiny, např. ve výslovnosti souhlásky k: "Ty, Kchódl!" /Karle!/. Dělnický slang byl ovlivněn soužitím s německými mistry a předáky. Byly zde mnohé výrazy a obraty v profesní mluvě, zejména textiláků: šús = útek, z něm. Schuss. Místní označení byla až na občas odlišné koncovky stejná, tak Oltec, Šrajbec, Kchénig, Krautec, Augec, ale také Jobsko = Jundrov, Jobál = Jundrovan, Šimice = Židenice, Žabiny = Žabovřesky, šalina, flédina, Bekenda. Shodné byly i další výrazy převzaté z plotňáčtiny, jako cigareta = špinka, špe nebo ciftla, chléb = bims, hlad = módr. A našla by se řada dalších neméně expresivních.

Slang českých studentů v Brně byl součástí brněnského slangu, ale pod vlivem německého studentského slangu převzal z vídeňského např. pro ředitele gumnásia termín "kufr".

/Němci z Brna odešli, ale brněnský slang žije/

Vzhledem k tomu, že argot Plotňáků nebyl jen dílem Němců, ale neméně Čechů, a slangů bylo několik, nemohlo se stát, jak tvrdí Jaroslav Kladiva, že "s Němci, kteří byli odsunuti, odešel žargon i slang". Plotňácký argot či žargon se zachoval i po válce, mj. i proto, že většina Plotňáků byla ze smíšených, tedy vesměs dvojjazyčných rodin. Ti, kteří za války nepadli na frontě v uniformě Wehrmachtu a přežili, zůstali

⁺/ Zde po válce dodatečná etymologizace ze zkratky MUKL =
= Muž Určený K Likvidaci; uváděno např. u Pecky. /pozn.red./

velkým dílem jako dělníci v Brně. Přesto plotňáctina postupně upadá a zaniká, tak jak původní zástavba tohoto brněnského kouta mizí. Stojí tam nyní nový obchodní dům Prior, autobusové nádraží Zvonařka. A hlavně se změnilo sociální postavení potomků dávných Plotňáků. Ostatně je to obdobný proces jako s Podskalím a Podskaláky v Praze.

Mnohé výrazy z plotňáctiny žijí nadále v brněnském slangu, jehož základy vznikly na průmyslové periferii, i když roznlas a televize v mnohém uhlazuje hroty dialektu v hovorové češtině. Šalina je v Brně věčná, i když mladí již vůbec nevědí, z čeho výraz vlastně pochází. Stejně tak přecházejí do mluvy nových generací mnohá jiná slova. A už zcela nepotlačitelná a nevyhladitelná je svérázná brněnská dikce.

Navíc, jak už bylo řečeno, plotňáctina ovlivnila svými výrazy celostátní vězeňský hantes mnohem více než žižkovský a košířský argot galérky dohromady. Proč? To je ta velká otázka, zatím bez výstižné odpovědi.

/Dluh minulosti/

Brněnská německo-česká mluva byla jakousi "mährisch" o hrobou toho, čemu Götz Fehr - autor rodem z Českých Budějovic - říká "budvajzr pémiš" /Budweiser Böhmisch/, a co roztomile vylíčil ve dvou knihách psaných touto mluvou, kde i německé obraty a výrazy jsou přepsány v české transkripci /Fernkurs in Böhmisch, Hamburg 1977; Böhmisches Kursbuch, Hamburg 1984/. V takových místech se žilo podle úsloví:

Biss' l Knödel, biss' l Fleisch

biss' l tschechisch, biss' l daitsch.

Méně šťavnaté je pojednání autorky Lilian Schacherl - původem z Opavy - o mluvě hlučínské a opavské /Mähren. Land der friedlichen Widersprüche, Mnichov 1968/. Míst, kde se na česko-německém národním pomezí prolínalo obyvatelstvo obou jazyků a vznikala promísená mluva, bylo mnohem více. Byl to český sever, Jihlava, Olomouc a jiná menší moravská města. Obdobně tomu bylo i na Slovensku v Bratislavě s Prešporáky.

Tato nostalgická vlna "böhmisch" a "mährisch" v německé literatuře by zasloužila jistou odezvu i z české strany,

dříve než odejdou všichni ti, kdo to znali a osobně prožívali jako "Kecínek Férů" z německé strany.

Praha, říjen 1985

Milan Hůbl

888 888

Symposium o Bohumilu Hrabalovi v Uppsale

Katedra slavistiky University v Uppsale uspořádala dne 17. října 1985 v Humanistickém společenskovědním centru symposium o Bohumilu Hrabalovi. Symposia se zúčastnili přední bohemisté žijící ve Švédsku, překladatelé z češtiny a slavisté.

Úvodní slovo pronesl profesor Sven Gustavsson, vedoucí katedry slavistiky na Uppsalské universitě. S referátem Bohumil Hrabal a jeho dílo vystoupila Helena Kosková z Norrköpingu. Referát přinesl základní biografická data o Hrabalovi a jeho díle, zmínil se však i o složitém pozadí a tlacích, v nichž je dáno B. Hrabalovi žít a tvořit.

Slavistka Gunilla Fredrikssonová pak přednesla svou verzi o "nadzemním" Hrabalovi /tj. o tvorbě stojící v protikladu k tvorbě "podzemní"/ a přečetla jednu nově přeloženou krátkou povídku. O problému překladu Hrabalova písemného projevu promluvil překladatel Mats Larsson. Jako hlavní problém pro překladatele se tu podle něho jeví nalezení vhodných paralel k vrstvě obecné češtiny. O údajích, jež se dají zjistit o Bohumilu Hrabalovi v databankách světových počítačů, krátce pojednala Olga Klauberová z Uppsaly. Česká lektorka působící v Lundu Miloslava Slavíčková přečetla pak přednášku o Hrabalovi a surrealismu.

Karel Šebesta, lektor češtiny v Uppsale a ve Stockholmu, upozornil na zajímavé postupy Hrabalovy stylistiky v přednášce nazvané O Hrabalově stylizačním umění. Závěrečná přednáška se jmenovala Hrabalova identita a přednesl ji Jaroslav Suk z Uppsaly. Hrabalova originalita spočívá mj. v tom, že všechna jeho vydaná díla lze zkonfrontovat s původními neupravenými verzemi. J. Suk obsáhle citoval z Lopatkovy kri-

tické studie z roku 1967 Nebývalé problémy textologické /z obsáhlejší sbírky statí Jan Lopatka: Předpoklady tvorby, samizdat, EE 1978/. Publiku byly předvedeny některé Krabec-
lovy knihy vydané v samizdatu a byly porovnány různé pasáže
z oficiálních vydání jeho děl s původními verzemi.

Z takto suše podané zprávy o sympoziu, zakončené mj.
banketem na účet university, nelze nic vyčíst o zákulisním
manévrování a rozličném podpovrchovém dění, jež jen dokreslo-
valo smutný obraz kultury v Československu: lektor z Česko-
slovenska Šebesta se překonával v umění zmizet ve vhodný oka-
mžik, kdykoli hrozilo, že bude zatažen do nepříjemné diskuse,
aby se pak objevoval ve chvílích, které mu snad vyčítány ne-
budou. Přesto lze sympozium pokládat za mimořádnou bohemistic-
kou událost.

-k-

/Uppsala/

DISKUSE

O d e m o k r a t i c k o u a r e v o l u č n í
i d e n t i t u l e v i c e n a š i c h d n ů

/Na okraji Pražské výzvy/

V osobě samizdatového publicisty Laureata^{+/} si vzal slo-
vo zkušený politický pozorovatel levicové orientace. To po-
těšuje. Několik Laureatových úvah z posledních dvou let a stu-
die Čestmíra Císaře o české otázce z května 1984 představují
dokonce dost vzácný pokus reflektovat naši národní situaci
uceleně. Tato charakteristika platí snad nejvíc právě pro
poslední Laureatovu úvahu /Chtít, či nechtít? - květen 1985/.

^{+/} Poněvadž autor přítomné statí dostatečně jasně vykládá
názory a stanoviska, s nimiž polemizuje, nepokládá redakce
za nutné Laureatovy a Císařovy články resumovat.-Pozn.red.

Laureatus se v ní obrací přímo k těm, kdo se snaží artikulovat společenskou kritiku. A varuje. Zneklidněně pozoruje především "módu nastolovat tzv. německou otázku" /na okraji Pražské výzvy/. Vidí v ní přízrak scestí, na něž se dostávají lidé "zatrpklí ústrky a křivdami minulých let, uražení nespravedlivými a deformovanými realitami národního života", lidé, jejichž "citlivou psychiku" chápe /vzhledem k obětem, které přinesli/, ale kteří mají /"někdy"/ sklon uzavírat se do vlastní skořápky a zapomínat, jak žijí a kam směřují naše národy; kteří se utápějí v přemíře starostí a ztrácejí "historický smysl", a tak se chytají byť i slabého stébla ochrany a povzbuzení, i když pochází zvenčí a drží je nevyzpytatelná ruka.

Laureatovi se zdá, že mu "nezbývá než nakousnout dozrávající otázku vývoje v kruzích těch", kdo se tou či onou formou podílejí na nezávislé občanské iniciativě /Laureatus píše tzv. občanská iniciativa/, a říká jim "upřímné slovo, které má poctivě míněné poslání", neboť politika je nesentimentální atd.

K velké většině těch, jimž mohou být tato slova určena, Laureatův hlas nedolehne. Ale i kdyby se s jeho textem seznámili, odradí je jeho jazyk; budou dál raději číst Václava Havla. Ale kdoví na koho vlastně Laureatus při psaní svého posledního textu myslel. Možná na takové lidi, jako jsem já. Podepsal jsem Pražskou výzvu. A mám za ni i jinak zvláštní odpovědnost: zvláště za to, že se dotkla německého tématu. Ale i kdyby toho nebylo, jde zde zcela zásadní důvod, abych se ozval. Laureatova poslední úvaha je výzvou k chápání naší aktuální situace jako situace s novými možnostmi, a tedy i jako situace vyžadující v jistém smyslu nové zaměření opozičních aktivit. A v tom jsem s ním principiálně zajedno. Už proto se budu snažit nereagovat na Laureatovu kritiku přecitlivěle a vyhnu se /pokud možno/ všemu, co by mně mohlo naštěptávat "frustrované disidentství" se svým sklonem "uzavírat se do vlastní skořápky".

Začnu hodnocením Pražské výzvy. Pro Laureata je jedním ze stovek podobných apelů, které vznikají na všech kontinentech se záměrem "vyjádřit vůli národů protivit se válečným přípravám". Nebýt prý toho, že se nešťastně a neústrojně dotkla německé otázky, mohl by ji podepsat dokonce i sám československý ministr zahraničí.

Nevím. Ale snad je to přece jen příliš nízké hodnocení. Pražská výzva je výhledem k Evropě, jejíž národy a státy směřují k svobodnému spojení v celoevropském svazku. Je orientována na radikální překonání statu quo, na překonání stavu, jenž je charakterizován soupeřením antagonistických vojansko-politických organizací: Evropa by měla žít v demokratickém a samosprávném společenství. Touto svou radikální vizí navazuje Pražská výzva na rozmanité tendence, jež sílí v celém nezávislém západním mírovém hnutí, i na nekonformní myšlenky vyslovené jinde v naší části Evropy. A z této radikální politické vize odvozuje kritérium, jímž poměřuje praktické kroky protagonistů aktuální politické scény: vyslovuje se pro podporu každé individuální, skupinové i vládní iniciativy, jež slouží ideálu sbližování a svobodného spojení evropských národů, a odmítá kroky, které tento cíl oddalují či maří.

Pražská výzva se nepohybuje na abstraktní půdě. Navazuje na mezinárodně právní a politické reality, na systém závazků, které přijaly "vlády samy". Klade důraz na to, že tento systém závazků umožňuje občanům jak veřejnou kontrolu vlád, tak tvořivé překlenutí strnulých postojů.

Luboš Kohout, který má k Laureatovi blízko a který vyslovil k mé nemalé radosti s Pražskou výzvou zásadní souhlas, má jedinou vážnou výhradu. Nezdá se mu tvrzení, že možnosti překročit daný stav nejsou zdaleka tak nepříznivé, jak by se mohlo zdát. Říká /odvolává se na Erazima Koháka/: Nebude to snadné! A má na to, že co je ve výzvě "cílové", je zdůrazněno přespříliš jako aktuální. Ale o tom, že to nebude snadné, sotva kdo pochybuje. Jak příznivé, či nepříznivé jsou možnosti překročit daný stav, to není věc spekulativních úvah, ale praktických snah všechny dané možnosti skutečně využít. Hlavní je, abychom se shodli, že perspektiva radikálního překro-

čení daného stavu není planou utopií, že má prakticko-politický /strategický a programatický/ význam, že je výrazem "historického smyslu" a nikoli výrazem nedostatku.

Tuto hodnotu má Pražská výzva právě proto, že konvenční moudrost všech evropských i zámořských ministerstev zahraničí má k jejímu duchu daleko, a aby se její perspektiva v činnosti vlád prosadila, budou muset Evropané svést ještě velký zápas. To se ovšem týká i Čechů a Slováků. Nevím, co si o Pražské výzvě myslí šéf československého ministerstva zahraničí, dovedu si to však představit; ale je známo, že kterýsi úředník z ministerstva nikoli zahraničního /jistě úředník nekompetentní a frustrovaný/ nakvašeně prohlásil, že Pražská výzva je - svinstvo...!

Signatáře Pražské výzvy by ovšem mohlo těšit, že Laureatus je s to vidět v jejich řadách i ministra zahraničí /nebýt ovšem té jedné velké vady na kráse/. Jako by se tím k ní připojoval i on sám. Snad v tom lze spatřovat důkaz, že i perspektivu obratu k demokratické a samosprávné Evropě, a tím i perspektivu radikálního průlomu do celé světové situace lze vnímat v realistické a střízlivé poloze; a nikoli tedy jako absurdní provokaci vůči zdravému rozumu. A to není právě málo.

Legrace ovšem končí tam, kde začíná to, co i Laureatus chápe jako angažmá pro Němce. Ale právě zde máme co činit s velkým nedorozuměním, za něž možná mohou trochu i autoři textu Pražské výzvy. Z celého jejího kontextu je sice zřejmé, že ~~eventuální~~ spojení dvou německých států - a samozřejmě spojení, jež by se uskutečnilo v jejich dnešních hranicích /to se opakuje dvakrát/ - se chápe jako moment rozvoje celoevropské spolupráce a celoevropského sjednocení; a zároveň jako neodmyslitelný předpoklad ~~t o h o t o~~ procesu spolupráce a sjednocování. Snad to šlo vyjádřit ještě zřetelněji. To se týká i mírové smlouvy s Německem, ačkoliv se v textu výslovně říká, že po východních smlouvách Bonnu a po Helsinkách by se uzavření mírové smlouvy s Německem mohlo stát jedním z významných nástrojů pozitivní proměny v Evropě.

Nějaký čas si zřejmě budeme zvykat na to, že takzvané angažmá pro Němce je ve skutečnosti angažmá pro všechny Evropany bez výjimky. Němce samozřejmě nevyjímaje. Čtyři

desítky let se uvažovalo spíše opačně. Navíc zde působí sugesce hesel přicházejících zprava, jež jsou na levici hrubě podezřelá. "Svobodná Evropa" je ovšem Štvavá vysílačka /i když se to čte takřikajíc v uvozovkách/. Ti, kdo mluví o obnovení německé říše v hranicích z roku 1937, skutečně taky ještě ne-
vymřeli. Ani ti, kdo s perspektivou svobodné a spojené Evropy spojují obnovu kapitalismu.

Vůči takovým postojům zachovává Pražská výzva vyváženou distanci. Nevytyčuje strategii boje za demokratický a samosprávný socialismus, ale svou orientací za demokratickou a samosprávnou Evropu vyznačuje prostor pro velké politické soutěžení a pro Evropu samosprávnou "navenek i dovnitř". A to je v plném souladu s přesvědčením autenticky demokratické a revoluční levice: socialismus je radikální demokracií a všechny velké výkony mezinárodního dělnického hnutí jsou spojeny se sázkou na demokracii.

Pražská výzva je ovšem výzvou všemu přízemnímu politickému myšlení, které není s to vyslovit slovo o demokratické a samosprávné Evropě bez otazníku. Evropa samosprávná a demokratická? Proč ne?! Je to krásný sen. Jenže každý přece ví, že to velmoci nedovolí. Mluví-li se o bytostném návyku "malých" přizpůsobovat se "velkým", víme právě v této zemi zvlášť dobře, o čem je řeč.

Ti, kdo nemají rádi Sovětský svaz, nlásají, že současný stav sice není dobrý, ba je přímo skandální, ale co s tím dělat, když Velký bratr - jak praví četná poučení - žádnou změnu nepřipustí a připustit nemůže. To se ovšem týká i Německa. Sovětský svaz přece nevstoupí dobrovolně na cestu likvidace svého impéria. S tím nemůže počítat nikdo, kdo neztratil hlavu, zdravý rozum, kdo zůstal při smyslech.

Někteří ovšem dělají právě v těchto úvahách tečku nad "i" a nabízejí předpoklad, že jedinou alternativou pro Evropany je atlantická politika vojenské síly, případně její reaganovsky vyhrocená varianta, neboť se Sovětským svazem se dá mluvit jen z pozice síly: proti síle musí stát síla /"to dá rozum"/. Rusové jiné řeči než řeči síly nerozumějí, rozumět nechtějí a vzhledem ke své dobře známé tradici ani rozumět nemohou...

Naproti tomu jiní vycházejí z dobromyslného přesvědčení, že koneckonců žijeme čtyřicet let v míru, a že by se tedy věci neměly dramatizovat a komplikovat. A vůbec, proč by se mělo s německou věcí hýbat? Abychom se ocitli tváří v tvář německému kolosu? Kolikrát už Němci dokázali, co dovedou! A kde jsou záruky, že se to nebude opakovat?! Zvláště slovanské národy mají důvod k obezřetnosti. Vystěhovaly Němce, vzaly jim území. Taky v těchto úvahách dělá se politická tečka nad "i": vynořuje se přízrak likvidace socialismu v NDR. Jsou lidé, kteří jsou hrdí na své komunistické přesvědčení, ale jejich víra ve vnitřní sílu socialismu nesahá ani tak daleko, aby si dovedli představit demokratickou změnu jako něco jiného než pohlcení socialistické NDR kapitalistickou NSR. Oni přece vědí své. A vědí především, že /vojensky a policejně/ "pevnější socialismus znamená trvalejší mír", jak hlásají četné dobové plakáty; a že socialismus s přívlastky demokratický a samosprávný není - reálný...

Národní politické myšlení vězí v amalgamu všech těchto reflexí až po krk. Jistěže bez valného nadšení. A s různými politickými důrazy. Ludvík Vaculík v odpovědi na otázku, co říká Pražské výzvě, zvláště pak způsobu, jímž se dotýká německé otázky, řekl, že jejím slovům rozumí a líbí se mu. Ale soudí, že prakticko-politicky je to marné gesto, jaké dělává člověk, jenž si chce sebe dál vážit, ale ví /měl by vědět/, že je to na nic, protože "držitelé NDR nikdy nemůžou dobrovolně od své držby upustit". A připojuje výmluvnou otázku: Proč by měli? Milan Háb se v podobném kontextu vyjádřil ještě lakoničtěji: Je to nepraktické...

Laureatus není tak suchý. Ptá se, proč zrovna my, Češi! /Slovenské podpisy prý chybějí. Ale není tomu tak. Podepsal Čarnogurský, Jablonický, Kusý i Šimečka; podpisy posledních dvou chyběly v prvním vydání Pražské výzvy jen z důvodů technických/. Ano, proč tedy zrovna "my, Češi", pokračuje Laureatus, máme vyzdvihovat jednu z nejspornějších otázek poválečného uspořádání, o kterou svádějí⁸⁰ boje největší velmoci a celé bloky a které byla urovnána teprve před nemnoha lety obecným uznáním existence dvou německých států, což přispělo nejen k uklidnění německé otázky, ale i k uvolnění celé mezinárodní situace... Na jiném místě říká totéž ještě důraz-

něji: Německá otázka je v "nynějším českém prostředí" rozdmýchávána bezdůvodně a uměle, neboť v podmínkách ostře rozdělené Evropy s dvěma protikladnými společenskými systémy a za soupeření dvou vojensko-politických bloků je prý sloučení obou německých států reálně nemyslitelné.

Laureatus pointuje se sugestivní samozřejmostí: To všichni přece musí chápat i ti, kdo německou otázku nastolují! - - Aniž by jeden o druhém věděli, vzácně souzní s Ludvíkem Vaculíkem. A přitom jsou každý takříkajíc na jiném konci. Vaculíkovi se Pražská výzva líbí a soudí, že člověk musí dělat i marná gesta, chce-li si sám sebe dál vážit. Spisovatelé jsou v politice neodpovědný živel, říká spisovatel Milan Uhde /říká to ovšem mnohem drsněji/, kdežto Laureatus je odpovědný národní politik a jeho chování je podřízeno jinému étosu...

Na přelomu zimy a jara osmašedesátého roku jsem přišel z Brna do Prahy. Můj politický představený Josef Špaček přebíral jako nově zvolený člen předsednictva ÚV KSČ odpovědnost za úsek, který byl v naprostém rozkladu - za "ideologii" /přebíral jej ostatně jen nakrátko; tajemníkem pro ideologické záležitosti se brzy stal Čestmír Císař/. Politikům dělali těžkou hlavu zvláště spisovatelé. S jistou nadsázkou lze říci, že existovalo dvojvládí - rozhodovalo se ve dvou centrech: v ústředním výboru strany a v Literárních novinách. Snažil jsem se se spisovatelem o jakousi domluvu či dohodu. Kritickou rozpravu ukončil Ludvík Vaculík větou, která byla jen zdánlivě určena mně osobně: A já ti ~~ta~~ stejně nevěřím...!

Bezprostřední politický smysl Vaculíkovy "nevíry" jsem chápal hned. Hnutí, které nemá jasno, co chce, a netáhne za jeden provaz, má sotva šanci. Ale co bylo už tenkrát na dně duše Ludvíka Vaculíka, se mně vyjevilo plně až teď, když jsem četl jeho odpověď na otázku, co říká Šimečkovu "nepodepsanému úvodníku" /Mnohá léta s Gorbačovem/: Milan Šimečka je podle Ludvíka Vaculíka "notorický optimista", ale on, Vaculík, mu "vůbec nevěří" /!/. Ale kdyby toho Šimečka "nechal", cítil by se Vaculík hůř... A pak následují dvě krásné vaculíkovské věty: "Jednoho dne bude mít však /Šimečka/ úplně pravdu: jako i stojící hodiny každého dne v jednu chvíli ukazují přesně. Tím chci říct: jednou se přece musí stát to, na co nás těší Milan Šimečka."

Lze českou - českou víc než slovenskou - víru-nevíru vyjádřit krásněji? Zdá se mi, že ne. A docela věřím, že v této rozeklané víře, která s k u t e č n ě vírou svého druhu je, lze i žít. Ale skutečná politika se s ní dělat nedá.

Laureatus vsadil na negativní složku této národní politické víry: ti, kdož německou otázku nastolují, musí přece vědět, jak marné je v dnešním ostře rozděleném světě jejich počínání! To je postoj až běda tradiční. V německy psané studii Co jsou Češi? vysvětluje Jan Patočka zdroje malosti novodobé české politiky: moderní programatické češství se rozvíjelo zdola, s obrovským sebezapřením, jež vyžaduje drobná práce, a tedy na půdě, jež nebyla právě příznivá pro diferencované duchovní výkony, ani pro výchovu činorodých politických osobností evropského rozhledu. To se podle Patočky pociťovalo zvláště později, v tomto století. Z Patočkova stanoviska složil úspěšně státnickou zkoušku jen Masaryk. Beneš je odsouzen nejtvrdšími slovy. O dalších se nevyjadřuje.

Laureatus vystupuje jako dědic reformního komunismu šedesátých let. Snad nevyslovím příliš smělou hypotézu, napíšu-li, že tento komunismus vtiskl programatickému češství /poněkud jinak se to mělo se Slováky - Alexandra Dubčeka nevyjímaje/ novou podobu, aniž překonal to, co v něm bylo slabé. Doznívá to ještě za našich dnů...

/2/

Žijeme v nové dějinné situaci, v situaci novým způsobem revoluční, revoluční ve smyslu vrcholné krize. Přibližně tak to napsal Laureatus už ve své první úvaze /z počátku roku 1984/. Zlatá slova. Jen je domyslet!

Laureatus umí číst politické projevy. Ve své poslední úvaze to demonstroval rozbořem projevů Lubomíra Štrougala a Jana Fojtíka, i jinak. Rád bych obrátil jeho pozornost ke slovům Michaila Gorbačova v projevu z 8. května 1985. Praví se v něm, že uvolnění je sice nezbytnou, ale jen přechodnou etapou na cestě od světa přeplněného zbraněmi ke spolehlivému a komplexnímu systému mezinárodní bezpečnosti; že se sovětská politika sice důrazně zasazuje o obnovení procesu uvolňování napětí, ale že to neznamena, že jde o pouhý návrat k tomu, čeho bylo dosaženo v sedmdesátých letech; že je

třeba usilovat o daleko víc, neboť uvolnění není konečným cílem sovětské politiky; že jediným rozumným východiskem ze situace je navázání aktivní spolupráce všech států s cílem vytvořit a rozvinout internacionální mechanismy a instituce, které by umožňovaly optimálně sledovat národní a státní zájmy se zájmem všelidským.

Parafrázoval jsem zde dva odstavce tak, aby vyniklo jádro myšlenky zatím ještě neurčité. Ale zřejmě nikoli náhodné. Při setkání s B. Craxim řekl M. Gorbačov totéž poněkud jinak: Sovětský svaz si přeje obrodit ducha ovzduší a podstatu uvolňování napětí a je připraven jít ještě dále, ke spolehlivému systému mezinárodního právního řádu a bezpečnosti, neboť zde je nezbytný kvalitativní skok /Rudé právo, 30.5.1985/.

Michail Gorbačov jistě nevkládá do své představy o "kvalitativním skoku" v mezinárodně politických vztazích do slova^a do písmene totéž, co vkládají signatáři Pražské výzvy do své představy o Evropě demokratické a samosprávné. To ostatně není možné; ani jejich politické představy nejsou totožné. Podstatné je, že se začíná z různých stran prolomovat rámec starých představ o uvolnění. V tomto rámci totiž uvolnění jako konečný cíl vystupovalo. Tíhnutí ke statu quo /= "k Jaltě"/, spojené s přesvědčením, že rozdělení Evropy je posledním slovem světových dějin /konzervativní pojetí koexistence kapitalismu a socialismu/, přikovalo pozornost k politice "malých kroků" /především na poli odzbrojení/ a zatarasilo perspektivu velkého obratu /"kvalitativního skoku"/ k demokratickému míru.

Laureatus, který se udiveně ptá, jak je vůbec možné v podmínkách ostře rozdělené Evropy a ještě ostřejšího velmocenského soupeření uvažovat o mírové smlouvě s Německem a o konfederativním spojení obou německých států, není zdaleka sám, kdo se dobrovolně žene do této slepé uličky. Má své důstojné protějšky i na pravici. Kterýsi politický komentátor /tuším, že v prvním únorovém čísle britského týdeníku The Economist/ se zamyslel na d tím, jak by mohla vypadat Evropa v roce 2025 /2 x 40 let po Jaltě/, a vyšlo mu to takto: Může se stát, že nás už z takových otázek hlava bolet nebude, ale je možné, že to přece jen nedopadne nejhůř, a že tedy půjdeme i nadále starou dobrou "jaltskou" cestou. Se změ-

nami se ovšem taky kalkuluje: buď se východoevropské země tak či onak obezřetně odpoutají od Sovětského svazu /Maďari s tím už začali/, anebo se v západní Evropě prosadí levicový trend: v Německu budou vládnout sociální demokraté a zelení, v Anglii labouristé, v Itálii se do vlády proderou eurokomunisté... Pro našeho pozorovatele je zřejmě svůdnější ta první představa. A^{le} to snad není nejpodstatnější. Nejpodstatnější je, že ono sporné "buď-anebo" je založeno na velmi rozporné, nekoncepční a bezperspektivní představě změny. Její jádro tvoří přesvědčení, že jakýkoli vývoj v naší části Evropy bude nutně vývojem "doprava". To ovšem odpovídá optice, pro niž platí, že socialismus ztroskotá.

Laureatus není žádný buržoazní liberál. Kritizuje jakoukoli snahu distancovat se od Sovětského svazu, zdůrazňuje, že naše začlenění do Varšavské smlouvy a RVHP nelze nebrat na vědomí, že vybudované smluvní soustavy se nesmějí napadat nebo rušit. Ale k bezperspektivnímu statu quo táhne rovněž. To ho zaplétá do zjevných protimluvů: na jedné straně kritizuje intervenci z osmašedesátého roku, protože "překračovala rámec oficiálních smluv i uznávané normy internacionální solidarity", a na druhé straně zcela paušálně odmítá kritiku mezinárodně politických koncepcí dochovaných ještě ze stalinské éry: hovoří-li se prý dnes na Západě o "revizi Jalty", pak je to jen zástěrka pro revizi společenského uspořádání na Východě. Demokratickou kritiku "Jalty" Laureatus nezná. Jeho politická pozice se tak stává neobyčejně nevěrohodná: Náš lid si prý nepřeje nic toužebněji, než aby mohl pěstovat těsné přátelské a spojenecké vztahy s velkým Sovětským svazem a jeho lidem bez ponižujícího zprostředkování lidí, kteří nemají u nás žádoucí důvěru a autoritu...

To je věta pro určitý typ reformní /"reformně komunistické"/ orientace přímo erbovní. Že by Laureatus nevěděl, jak se věci mají? Sotva. Spíš to ví. A ví to i v tom případě, není-li hokejový fanoušek. Laureatus může ovšem namítnout, že nena-psal, že tužbou všech tužeb československého lidu je pěstovat těsné a přátelské a spojenecké vztahy s velkým Sovětským svazem a jeho lidem; že požaduje, aby tyto vztahy byly zprostředkovány lidmi, kteří mají žádoucí důvěru a autoritu. Ale jak si to vlastně představuje? Jak si představuje realizaci

hlubší perspektivy demokratické mezinárodní ekonomické a politické integrace; především integrace evropské. To je perspektiva Pražské výzvy. Samozřejmě, že realizovat ji nebude snadné; je potřeba hledat přístupy k jejímu rozvinutí /Pražská výzva se zmiňuje o možnosti uzavřít smlouvu mezi RVHP a EHS; podobná zmínka padla v nedávném sovětsko-italském jednání/; i zde platí, že slon se jí po kouskách a pokrok je hlemýžď. Je to však jediná perspektiva, která radikalizuje dosavadní integrační procesy v Evropě /rovněž integrační procesy probíhající v rámci RVHP a Varšavské smlouvy/, vtiskuje jim demokratický ráz a vytváří předpoklady pro rozpuštění vojenských organizací, pro odchod sovětských a amerických vojsk z evropských zemí, pro skutečný přechod od vojenskopolitické konfrontace k demokratickému mírovému soužití.

Přestože integrační procesy na Východě i na Západě daleko překročily rámec klasických národních států, zdaleka se ještě nevyžila optika mezinárodního myšlení, jež se opírá o zájmy národních států ve starém /buržoazním/ slova smyslu. Dosavadní integrační procesy jsou dokonce v jistém smyslu na této optice založeny; vyvolávají proto opozici tak či onak nacionálně motivovanou, nevyjímaje opozici zabarvenou "reformně" či "národně" komunisticky. Specifickým ohniskem, v němž se střetávají a promítají velmi protichůdné partikulární národní zájmy, je právě německá otázka. Názor, že rozdělení Německa do dvou států je dobrá věc, proto vůbec neudivuje /jenom není jasné, proč Luboš Kohout volá "Ať žije Andreotti!", nepožaduje-li revizi Pražské výzvy/. Ale zároveň se tím naznačuje, že jakýkoli kvalitativní skok v rozvoji mezinárodně politických a právních vztahů je věc veskrze iluzorní potud, pokud se nekousne do "německého" kyselého jablka.

Argumentuje se zdánlivě logickým předpokladem: Německo je rozděleno proto, že byla rozdělena /či je rozdělena/ Evropa /svět/, a nikoli naopak /že by Evropa byla rozdělena proto, že je rozděleno Německo/, a že ve shodě s touto příčinnou závislostí je třeba napřed řešit vztahy mezi Východem a Západem takříkajíc globálně a teprve potom a na tomto základě lze řešit i otázku mírové smlouvy s Německem, jakož i otázku spojení obou německých národů. Jenže to je veskrze statický

"socialisticky chápané a demokraticky vyjevované a řešené plurality zájmů a postojů nepřátelených pracujících vrstev a skupin všeho obyvatelstva a obou našich národů"? Domnívá se, že lidé budou přikyvovat, když se jim do očí bude tvrdit něco, co zcela odporuje jejich smýšlení a cítění? Snad se kojí nadějí, že lidi, jimž se rozvážou jazyky a kteří se budou chovat podle svých přirozených a pravých tužeb, přesvědčí tím, že na ně bude mrkat a přitom je bude varovat, že "demokraticky vyjevenou pluralitu" je třeba chápat "socialisticky", tj. v souladu s těsnými spojeneckými vztahy a s přátelstvím s "velkým Sovětským svazem a jeho lidem"?

Mám neodbytný pocit, že Laureatus nehodnotí nízko jen Pražskou výzvu, že hodnotí příliš nízko i československý lid, naši oficiální politickou reprezentaci a představitele Sovětského svazu, a že se tudíž nepohybuje po zemi. Ví například něco o tom, co si muž z ulice myslí o politicích či vůbec o těch, kdo jsou "nahore"? Jak nedůvěřivě přijímá všechno, co se mu jeví jako pouhopouhý "boj o koryta"? Nenapadá ho, že může být v tomto smyslu zvážěn a shledán lehkým? V závěru své úvahy Laureatus napsal, že oficiální československá místa by neměla trpně vyčkávat, jak se bude rozvíjet reformní kurs v Sovětském svazu: Měla by se řídit vlastním reformním programem. Máme přece svou tradici, své zkušenosti, své podmínky. - Nic proti tomu. Jen si nejsem jist, zda oficiální československá místa na naše rady čekají; zda je naším úkolem dávat jim osvědčené rady; a zda takové rady jsou vůbec k něčemu. Pozice osvědčeného rádce více či méně osvědčeného vladaře totiž není pozicí, která má vnitřní sílu, aby formovala společenskou kritiku "zdola" a s rozmyslem vyjadřovala autentické smýšlení a cítění prostého občana.

Nekritizují Laureata za to, že hájí politiku zachování Varšavské smlouvy a RVHP; nevytyčují jako alternativu politiku destrukce platných spojeneckých smluv a integrace, které bylo na jejich základě dosaženo. Kritizují Laureata za nevěrohodnost jeho pozice, za to, že nepochopil potřebu odpovídající nové dějinné situaci /v novém smyslu krizové a revoluční/; tj. potřebu vytvářet a rozvíjet nové mechanismy a instituce, které by zabezpečovaly aktivní mezinárodní spolupráci na kvalitativně vyšší úrovni, neboli potřebu výrazně

pohled na evropskou problematiku. Nebere v úvahu, že překonat dělení Evropy do dvou antagonistických vojensko-politických bloků je neobyčejně složitý a dynamický p r o c e s /a samozřejmě proces dlouhodobý/, pro nějž skutečně nelze stanovit žádný předem hotový "pořadník", a že německá otázka není zdaleka tak jednoduše podřízena otázce evropské, neboť představuje /v podobě požadavku sebeurčení Němců/ samostatnou komponentu evropské problematiky. Obecný princip, že věc Němců je třeba podřít věci Evropanů /sjednocení Německa je třeba realizovat tak, aby se Německo už nestalo pro Evropu bezpečnostním problémem/ nelze vykládat tak, že se německá otázka z mezinárodního evropského kontextu prostě vyřadí. To je postup, který zbavuje evropskou problematiku konkrétního politického obsahu. Tak se ostatně dosud přistupuje k otázce odzbrojení. Efekt je odpovídající...

Pochopit správně příčinnou souvislost německé a evropské otázky předpokládá "komplexní" přístup k jevům mezinárodního politického života. O to se právě pokouší Pražská výzva. Tak či onak dílčí a jednostranné projekty, programy, plány - buď neutralita té či oné země /případně všech stře-doevropských zemí/, nebo rozpuštění vojensko-politických bloků, anebo mírová smlouva s Německem - zrcadlí neschopnost reflektovat mezinárodně politickou realitu v její celistvosti. Troskotají na své bezperspektivní abstraktnosti. Václav Havel se sympatiemi komentuje "velmi fundovaný hlas" dokazující, že Evropa zůstane rozdělena, dokud bude rozděleno Německo /"Což si lze představit Evropu bez paktů a ochrany velmocí, v níž by si Berlín zůstával klidně dál přeříznut zdí, a problém Německa nevyřešen?" - viz V. Havel: Anatomie jedné zdrženlivosti/, ale chápe jej jako jeden z různých návrhů jak řešit evropský problém a vůči každému z nich je možno vznášet námitky... Václav Havel se zřejmě nemůže vypořádat s námitkou "číslo jedna"; kdo nebo co by mohlo donutit Sovětský svaz, aby rozpustil celou četu svých evropských satelitů? Jeho řečnická otázka je sourodá s otázkou Vaculíkovou: Proč by měli držitelé NDR dobrovolně upustit od své držby.

Jenže právě tato otázka je špatně položena. Vychází z dvojznačného předpokladu, že "někdo" nebo "něco" může a má Sovětský svaz "donutit" udělat něco, co udělat nechce. K ta-

kovému donucení je pochopitelně nutná síla, a mohutná síla. Nikdo ji nemá a nikdo ji mít nebude. Ani prezident Reagan. Konzervativní politika vojenské síly, která vychází z předpokladu, že vývoj v naší části Evropy může být pouze vývojem směřujícím "dopředu", ztroskotala /a fakticky i rezignovala/ dávno. Signalizoval to již neúspěch politiky sjednocení Německa v pojetí Konráda Adenaura. A od té doby uplynula pěkná řádka let.

Existují ovšem hlubší důvody - nejen "reálpolitické" -, abychom vycházeli z toho, co Sovětský svaz dělat chce. Vycházejí z demokratické orientace na Evropu samosprávnou, "navenek i dovnitř". Má-li to však být orientace realistická, musí vycházet z toho, že i sovětští představitelé rozhodují v souladu se svou politickou vůlí. Jistěže nerozhodují ve vzduchoprázdnu. O každém procesu politického rozhodování platí, že je v jistém smyslu rozporný a "vynucený", že je odpovědí na výzvy, které na vůli politiků nezáleží, že je založen na tom, k čemu "nutí" podmínky a okolnosti vnitřního i mezinárodního života. Toto "nucení" či "donucení" nelze ovšem směřovat s tendencemi, které vycházejí z reakčních a konzervativních představ politiky síly. Neschopnost rozlišit je oslabuje společenskou kritiku a nezávislou občanskou iniciativu "zevnitř" a plodí tendence, které patří historicky minulosti - brzdí politickou emancipaci společnosti. S Laureatem bychom mohli říci, že to jsou tendence avanturistické.

Laureatus zdůrazňuje význam reformních iniciativ, které přicházejí "shora". Nevidím v tom jeho zásadní omyl. Organický kaz jeho pozice spatřuji v tom, že tuto iniciativu "shora" vidí starýma očima, a proto hodnotí příliš nízko iniciativu "zdola". Nedomyšlí svou vlastní tezi, že žijeme v nové dějinné situaci, v situaci novým způsobem - ve smyslu vrcholné krize - revoluční. Nechápe ji dost hluboce a radikálně. Uniká mu proto těsná spojitost mezi vnitřním a vnějším aspektem rodící se reformní orientace. O kvalitativním skoku v rozvoji mezinárodně politických vztahů se všemi naznačenými důsledky bude sotva možno mluvit, aniž dojde k obratu v politice vnitřní. Ale také naopak. Je předčasné mluvit o tom, jak bude proces tohoto vzájemného ovlivňování vnitřní a mezinárodní politiky probíhat. Není ale předčasné mluvit o tom, co z toho

-německých vztahů/ ovšem otevřená je. Hrozí Pražské výzvy míří přitom k nejaktuálnějšímu momentu tohoto dvojčediného předpokladu: k otázce, co znamená rozdělení Němců z hlediska evropských osudů. A odpověď je jednoznačná: odmítá se stánovisko, podle něhož nynější stav nemá alternativu, podle něhož je rozdělení Německa /a tím i Evropy/ efinitivní záležitostí na dobu nedohlednou, jak dovozoval Milan Hübl, odvolává se na Theodora Sommera.

Laureatus má přesto za to, že Pražská výzva - tím, že se německé otázky dotýká - není opravdovou výzvou k míru, nýbrž, že "rodí sémě konfliktů". Stojí prý očividně blízko pojetí některých ministrů dnešní západoněmecké vlády, kteří získávají souhlas a uznání revanšistických sil, a tak se prý staví po bok Kohlově vládě, která koketuje s oživenou konfliktností v mezinárodních vztazích. Jakékoli proklamace o otevřenosti "německé otázky" a o "sjednocení Německa" /uvozovky Laureatovy/ jsou prý dnes heslem reakční části německého národa.

Snad jde u Laureata vskutku o omyl založený na nedostatku informací a pramenící z malého zájmu o to, co se děje za humny. Ale každý poněkud zběhlejší pozorovatel německé politické scény ví, oč je všechno složitější. Vědí to dokonce i zpravodajové východoevropských tiskových agentur a tiskových orgánů, přestože jejich zpravodajství zůstává podřízeno překonaným heslům o hrozbě německého revanšismu, vůči nimž se při své nedávné návštěvě Moskvy ohradil i Willy Brandt.

Je ovšem pravda, že ministr Zimmermann mluví jinak než ministr Genscher, a že za to sklízí souhlas Czajův a Hupkův. Z toho však vůbec neplyne, že se vláda Helmuta Kohla vrátila ke starým adenauerovským koncepcím. Kohl může prohlašovat, že Adenauer ještě doufal, a snad tomu i věřil, že si Němci jednou spolu s celým Západem vynutí obnovu své říše v hranicích z roku 1937, a hlavně - že budou likvidovány všechny důsledky "sovětizace" na východ od Labe. Ale s tímto politickým dědictvím se velká většina Němců rozloučila, už když dala přednost sociálně liberální politice usmíření s východními sousedy; hranice na Odře a Nise /a tím spíše odsun Němců z Československa/ jsou dnes pro ně definitivní. Svar mezi těmi, kdož

vyplývá pro nezávislou občanskou iniciativu, aby byla skutečně nezávislá a mohla se tak stát východiskem smysluplné iniciativy politické.

Odpověď na tuto otázku není složitá. Je namístě vycházet vstříc všem pozitivním tendencím "shora" /Laureátův postoj/. Ale nikdy za cenu, že se ustupuje k přežitým schémům a frázím. To je totéž, jako zrazovat nezávisle formulované kritiky "zdola" a tak vytvářet politickou mezeru, na kterou nezbytně dříve nebo později jakékoli reformní úsilí doplatí.

/3/

Zásadní poznámku vyžeduje i Laureatovo slovo o německé módě. Tímto poněkud laciným publicistickým obratem sprovedil ze světa otázku, která tříbí duchy. Diskuse o odsunu Němců z konce sedmdesátých let zrcadlila sice dost neujasněnou snahu proniknout k hlubšímu pochopení našich novodobých dějin, ale v žádném případě nebyla samoučelná. Manifestovala politickou vůli nově promyslet naše postavení ve světě a dát tak "programatickému češství", které se v sedmdesátých letech ocitlo ve své dosud nejhlubší krizi, ~~nový~~ nosný základ. V principu ovšem platí /psal jsem o tom v textu, který Laureatus zná/, že otázka sama se kladla způsobem poněkud starým; vykročila z rámce "programatického češství", jež už fakticky zrtokotalo, příliš nejistě. V hodnocení odsunu Němců se jen změnila znaménka; za tím, co se dosud chápalo jako neproblematické, byl dosezen otazník. Ale programatická mez projektující budoucnost v perspektivě národních států překonána nebyla..

Pražskou výzvu nelze proto chápat jako prosté navázání na diskusi, jejímiž hlavními protagonisty byli Danubius /Jan Mlynárik/ a Milan Hübl. Pražská výzve je pokusem odpovědět na otázku, která v původní diskusi zodpovězena nebyla: jak řešit vnitřní rozpornost německé otázky /včetně otázky odsunu Němců/ v její aktuálně politické podobě otázky evropské. Výchozí předpoklad je přitom naprosto srozumitelný: sudetská otázka, jakož i otázka německých hranic historicko-politicky otevřené nejsou /definitivní mezinárodně právní tečku za věcí musí ovšem udělat mírová smlouva; helsinský Závěrečný akt ji suplovat nemůže/. Otázka vztahů mezi dvěma německými státy /německo-

považují poválečné akty za principiální bezpráví, a kdo jsou s to dívat se na věci z vyššího a univerzálního hlediska, pokračuje. Starý nacionalismus však politicky ustupuje. To je zřejmé z toho, jak se chová i liberálně konzervativní politická reprezentace: zřetelně převažují ti, pro něž je poválečný teritoriální status quo věcí danou.

To se ovšem netýká politického statu quo: ani otázky suverenity německých států, jejich eventuálního konfederativního spojení v jejich dnešních hranicích, otázky rozděleného Berlína, ani mírové smlouvy a koneckonců ani otázky demokratické reformy Německé demokratické republiky. Kohlova vláda ví, že se v tomto směru jedná o nezcizitelný politický kapitál, jež lze zužítkovat o to výhodněji, oč je protivník "natvrdlejší". Jsou prostě pravdy, jimiž nelze otrást, protože j s o u . Připisovat tedy jakékoli snahy o sjednocení Německa a jakékoli úvahy o otevřenosti německé otázky reakční části německého národa znamená strkat hlavu do písku. Daleko aktuálnější otázkou je, jak opravdově to s národní věcí Kohlova vláda míní a nakolik ji vůbec může brát vážně v rámci své historicko-politické koncepce, jež se od atlantické politiky síly neodpoutala.

Zhusta se poukazuje na to, že Němce samotné jejich národní věc ani tak moc nepálí; že si žijí dobře. Leckterému západnímu Němci se celá věc jeví skutečně tak, jako by alternativou snesitelného stavu mělo být zhoršení situace: proč si uvazovat na krk chudého příbuzného? /Což je ovšem představa zcela poplatná právě starým koncepcím "znovusjednocení". / Pokušení soudit, že německá sociální demokracie dobře dělá, pokud pluje v těchto vodách, že se jí to vyplácí, že Kohlova vláda tone v těžkostech a ona z toho těží /volby v Sársku a Porýní-Vestfálsku dopadly v její prospěch/, je nabíledni. Otázka je, zda je to prozíravý postoj, zda se do budoucna vystačí s odmítáním starých koncepcí "znovusjednocení". Programatické slabost se nakonec vždy vymstila. A evropská levice, její německou složku nevyjímajíc, programicky slabá je. Pravda, němečtí sociální demokraté hledají tvar "druhé Ostpolitik". Svár mezi fundamentalisty a reálpolitiky ve straně zelených je rovněž výrazem snahy vyplnit programatické vakuum, diskutuje se v různých složkách míro-

vého hnutí a sílí snaha vymanit se z příliš úzké a krátko-
deché orientace na pouhopouhé hnutí proti zbraním. Ale sta-
čí to? Přemýšlí se skutečně na úrovni doby?

Už na berlínském konventu za evropské jaderné odzbro-
jení /květen 1983/ se vyhrotil spor o formuli "Anstiftung
zum Frieden durch Anstiftung zum Friedensvertrag". Tento
spor není uzavřen. Před nějakým časem se objevil pozor-
hodný dokument /Pamětní spis - Berlín, březen 1985/, který
proklamuje řešení německé otázky ve smyslu tří hesel: Mí-
rová smlouva - Konfederace - Systém evropské bezpečnosti.
Demokratický duch tohoto dokumentu je mimo jakoukoli po-
chybnost, distance vůči jakékoli nacionalistické koncepci
obnovy říše z hranic roku 1937 /= vůči "Wiedervereinigung"
ve starém stylu/ naprosto jednoznačná; uvažuje se sice jen
v německém rámci, ale mezi zněním Pražské výzvy a duchem
uvedeného dokumentu není žádný principiální rozpor.

Autoři /Theodor Schweinsfurth a Herbert Ammon/ a jejich
přátelé /dokument signovalo dvaosmdesát lidí/ představují
ovšem menšinový proud v německém demokratickém politickém
životě /Schweinsfurth je členem SPD/. Ale odkdy platilo, že
v prostředí, které žije setrvačností starých představ a he-
sel, začaly nové ideje působit jako většinové? A odkdy pla-
tilo, že nové ideje měly od samého počátku definitivní po-
dobu? Každý víceméně ucelený politický program se tříbí a
dotváří v politické praxi, která se opírá o skutečné ma-
sové a převratné hnutí.

Proto se mně taky zdá nemožné následovat rady Luboše
Kohouta, abychom sice drželi obecné postuláty Pražské vý-
zvy, ale abychom přitom sledovali v "praktické rovině" kurs
německé sociální demokracie. Nepochybují o tom, že to Lu-
boš Kohout myslí se svými "konkrétními" tezemi dobře. Nic
proti nim /řeč je o potřebě dodržovat uzavřené smlouvy, bo-
jov at proti militarismu, usilovat o sjednocení obou států
v rámci federalizované Evropy, připravovat odchod vojsk
velmocí, podporovat proces vytváření demokraticko-socia-
listických režimů v naší části Evropy/. Nepochybují taky
o tom, že Luboš Kohout chce "Chartu 77" přesvědčit a ne-
chce nic oktrojovat. Jenže čím praktičtější, konkrétnější
a detailnější budeme o věci přemýšlet, tím zjevnější bude,

jak jeho rada - a to v samém principu - mříí "vedle": z te-
zí zdánlivě konkrétních dostaneme formule velmi abstraktní;
a všechny jsou navíc v Pražské výzvě /explicite nebo impli-
cite/ obsaženy. Luboš Kohout může mít pravdu i v tom, že
orientace daného většinového proudu v západoněmecké sociál-
ní demokracii zůstane v dohledné době zachována, že německým
kancléřem v roce 1987 /1991/ bude spíš Johannes Rau než
Oskar Lafontaine. Jenže smůla je v tom, že o to nejde; a že
t a k to nejde. Že to nejde, i kdybychom uvažovali "jen"
o identitě demokratické levice, a nikoli o identitě nezá-
vislé občanské iniciativy /Charty 77/. Prostě: na jedné stra-
ně držet obecné principy, a na druhé straně dělat konkrétní
politiku podle někoho jiného, to je cesta do pekel dlažděná
třeba i těmi nejlepšími úmysly. Ostatně malou otázku: jak
asi vedení německé sociální demokracie naloží s iniciativou
Theodora Schweinsfurtna a jeho druhů?

Téma bychom mohli rozvíjet ještě v širším poli. Tak
mocné složky mírového hnutí, jako je holandská IKV či brit-
ská CND, ale i různá stranickopolitická seskupení /britští
labouristé a liberálové například/, přijímají Pražskou vý-
zvu se zjevnými sympatiemi, ale německé téma /samozřejmě/
vzbuzuje rozpaky. Žijeme zkrátka v napětí mezi stanoviskem,
že řešení německé otázky v demokratickém evropském smyslu
je žádoucí, a mezi obavami, zda je už nyní realistické
s tím začít, zda by ~~xxxxxxxnapřxxxxxxxnapřxxxxxxx~~ to die-
log o návratu k uvolnění mezinárodních vztahů nezavedlo do
slepé uličky ještě dříve, než se rozproudí, zda by se tím
napětí spíše nezvýšilo než snížilo, zda by se neprobudila spí-
cí šelma německého nacionalismu atd. atd.

Co z toho plyne pro naši úvahu o demokratické a revoluč-
ní identitě levice našich dnů? Před několika dny mně polo-
žila žena vzdělaná v dějinách dělnického hnutí otázku: Jak
jsou vlastně němečtí revanšisté silní? - Řekl jsem, že před-
stavují okrajový proud. - Odtušila zamyšleně: Hitlerov-
ci ve dvacátých letech byli taky j e n okrajový proud.

Žena, o níž je řeč, se považuje za představitelku so-
cialistické opozice a její výhrady vůči Chartě 77 jsou dik-
továny přesvědčením, že je málo politicky /v socialistickém
smyslu/ vyhraněná. A přesto ve své bezprostřední a spontánní

reakci opomněla to, co je pro levicovou politickou zkušenost meziválečné epochy rozhodující: že Hitlerovu cestu k moci a německému imperialismu k válečnému dobrodružství zdaleka neurovnala jen západní velkoburžoazie kalkulující v konfrontaci s komunismem a Sovětským svazem s pravicovým radikalismem a fašismem. Působil zde ještě svérázný "vnitřní" faktor: rozkol mezi komunisty a sociálními demokraty, oslabení mezinárodního dělnického hnutí stalinismem, problematické kroky sovětského vedení.

Laureatus /a kdo k němu má blízko/ by měl připustit, že Pražská výzva nenasadila falešný tón a její důraz v německé věci /v textu určeném mezinárodnímu mírovému hnutí/ nenadělá "reakční části" německého národa, nýbrž posiluje demokratické mírové iniciativy - a povinností těch, kdo neztratili smysl pro mezinárodní solidaritu, je tuto pozici podporovat v zájmu všech Evropanů a světového míru vůbec.

A ještě něco: polská krize znovu potvrdila to, co se ukázalo už v krizi československé: jak bezprostředně jsou všichni Středoevropané zapleteni právě do německé otázky; falešná je právě položka vedená pod titulem "hrozba německého revanšismu". Měli bychom tedy skoncovat s obcházením notoricky známého faktu, že čtyřicet let po válce neexistuje právní mechanismus, jenž by urovnal vskutku klíčový
e v r o p s k ý problém.

/4/

Motivy Laureatovy politické logiky pronikají na povrch především v souvislosti s příznačným osobním vyznáním. "Ano," píše Laureatus s patetickým akcentem, "byli jsme před patnácti lety lživě pomluveni a poplíváni, nakydali na nás hromady hnoje a podrobili surovému ponižování, ba nedali nám ani minimální možnost se veřejně hájit a lžím čelit, avšak nemohli nám vzít naše poctivé socialistické přesvědčení a naši lidskou čest vrostlou do čistého svědomí. Ani na prahu stáří si je nenecháme ukrást, ani je sami dobrovolně nepošlápeme. Nedovolíme své ideály rozkolísat ani opustit. Kdo tak přesto činí, ať nepočítá s námi ostatními."

Kdo tak přesto činí? A kdo s kým nemá počítat?

Jsem vzdálen tomu, abych se posmíval patosu, s nímž Laureatus trvá na své socialistické politické identitě. Ochotně se postavím vedle něho. Ale napřed je třeba zjednat jasno, co vlastně "naše poctivé socialistické přesvědčení" obnáší.

Pražská výzva byla zveřejněna v polovině března. O měsíc později uveřejnilo Rudé právo článek ministra vnitra. Jeho nejčtenější odstavce byly věnovány vážnému varování, jež mířilo do prostředí, k němuž patří i Laureatus. To patří k úřadu ministra. A jestliže to konstatuji, nechci tím zlehčovat to, co bylo řečeno.

Laureatus se ozval. I to je v pořádku. Jako opoziční publicista má povinnost registrovat všechno podstatné, co se týká politického života. V jeho reakci však cítím vážný kaz. Vyslovuje důrazný požadavek, aby státní orgány nesměšovaly "čestné nápravné úsilí směřující ke zdokonalení socialismu" s činností "vskutku nepřátelskou a protičeskoslovenskou". To se může zdát v pořádku. Zvláště když položíme důraz na slovo "nesměšovat": mlčky tím přijímáme předpoklad, že jistým, nepřiliš jasným a málo známým nepřátelským /"protičeskoslovenským"?/ činností státní orgány skutečně musí čelit, a že tedy státně bezpečnostní i jiné orgány jakousi objektivní funkci mají. Jenže při jakémkoli bližším ohledání zjistíme, že v Laureatově pozici je něco velice v nepořádku. Požaduje, aby se "čestné nápravné úsilí" nesměšovalo s činností nepřátelskou, a vzápětí konstatuje, že hranice mezi ústavní a zákonnou činností a iniciativou, jež zájmy "našich socialistických národů" poškozují, není nikde zřetelně vytyčena, anebo /jinými slovy/: ať se to komu líbí, nebo nelíbí /říká ještě Laureatus/, půjde do vězení, když nebude opatrný /dodávám já/.

Ale jak vlastně Laureatus zájmy "našich socialistických národů" definuje? Jak definuje sám pojem socialistický národ? A co s lidmi, kteří jsou přesvědčeni, že náš národ vůbec není socialistický, že je to jen ten starý dobrý a přitom dost poškozený český /slovenský/ národ, případně, že je to národ pořád ještě maloburžoazní; anebo jsou frází o socialismu přejedeni tak, že na všechna socialistická kritéria či pseudokritéria zvysoke kašlou?

Nejde mi zde o akademickou debatu o tom, co je a co není socialismus. Mám na mysli praktickopolitickou pozici, již Laureatus vyjadřuje v celém svém záměru "nakousnout dozrávající otázku" vývoje v kruzích těch, kdo se tou či onou formou podílejí na nezávislé občanské iniciativě. Ale co vlastně v těch kruzích "dozrává"? Laureatus vyzvedává své pochopení pro "citlivou psychiku" těch, kdo mají sklon uzavírat se do vlastní skořápky, kdo se utápějí v přemíře starostí a chytají se jakéhokoli stébla ochrany a povzbuzení /i když přichází zvenčí a drží je nevyzpytatelná ruka = ?/, ale u toho nezůstává. Kdyby byl zůstal u rozboru "frustrovaného disidentství" a oddělil se přitom od falešných politických podezření a obvinění, mohla být jeho úvaha pozitivním příspěvkem ve všeobecném úsilí vtisknout nezávislé občanské iniciativě smysluplnou politickou podobu. Ale Laureatus se z postoje "pochopení" přesmykává do pozice "nepochopení": kritizuje "některé opoziční skupiny", protože prý do popředí vysouvají "reálný dialog" /=?/ s různými zahraničními korporacemi a institucemi, převážně západoevropskými, a přitom mezi partnery nejsou jen socialisté a demokraté, nýbrž i agresivní elementy krajně pravicových směrů /typu Rogera Scrutona?/, dialog prý zužují na poměrně úzký okruh osob, pro opozici tedy z něho nekyne "žádná šance", ohlas v cizině se získává na úkor toho, co je třeba udělat ve vlasti, ba ztrácí se zdravý rozum a propadá se dokonce i avanturismu. Ale ani tato nesentimentální lekce z nesentimentální politiky Laureatově politické pedagogice nestačí. Vyhrocuje ji polemikou s "ojedinělými odpůrci našeho existujícího systému" /Laureatus se mezi odpůrce "existujícího systému" nepočítá/, kteří údajně koketují s americkou pozicí síly, navazují přátelské a někdy až servilní kontakty s otevřeně antisocialistickými organizacemi, ba dokonce i s organizacemi revanšistickými, a to vše "zastírají rouškou kontaktů mezi Východem a Západem", jež si ovšem "jinak všichni přejeme a o něž usilujeme". Tak mluví neostalinský prokurátor. Jenže ten tak mluvit "musí". Patří to k jeho roli. Laureatus to říká z "pocitivého socialistického přesvědčení"; a říká tomu "upřímné slovo, které má poctivě míněné poslání".

Nevím, na jakých konkrétních /dejme tomu/ nedorozuměních je založena Laureatova představa o našich nekalých či prostě nerozumných stycích s "cizinou"; chápu, že Laureatus o konkrétnostech mluvit nebude. Obávám se však, že pro Laureata konkrétní obraz skutečného stavu věcí, jejž /pochopitelně/ špatně zná, je stejně něco druhořadého, odvozeného a nepodstatného; že prvořadé, původní a podstatné je pro něho sledování určitého politického plánu /někteří katoličtí druzi a soudruzi by to možná nazvali "gnózí"/. Sám říká: "Dokud existovala brežněvovská strnulá politika konsolidace /.../, mohly se v opozici proti ní sjednotit různorodé skupiny od reformních komunistů ~~praxi~~ až po /řekněme/ klerikalizující živly. Jakmile se však objevil v Maďarsku, Polsku a také v Sovětském svazu a dalších zemích nový společenský pohyb, jakmile ožily nápravné tendence a hledají se nové cesty rozvoje socialismu, nemůže ani opozice zůstat stejná, nýbrž zcela přirozeně se štěpí. Může nám to být líto nebo nás to může nechat lhostejnými, na věci samé to nic nemění. Život sám pracuje pro diferenciaci názorů a stanovisek..."

Tak to ne! Život "sám" sice pro diferenciaci a proměnu názorů a stanovisek pracuje. Ale jde o to, jak tento proces skutečně probíhá. Laureatův obraz o něm je hrubě zjednodušený; tendenčně zpracovaný záměrem podřídít "opozici" neživotným představám o socialismu...

Neživotný je již jeho výchozí předpoklad: dokud existovala brežněvovský strnulá politika, mohly se v opozici proti ní sjednotit různorodé skupiny, ale jakmile ožily nápravné tendence, musí se i opozice štěpit. Především: o opozici se zde mluví v uvozovkách; a to nikoli z taktických důvodů, nýbrž proto, že to tak skutečně je. Charta 77 /nelze mluvit o nezávislé občanské iniciativě a nemyslet především na ni/ nevznikla jako politická opozice proti "brežněvovské politice". Vznikla jako neformální společenství, jehož iniciativa byla zaměřena na obhajobu práv občanů /mohli bychom říci na obhajobu principu občanství vůbec/ v souladu s platným právním řádem: ten totiž práva občanů nepopírá, nýbrž je deklaruje; k omezování a popírání těchto práv dochází na základě právně a ústavně nezpůsobilého výkladu "vedoucí úlohy strany". Iniciativa chartistů narazila na známý odpor.

Konstituoval se konflikt s tím, co bychom mohli nazvat -
- v souladu s Laureatem - "existující systém" či "daný režim" či "socialistické zřízení"; že zde přívlastek "socialistický" je víc než problematický, je evidentní. "Známy odpor" vyvolal známý odpor: chartisté se stali - v jistém smyslu - odpůrci "existujícího systému". Hledání nových cest rozvoje socialismu v podobě různých nápravných tendencí není ani v nejmenším důvod pro rozštěpení či rozdělení tohoto společenství "odpůrců existujícího systému". Můžeme se ovšem diferencovat, rozlišovat, rozcházet v tom, jak budeme hodnotit význam těchto nápravných snah, někteří z nás jsou pesimističtější, jiní optimističtější, ale skutečné politické rozdělení - které přitom nemusí vůbec znamenat rozštěpení, pokud jde o zásadní vztah k politické demokracii - je nevyhnutelně vázáno na překonání "existujícího systému" /= "reálného socialismu"/.

V Laureatově konceptu probleskuje staré schéma: abychom se mohli s jednotit, musíme se napřed rozdělit. Má dokonce svou představu o politických táborech, které tímto rozdělením vzniknou: přesvědčení socialisté, reformní komunisté, vědecky založení historikové, sociologové a politologové, jakož vůbec reálně uvažující lidé nemohou mít stejný názor jako ti, kdo hodili přes palubu socialismus deformovaný i reformovaný a očekávají spásu od agresivního reaganovského kursu, spoléhající na růst antikomunismu a antisovětismu...

Kdo patří do tábora zavržených? Pražskou výzvu podepsalo půl stovky osob. Z toho je třetina bývalých komunistů - tedy /pro Laureata/ reformních komunistů. O něco málo méně "deklarovaných" křesťanů, povětšinou katolíků. Komu Laureatus přistrčí černého petra "klerikalizujícího živlu"? Václavu Bendovi, který /v obhajobě své spolupráce s reformními komunisty/ oponoval Rogeru Scrutonovi a přitom napsal, že je antikomunista? Můj pan prokurátor tvrdil, že jsem antikomunista, který bojuje s otevřeným hledím, ač jsem se deklaroval jako komunista v opozici. Můj pan vyšetřovatel řekl, že být komunistou v opozici je protimluv: komunista poslouchá stranu, a kdo je v opozici, nemůže být komunista. Tedy: v určitém /starém/ slova smyslu nejsem a nemohu být komu-

textu můžeme plně přijmout Masarykovu definici demokracie jako diskuse. Dialog je východiskem spolupráce a spolupráce je východiskem k tomu či onomu spojení na základě toho či onoho závazku či programu. Postoj k dialogu odlišuje tedy všechny, kdo jsou pro změnu ne-dialogového /monologového/ systému v systém dialogový, od těch, kteří takové změně brání - tj. reformní komunisty od komunistů "protireformních".

Totéž kritérium však vede ještě k dalším odlišením: nejsou jen komunisté, kteří jsou "na cestě" k opozici, jsou taky komunisté, kteří už v opozici jsou, kteří jsou takřka-jíc "uvnitř" ní, kteří tvoří organickou součást nezávislé občanské iniciativy neboli /pokud někdo chce/ demokratické opozice /pojem je nepřesný v tom smyslu, že Charta 77 skutečně není organizovanou politickou opozicí, je "jen" nezávislou občanskou iniciativou/. To není v rozporu s identitou komunistů, s identitou levicového, protikapitalistického, socialistického postoje. Naopak: je to v souladu s původním demokratickým charakterem revolučního dělnického hnutí. Odtud můj titul: jde o demokratickou a revoluční identitu levice dneška.

Laureatus konstatuje, že je jen jedna cesta k tolerantní spolupráci naší opozice: návrat k původnímu pojetí /=Charty 77/, jež je založeno na společném zájmu o humanistické, demokratické a sociální zřetele v životě našich národů za daného režimu, za existujícího systému; že jen úsilí o nápravu věcí na půdě socialistického zřízení nás může všechny dohromady spojit...

Jenže smysl jeho požadavku vrátit se k původnímu pojetí Charty 77 je ve zřejmém rozporu se skutečnou původností Charty 77. Jeho "jediná cesta k tolerantní spolupráci naší opozice" předpokládá totiž vyloučit z dialogu v rámci "opozice" ty, jejichž názory a stanoviska odporují určitému "stříhu" socialistického /kdo ví, jestli socialistického/ myšlení. Z tohoto dialogu však nemůže být nikdo vyloučen. "Vyloučit" se může jen ten, kdo dialog odmítá, a je tedy dobrovolně mimo něj. Dialog se nevede o spekulativní a abstraktní hodnoty, nýbrž o řešení praktických, tak či onak politických otázek, které život staví do cesty.

nista. To zcela odpovídá dvojznačnosti "existujícího systému", jehož jsme /taky Laureatus!/ odpůrci. Laureatus však uzavírá s neostalinsko-prokurátorským jazykem tohoto systému kompromis, který z něho činí zajatce dvojznačnosti, vůči níž se svým osobním vyznáním vzpírá.

Jenže z toho nemůže vzejít nic dobrého. Jeho "poctivé socialistické přesvědčení" se stává vyjádřením intencí "existujícího systému". Ať se mu to líbí, nebo ne. Politika je nesentimentální.

Za každým Laureatovým politickým pojmem se klade otázka. Kdo jsou pro Laureata "přesvědčení socialisté"? Jsou to i ti socialisté, kteří mají k Pražské výzvě větší či menší výhrady z toho důvodu, že má /podle jejich názoru/ příliš blízko k západnímu mírovému hnutí? Nebo jen ti socialisté, kteří se chovají jako dobře vychovaní spojenci "reformních komunistů"? Kdo jsou "vědecky založení vědci"? Jsou to i ti, kteří se např. k dokumentu Právo na dějiny stavějí v podstatě pozitivně, nebo jen ti, kdo jej víceméně radikálně odmítají? Kdo jsou "reálně uvažující lidé"? Mohou jimi být i lidé, kteří vážně uvažují o tom, jak překonat to, čemu Laureatus říká "velmocenský koncert", nebo jsou to jen lidé, kteří se /jako Laureatus/ v tomto koncertu "vyznají"? A konečně: kdo je j e š t ě reformní komunista a kdo už jím není?

Poslední otázka je ovšem klíčová.

Dávám Laureatovi k úvaze následující "pracovní schéma": abychom o reformních komunistech hovořili v souvislosti se všemi těmi /bez ohledu na to, jsou-li nebo nejsou-li členy komunistické strany/, kteří jsou "na cestě" k opozici vůči "existujícímu systému", tj. vůči systému, který odmítá dialog s nezávisle myslícím a jednajícím občanem. Zaujmeme-li toto stanovisko, dostaneme neobyčejně významné kritérium pro pochopení diferenciačního procesu v celém aktuálním politickém poli. Tímto kritériem je pojem "/politický/ dialog". V dialogu jde o "evropské" řešení sporů a rozporů /jež je ovšem možné jen ve více nebo méně sourodém společenství/: na základě věcné argumentace /polemos v polis/, a nikoli na základě toho či onoho způsobu potlačení jedné strany, na základě fyzické likvidace protivníka či na základě jeho "morální" likvidace v "psychologické válce". V tomto kon-

Příkladem může být velká diskuse o míru, která probíhá už několik let. Charta 77 si ji nevymyslela. Byla do ní vtažena; stačí číst poslední Havlov esej Anatomie jedné zdrženlivosti, aby se to ozřejmilo víc než názorně. Nebo jsme se snad měli tomuto "tématu" vyhnout ve jménu problematické zásady, že Chartě 77 jde o "lidská práva", a nikoli o mír? I to se ovšem mohlo stát. Za tímto názorem se rýsovala tendence, která se vyznačuje negativním postojem k západnímu mírovému hnutí, a Laureatus by ji mohl do jisté míry právem přiřadit k tomu, co inklinuje k "reaganovské" pozici. Z této pozice argumentoval Václav Racek /pseudonym/ ve své polemice s Edwardem P. Thompsonem. Z opačné pozice jsem argumentoval já. Jan Horký /alter ego Václava Racka/ spatřuje ovšem v mém dopise E.P. Thompsonovi politováníhodnou neschopnost rozejít se s ideologickým myšlením /= se socialismem/ a napadá mé "dogmatické eurokomunistické východiště". Ale tato "reaganovská" tendence /sotva skutečný politický směr/ se neprosadila. Otevřený dopis Charty 77 Konventu za evropské jaderné odzbrojení z loňského roku do Perugie a letošní dopis do Amsterodamu /Pražská výzva/ vytvářejí základ pro široký a principiální konsensus nejen v otázkách "války a míru"; a nejen uvnitř československé nezávislé občanské iniciativy. Vytvářejí jej právě proto, že jsou výsledkem tolerantní spolupráce, k níž nás Laureatus svérázně zve...

Pražská výzva je text diskusní. Laureatus má tedy možnost o něm diskutovat. Jeho první reakce je ovšem sotva výrazem uvážené vůle k politickému dialogu. Nezbyvá tedy než mu navrhnout, aby tuto reakci přezkoumal; aby se snažil pracovat dál na své cestě k opozici proti "existujícímu systému".

Tím vůbec není řečeno, že se má nekriticky přidat. Naopak. Jde o to, aby svůj kritický postoj prohloubil. Aby tak přispěl k projasnění našich cílů /= "existující systém" překonat/ i prostředků, jichž přitom chceme užívat.

Přeji mu v tomto snažení o demokratickou a revoluční identitu levice našich dnů mnoho úspěchů.

/červen 1985/

Jaroslav Šabata

Pokračování článku, jehož první část jsme přinesli v 1. čísle letošního ročníku. /Pozn. red./

II.

Jak čtenář zajisté uhodl, radikálně reformní projekty jako takovými se zde zabývat nebudeme. Tohle téma dnes už sotva může být předmětem vážné diskuse, i když se někteří jazykovědci pořád ještě snaží vydávat otázku dalšího reformování pravopisu za "otevřený" problém /viz např. ČZŠ, 1979, s. 223-232, nebo CHLOUPEK 1984/.^{+/} Všechno, co k této věci z hlediska lingvistického mohlo a mělo být řečeno, bylo už dávno vysloveno a z různých stran probráno; pochybuji, že k tomu lze dodat něco nového. Trvalá zásluha zde patří zejména Josefu Vachkovi, jenž jako první jasně vytyčil a s y n c h r o n i c k y zdůvodnil m e z e fonologičnosti českého pravopisu, do té doby vesměs považované za pouhý "historický přežitek" /viz VACHEK 1933/. Každý radikální oprávec, který by nás chtěl opravdu přesvědčit o l i n g v i s t i c k é opodstatněnosti svých návrhů, musel by se nejprve na stejné vědecké úrovni vypořádat s argumentací Vachkovou: o to se však, pokud je mi známo, nikdo ani nepokusil. I nezbyváá než opakovat po Miloši Weingartovi: "Radikální sklon k pravopisnému reformování je dnes u nás již jen bezpečnou známkou p o l o u č e n o s t i a n e d o u č e n o s t i." /WEINGART 1934, s. 43/. Je vlastně dost smutné, že je to vůbec ještě třeba připomínat.

Co jediné může být na tom všem hodno pozornosti, toť právě otázka, jaké jsou zdroje a příčiny onoho pravopisného radikálníčení, jehož nejnovější recidivu jsme právě zažili, z jakého podhoubí tyto snahy vlastně vyrůstají, a jak to přijde, že přes všechnu nepřízeň širší veřejnosti a přes zjevnou argumentační chatrnost se u nás tak houževnatě udržují. Příčin bude jistě vícero, a hlavní roli zde patrně hrají okolnosti mimojazykové, jež mají co dělat s mírou výzrálosti národního společenství po stránce kulturní, sociál-

^{+/} Odkazy k literatuře viz na konci článku.

ní a politické. Naskytá se však také otázka - a na tuto stránku věci se soustředíme především -, zdali k současnému oživení radikálně reformních snah nepřispěly svým dlouhodobým /a snad i, připustíme, původně nechtěným/ účinkem samy "umírněné" reformy posledních desetiletí. Pravda, jejich strůjci a propagátoři vždy zdůrazňovali, že neusilují o žádnou "reformu", že jde jen o "dílčí úpravy", prováděné v rámci stávajících pravopisných principů, v souladu s "živými vývojovými tendencemi" a při plném respektování kontinuity pravopisné tradice. Jenomže: záleží tolik na tom, jak věc pojmenujeme? Právě ta vehemence, s níž se naši umírnění reformátoři ohrazovali a dodnes ohrazují proti samotnému slovu "reforma", budí à la longue spíše podezření, že nemají tak docela čisté svědomí. Je přece nasnadě, že množství postupných "dílčích úprav", jsou-li cílevědomě prováděny v jistém specifickém d u c h u, může nakonec dohromady vydat za jednu pořádnou reformu: nehádejme se tedy o slovíčka. V každém případě současná krize je dobrou příležitostí k tomu, abychom se ohlédlí zpět a pokusili se o jakousi bilanci pravopisných změn, které přinesla nová Pravidla z roku 1957.

Zde ovšem takovou bilanci nemůžeme provést v plném rozsahu; z praktických důvodů musíme své téma poněkud zúžit. Tak pomíneme úplně problematiku předložek s a z /ač jinak velmi zajímavou, byl by to vděčný námět pro samostatné pojednání/ a omezíme se na okruh tzv. přejatých, přesněji c i z í c h slov.^{+/} Tady se především kladou dva staré problémy: vyznačování kvantity u samohlásek a znělostní korelace u souhlásek. První z nich ponecháme rovněž stranou, a to z důvodů převážně technických: bez potřebných přístrojů bychom kolísání kvantity samohlásek těžko mohli přesněji

^{+/} Dávám-li přednost staršímu označení, nečiním tak z nějakého staromilství, nýbrž proto, že považuji za účelné zachovat pojmovou distinkci mezi slovy "přejatými" /kterážto kategorie zahrnuje všechna slova cizího původu, včetně těch, která již plně zdomácněla a u nichž si zpravidla neuvědomujeme, že jde o výpůjčky z jiných jazyků/ a slovy "cizími" /tj. těmi, která dosud - z hlediska současného stavu jazyka - jako cizí pociťujeme/. Budeme zde tedy hovořit o cizích slovech jako o podtřídě slov přejatých. /srv. např. dublety stejného původu jako škola-scholastika, ústřice-ostrakismus, kostel-kastelán, žák-děkanát, kříž-krucifix apod./

zachytit a klasifikovat. Zkoumanou problematiku tím nijak podstatně neochudíme, neboť otázky, které přináší psaní samohlásek, se zásadně neliší od těch, které vyvstávají při zápisu souhlásek. "aproti tomu znělostní protiklady konsonantické jsou jednak akusticky zřetelnější, a navíc jakékoli pravopisné změny zasahují v tomto případě mnohem výrazněji do celkové grafické podoby slova. Že si budeme přednostně všímat europeismů původu řecko-latinského, je celkem samozřejmé: je to dáno jejich jedinečným postavením ve spisovné slovní zásobě, kde tvoří ucelený podsystém se specifickými rysy morfologickými i fonologickými, a vynucují si tak zvláštní přístup i v ohledu ortografickém.

x x x

Reformní tendence posledního čtvrtstoletí, vtělené do nových Pravidel a sankcionované autoritou oficiálních jazykovědných institucí, vycházejí z přesvědčení, že *d ů s l e d n ō u f o n o l o g i z a c í* lze pravopis cizích slov podstatně *z j e d n o d u š i t*, a tím *u s n a d - n i t* pro široké vrstvy uživatelů, to zaprvé; a zadruhé, že tímto způsobem lze účinně přispět ke *s t a b i l i z a - c i s p r á v n é v ý s l o v n o s t i*.^{+/}

Chtěl bych následujícím rozbořem ukázat, že tato myšlenková konstrukce není nic víc než pouhá domněnka, která se neprávem vydává za vědecký přístup k věci. Statut vědeckosti jí nepřísluší v užším smyslu proto, že nepřihlíží v dostatečné míře k problematičnosti jednotlivých principů, jichž se dovolává, resp. postulátů, které z nich vyvozuje, berouc je naopak jako cosi samozřejmého, co je mimo vši

^{+/} K tomu často přistupuje argument, o němž se má za to, že svědčí nutně ve prospěch reformního úsilí, totiž že bychom takto český pravopis přiblížili pravopisu jiných slovanských jazyků /přičemž se myslí zejména na slovenštinu/. S tímto argumentem snad není třeba sáhodlouze polemizovat. Pokud ho v minulosti příležitostně užívali i tak věhlasní lingvisté jako Zubatý či Mathesius, spláceli tím po mém soudu dan své době, kdy ještě dožívaly zbytky obrozeneckých představ o "slovenské vzájemnosti". Dnes už je to čirý anachronismus. Dávat v otázkách pravopisných za vzor slovenštinu není o mnoho méně absurdní nežli prosazovat např. zrušení litery ř v zájmu sblížení - s Jihoslovany /reformátor Hradčanský fecit/!

V jedné oficiální příručce z té doby se dokonce výslovně praví:

"Nelze nikdy hodnotit jako pravopisnou chybu, jestliže dá autor odborného spisu přednost pravopisu původnímu /třeba i u slova, jež je v Pravidlech uvedeno jen v podobě počestěné/, a stejně tak nelze namítat nic proti tomu, užije-li se v projevu zaměřeném popularizačně počestěného pravopisu u slov, jež se jinak píší zpravidla způsobem původním." /PPNP, 1958, s. 37/

To zní zajisté velmi rozumně, a kdyby bývaly příslušné oficiální instituce setrvaly u tohoto stanoviska, mohl se vývoj ubírat pokojně dál svou víceméně přirozenou cestou.^{+/} Naneštěstí to však zůstalo pouhou literou, zatímco v praxi postupně převládal duch docela jiný. Zřetelně promlouvá například v těchto pasážích z oficiální středoškolské příručky, vydané roku 1972:

"Český pravopis se bude ještě v některých bodech vyvíjet /např. v d ů s l e d n ě j š í m psaní přejatých slov českým způsobem/."

/ŠMILAUER, 1972, s. 246; proloženo mnou/

"Velmi pádným důvodem pro tento postup /psaní podle výslovnosti/ je, že se spisovný jazyk stále více stává majetkem i lidí neznalých ani řečtiny, ani latiny, ani francouzštiny, ani angličtiny. A bez znalosti latiny nelze pochopit, proč se má ve slovech kompresor, diskuse vyslovovat s, kdežto v revisor, divise z /v prvních dvou slovech psala latina dvojí ss/; proto je nutno psát revizor, divize. Tento vývoj bude zajisté pokračovat, takže budeme vyslovované z také v š u d e psát; podobně se bude označovat délka i ve slovech na -ura, v slabikách di, ti, ni apod."

/tamtéž, s. 247; proloženo mnou/

Napíno se tento nový duch projevil v předmluvě k poslednímu, osmému vydání reformovaných Pravidel /1983/; navíc se tu zpětně vrhá podivné světlo na citovaná liberální ujištění z roku 1958:

^{+/} Nezanedbatelný háček spočíval arci již tehdy v radikálně změněném společenském kontextu, kdy "autor spisu" mohl čím dál méně rozhodovat o tom, které varianty vskutku použije, neboť oficializovaná mašinérie redakční a vydavatelská, podléhající obecné psychóze "pokroku", dávala stále zřetelněji přednost "důslednějšímu" před "méně důsledným".

pochybnost, a co tedy není třeba dokazovat; v širším smyslu proto, že sama spočívá na nepřipustné simplifikaci celé problematiky: bere z ní totiž vážně v úvahu toliko aspekty "technické", jako je funkčnost, účelnost, praktičnost apod., nechápajíc či přezírajíc skutečnost, že pravopis - jakožto fenomén dějinný - je navíc kulturním dílem a dědictvím, z čehož ovšem také plynou jisté důsledky, k nimž je třeba přihlížet při jeho kodifikaci.

při takto zjednodušeném přístupu k věci se arci nelze divit, že se stanovisko umírněného reformátora z á s a d - n ě neliší od stanoviska radikálů: zásady jsou na obou stranách víceméně stejné. Jde tu pouze o rozdíl stupně: změny, které umírněný reformátor připouští jen v omezené míře, v určitých dílčích oblastech /v našem případě konkrétně u cizích slov/, je radikál odhodlán prosazovat všeobecně a za každou cenu. Jakkoliv se oba postoje mohou nad určitým konkrétním problémem tvrdě střetnout, přechod mezi nimi je kontinuální, je "v zásadě" možný. A proto také umírněný reformátor bývá vůči nátlaku radikálů "v zásadě" vždy bezbranný.

Důsledná fonologizace, zjednodušení, usnadnění pravopisu široké veřejnosti... to všechno jsou principy, které sdílejí reformátoři všech odstínů a stupňů: pak ovšem už záleží jen na tom, v jakém d u c h u jsou v praxi prosazovány.

Že se zdomácnělá cizí slova píší pravopisem více či méně počeštěným, toť bezesporu jedna z přirozených vývojových tendencí českého pravopisu, a je to tendence starého již data: uplatňuje se přinejmenším od počátku století. Od počátku však také narážela na jedno velké úskalí:

"Úplné jednoty v tomto psaní /cizích slov/ nebude lze dosíci nikdy, protože o tom, kdy lze nějaké slovo cizí pokládati již za zdomácnělé, se mínění nejednou rozcházejí." /PČP 1913/

"Protože užití odborné a obecné není možno přesně rozhraničiti, bude zde vždy jakési kolísání a třeba připustiti jistou volnost." /PČP 1941/

S tímto problémem počítá i reforma z roku 1957:

"Hranice mezi slovy obecně vžitými, která píšeme pravopisem českým, a přejatými slovy nezdomácnělými nejsou ostré ani pevné. /.../ Je tedy nutno počítat vždy s kolísáním, a proto se připouští jistá volnost." /PCP 1957/

kontrolou my. A my už dokážeme zařídit, aby příslušné redaktoři, korektoři a další odpovědní činitelé dávali uvědoměle přednost formám progresivním. Ne že bychom někoho k něčemu nutili. Ostatně toho nemáme bohudík ani zapotřebí. Naše síla pramení z toho, že v í m e : víme, jak se věci mají, a víme také, kam spějí. Prohlédli jsme zákonitost vývoje natolik, že již dnes můžeme s jistotou předvídat jeho budoucí cesty. Jedině my jsme proto povoláni rozhodovat o tom, co se vžilo a co se přežilo, případně už dopředu plánovat, co se jednou vžije a co se přežije. Zkrátka vývoj před námi nemá žádných tajností. Takže kdykoliv usoudíme, že uzrál čas k další "dílčí úpravě", že je záhodno, aby se psalo tak a tak, pak také - to si piš! - se tak psát bude!

A v š u d e !

Promlouvá to lingvista, nebo státní úředník? Odkud se bere ta bohorovná sebejistota?

Zčásti spadá jistě na vrub typické mentality odborníků. Tento psychologický jev známe i z jiných oborů: specialista bývá často náchylný k domněnce, že lepší znalost toho, jak věci jsou, dává mu samočinně větší právo rozhodovat o tom, jak věci mají být. Jestliže tento /částečně oprávněný/ pocit přesáhne jisté meze, může to vést k nemalým nepříjemnostem, zvláště když ostatní /kterých se věc sama životně týká, kteří však nejsou v daném oboru odborníky/ jsou ochotni jeho přehnané nároky uznávat.

Avšak psychologii se nevysvětlí všechno. Odborník by se necítil tak pevně v sedle, kdyby se nemohl opřít o některé obecně sdílené předsudky či mýty, které arci nemají s vědou nic společného. V našem kontextu jde zejména o dvě uhrančivá hesla, od nichž se musíme - v zájmu věcného zkoumání dané problematiky - co nejdůrazněji distancovat. Tato hesla zní: "vývoj" a "demokratizace".

Je příznačné, že na "přirozený vývoj" se nejvíce odvolávají právě ti, kdo jej svou činností de facto znemožňují. Jsou to oni z n a l c i , kteří se domnívají, že prohlédli jeho "zákony", a které proto bytostně odpuzuje všechno nepředvídané a nevypočitatelné. To ovšem znamená, že je odpuzuje sama skutečnost, s níž se člověk bezprostředně setká-

"Do textu PČP, která dostává uživatel do rukou nyní, nebylo možno z technických důvodů vnést v potřebném rozsahu některé další dílčí úpravy. Proto jsme se rozhodli upozornit v této předmluvě především na přejatá slova /.../, která - původně uváděná ve dvou podobách /tradiční a novější/ - se za poslední čtvrt století, tj. od prvního vydání PČP dodnes, ustálila převážně již jen v jedné pravopisné podobě /.../.

Jevy, které se již všeobecně vžily a dnes tvoří nedílnou součást pravopisné kodifikace, jsou u zdomácnělých přejatých slov především dva: *ď ů s l e d n é* psaní -z- ve shodě s výslovností místo původního psaního -s- a vyznačování kvantity samohlásek. /V PČP se uvádějí - v zájmu kontinuity pravopisné tradice - ještě podoby dubletní, tj. také podoby původní./
/..../

Naznačené pravopisné tendence mají pomoci uživateli PČP porozumět vývoji a současnému stavu pravopisné normy, ukázat mj., *j a k n é l e ž i t ě p o s u - z o v a t* uvedené dubletní podoby v PČP a *r o z h o - d o v a t* se pro užití *j e d n é* z nich. V 1. vydání PČP se považovalo psaní uvedených dubletních podob za stav přechodný, mající umožnit plynule uvést do života podoby shodné s výslovností, a to s tím úmyslem, že v dalším, přepracovaném vydání PČP již nebude třeba je uvádět. Tato přepracovaná PČP však z různých příčin dosud nevyšla, a proto je třeba pro potřeby veřejnosti stále jen přetiskovat - s malými úpravami - vydání dosavadní."
/proloženo mnou/

Věz tedy, milý čtenáři, že ses osudně mýlil, domníval-li ses, že je ti doopravdy přiznána "jistá volnost" ve volbě té či oné varianty. Jestliže jsme kdysi něco takového tvrdili, byla to jen taktická lest, která tě měla upokojit, abys příliš hlasitě neprotestoval. Ve skutečnosti již od samého počátku jsme byli rozhodnutí učinit přítrž pohoršlivému ~~mlí-~~sání a "dosíci zde úplné jednoty", bez ohledu na to, zda se "mínění rozcházejí". Nyní už vývoj pokročil natolik, že ti můžeme nalít čistého vína: ano, s těmi dubletami to byl pouhý trik, který měl usnadnit prosazení tvarů progresivních. Z technických důvodů musíme, žel, stále ještě uvádět i podoby tradiční; očekáváme však, že správně "porozumíš vývoji" a "náležitě" uvedené dublety posoudíš, budeš se rozhodovat opravdu jen pro *j e d n u* z nich. A pokud bys snad, odmítaje naši pomocnou ruku, nechtěl "naznačené tendence" pochopit, věz, že vývoj v žádném případě zastaviti nemůžeš: postaru si můžeš psát leda v soukromé korespondenci, ale veškeré psané slovo, které jde na veřejnost, máme tak či onak pod

ku: již roku 1932 píše Havránek v obsáhlé stati Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura, otištěné ve známém lingvistickém sborníku, o "požadavku srozumitelnosti /obecné přístupnosti/" jako jednom z faktorů, které se podílejí na vytváření normy spisovného jazyka /viz SČJK, zvl. s. 35-38/. O "demokratizaci" tu ovšem není ani zmínka. Však také není proč: zpřístupnění spisovného jazyka /nebo třeba pravopisu/ lidovým vrstvám možno snad nazvat "zlidověním", ale s "demokratizací" to věru nemá nic společného. Nicméně, hovoře o téže věci týmiž slovy ve zmatené době poválečné, neodolal Havránek pokušení dodat svému tématu vážnosti použitím zvučného hesla, které právě bylo v módě.⁺/

x x x

Z toho, co jsem předeslal, snad dostatečně zřetelně vyplývá další postup práce: v první etapě půjde o to zproblematizovat samotné principy, jimiž se dosavadní pravopisné "úpravy" řídily; ve druhé etapě se pokusím ukázat, že by bylo vážnou chybou, kdybychom my, uživatelé jazyka, svěřovali nadále osudy pravopisu výlučně do rukou lingvistických profesionálů.

Pokud jde o ty principy, hlavní roli zde zjevně hraje zmíněná zásada *d ů s l e d n é f o n o l o g i z a c e* /méně přesně, zato srozumitelněji: důsledného psaní podle výslovnosti/, která je zase jen /poněkud křečovitým/ projevem snahy o *j e d n o t n o s t*. Zamyslíme-li se nad touto oficiálně proklamovanou zásadou, vytanou před námi okamžitě dvě prosté otázky:

1. zda je to vůbec proveditelné;
2. zda by to bylo účelné.

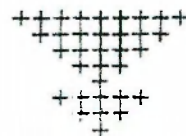
/Pokračování/

-pf-

⁺/ Dlužno však dodat, že takového zmatečné užívání slova "demokracie" se nedatuje až z doby poválečné. Už například Josef Zubatý, referuje r. 1921 o činnosti a plánech nově zřízené pravopisné komise při České akademii, doprovází návrhy na reformu pravopisu cizích slov poukazem na "demokratičnost" této změny, "která by zbavila nestudovaného Čecha trapného klopýtání za řeckolatinskou učeností..." /Naše řeč, V, s. 306 n./.

vá: nedokáží ji vidět jinak než z tohoto hlediska, nakolik odpovídá jejich představě o "objektivním" vývoji. Veškeré dění se jim tak polarizuje do binárního protikladu "pokroku" a "regresu" /resp. "reakce"/. Pro takového znalce se však "přirozený" vývoj, ponechán sám sobě, vleče nesnesitelně pomalým tempem; nedalo by se to nějak urychlit? Musí-li se něco "nutně" stát, staniž se to radši dříve než později! Naskytne-li se příležitost "popostrčit" věci drobátko kupředu, jak by znalec mohl odolat takovému pokušení! Vždyť je to tak lákavě snadné: stačí zpočátku jen zamlčet, potlačit pár nepohodlných, nevyhovujících fakt. Tím už se však otevírá cesta, na níž se dá "vývojově" ospravedlnit kdejaký svévolný zásah do běhu věcí. Ti ostatní, neodborníci, pro něž je "vyvíjející se" skutečnost nikoli předmětem bádání, nýbrž předmětem zkušenosti, cítí snad ještě mlhavě, že tu cosi není v pořádku, ale poněvadž si dali namluvit, že co se děje, je prostě "nevyhnutelné", pokrčí nakonec rameny, omlouvajíce řečeným "vývojem" svou vlastní nečinnost.

"Demokratizace" je také takovým fascinujícím slůvkem, před nímž současného člověka /a zvláště intelektuála/ opouštějí poslední zbytky soudnosti. O demokracii tuším nemá smysl mluvit tam, kde se neklade otázka moci, otázka vlády. Je to tedy pojem eminentně politický. Sporné už je, má-li smysl hovořit o demokracii ve sféře hospodářské. Rozhodně však je holým nesmyslem, užívá-li se tohoto slova v oblasti kultury: koncipuje-li někdo "vládu lidu" /ať už ten "lid" pojímá jakkoli/ v literatuře, umění, nebo snad v pravopisu, svědčí to jen o naprostém nepochopení jak kultury, tak demokracie. Je však možné, že lingvisté, kteří horují pro "demokratizaci" jazyka či pravopisu, nevědí prostě, co říkají, resp. mají na mysli něco jiného, než o čem mluví. K tomuto dohadu mě vede jedna konkrétní zkušenost. Přečetl jsem si nedávno rozhlasovou přednášku Bohuslava Havránka z roku 1947, nesoucí lákavý titul "Demokratisace spisovného jazyka" /publikováno v ČŽŠ, s. 16-20/. A zjistil jsem, že slovatný jazykozpytec tím nemínil nic víc než požadavek jeho "obecné srozumitelnosti a přístupnosti". Některé formulace mi však připadaly podezřele povědomé, i sáhl jsem do knihovny - a skut-

c o n o v é h o

v s a m i z d a t u

?

BENDA, Václav: Znovu křesťanství a politika: jak dál po Velehradě?

/B.m., 1985, 48 ss. A4, měkký karton/

Široce založená bilance současného stavu a nadějí českého katolicství. Osou svých úvah učinil autor letošní velehradskou pouť, v níž spatřuje historický mezník v sebeuvědomění katolíků jako společenské a politické síly našeho národního života. Po stručném vylíčení průběhu slavnosti věnuje pozornost jejímu bezprostřednímu dopadu na rozvržení sil v zápasu s totalitní mocí. Vytyčuje přitom několik strategických úkolů a pomocí teologických i politických argumentů dovozuje, že za současných poměrů se křesťané nejen nemohou vyhýbat politické aktivitě, ale že se naopak v zájmu přežití církve i celé společnosti musí postavit do čela tohoto sebezáchovného zápasu. Pozoruhodné na tomto textu je zejména to, že se zde poprvé předkládá ucelené řešení problému "křesťan a politika" v podmínkách totalitního režimu. Jak je naznačeno v titulu, autor v tomto ohledu navazuje na svou starší úvahu z roku 1978 *Katolicismus a politika - kořeny a perspektivy dnešní situace*.

KŘÍŽ, Jaroslav: Psychologické úvahy a improvizace

/B.m., 1985, 106 ss. A4 hustého řádkování, měkký karton/

"Texty, které jsem shrnul do této sbírky, vznikly převážně jako bezprostřední reakce na podněty z četby odborné psychologické literatury, z diskusí nebo z každodenního pozorování a mají většinou ryze pracovní ráz. Obsahují z větší části spíše náměty studií, které bych rád podnikl, kdybych k tomu měl potřebný čas a odpovídající podmínky, nebo úvahy, které vybočily za rámec mé hlavní filosofické práce psychologickým směrem," píše autor v předmluvě, datované říjen 1985.

/Praha 1985, EE sv. 209, 328 ss. B5; uspořádal Václav Havel/

V úvodní poznámce vysvětluje editor a iniciátor tohoto sborníku svůj záměr i postup práce. Šlo mu o to sestavit jakousi současnou československou "filosofickou čítanku", která by nabízela "letmý sice, ale zato jaksi panorama-
tický pohled na české a slovenské filosofování této chvíle". Osobním dopisem požádal o příspěvek řadu filosofů domácích i exilových a došlé texty pak roztrídil /zhruba podle tematických okruhů/ do pěti oddílů. Uveďme alespoň jména autorů: M. Šimečka, R. Palouš, L. Hejdánek, S. Soukeník, M. Hybler - E. Kohák, E. Bondy, Z. Neubauer, I. Dubský - I.M. Havel, T. Halík, V. Bělohradský - M. Palouš, M. Kusý, J. Krejčí, R. Preisner, P. Bratinka - J. Michálek, I. Sviták, M. Petříček jr., B. Janát.

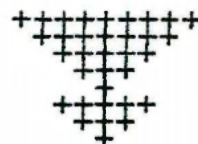
SIDONIUS a SAKATEKA: Dialog o mínění

/Praha 1985, EE sv. 202, 69 ss. B5; frontispice David Němec/

SIDONIUS a SAKATEKA: Dialog o mudrování

/Praha 1985, EE sv. 214, 60 ss. B5; frontispice O. Němec/

Další dvě půvabné etudy filosofického myšlení. Prozatím odkazujeme na recenzi prvních dvou dialogů /O páté cestě a O mínění, souborně vyšly letos v edici Nové cesty myšlení/ ve 2. čísle revue PARAF.

e d i c e

ď u c h a ž i v o t

Vychází od začátku roku 1980. Tematicky se snaží zaplnovat mnoho let trvající mezery v oboru náboženské literatury v duchu pokoncilního katolictví. Obrací se na čtenáře různých věkových kategorií a náročností. Většinou překlady, ale i původní díla.

LOEW, Jacques: Za noci jsem hledala

/1970 - ve skutečnosti 1980 -, 73 s. A5, tuhý karton, plátěný nr̂bet/

Osobní svědectví významného francouzského kněze o hledání a nalezení víry. Přeloženo z originálu vydaného

v Paříži 1969. Části: 1. Kdo jsi, Bože? 2. Kdo jsi, člověče? 3. Kdo jsi, Ježíši? 4. Tobě, který hledáš a jehož miluji.

BESNARD, Albert-Marie: Duchovní život dnes a zítra

/1980, 104 s. A5, tuhý karton, plátěný hřbet/

Originál vyšel v Paříži 1967. Vykresluje žádoucí podobu katolického křesťana po 2. vatikánském koncilu. Kapitoly: 1. Současné snahy o duchovní život. 2. Správné a nesprávné východisko v duchovním životě. 3. Spiritualita "v životě". 4. Spiritualita, která se zajímá o "svět". 5. Autentická duchovní zkušenost. Dodatek: Autorův dopis na rozloučenou /před smrtí/.

GRÜNDEL, Johannes: Desatero přikázání pro naši současnost

/začátek 80. let, 94 s. A5, polotuhé desky/

Originál vyšel v Mnichově 1975. Přední morální teolog podává zkratku současné katolické mravouky s praktickými podněty k výchově svědomí.

Večerní modlitby

/začátek 80. let, 98 s. A5, měkký karton/

Anonymní český autor po stručném moderním návodu k modlitbě mezi I. Pozváním a III. Večerním díkyvzdáním nabízí 49 modliteb od různých autorů pro jednotlivé dny sedmi týdnů: 1. z breviáře, 2. z Nového zákona, 3. z křesťanského starověku, 4. modlitby svatých, 5. dvacátého století, 6. evangelických křesťanů, 7. české.

TILMANN, Klemens: Život z hloubky

/začátek 80. let, 47 s. A5, měkký karton/

Originál: Zürich 1979. Stručný návod k ponoření do vlastního nitra a ke křesťanské meditaci /podtitul/. Autor velkého pojednání o využití buddhistické meditační metody zen v křesťanské spiritualitě zde poskytuje praktická cvičení a příklady. Cílem je naučit se trvale prožívat každodenní život ze základních vnitřních zdrojů.

SUDBRACK, Josef: Duchovní vedení

/začátek 80. let, 63 s. A5, měkký karton/

Originál: Freiburg i.B. 1981. Vynikající odborník v duchovní teologii pojednává nejprve o aktuálních problémech spojených s pomocí k osobnímu duchovnímu růstu: vymezení úkolu "mistra" a vztah přirozenosti a milosti /psychologie a teologie/. Dále pojednává o stupních duchovního vedení, které řadí takto: 1. somatický, 2.

pedagogický, 3. psychologický, 4. mystagogický, 5. duchovní. Zdůrazňuje rozhodující úlohu Božího Ducha.

SACHSE, Gerd: Jemu se dá věřit.

/začátek 80. let, 30 s. A5, měkký karton/

Překlad, originál neuveden. Populární uvedení do křesťanské viny; oslovuje především mládež. Představuje Ježíše ústy evangelistů. Navazuje na životní zkušenost. vyvolává dojem, jakým Ježíš bezprostředně působil. Klade otázku "na čí straně Ježíš byl" a dává mu pohovořit o Bohu, laskavém Otci všech lidí. V závěru odpovídá na otázku, kdo je křesťan, v co nevěří a v co věří.

HORÁK, Jeroným: Ježíš v evangeliu podle Marka

/asi 1982, 162 s. A4, polotuhý karton/

Původní dílo českého autora /pseudonym/, podložené odbornými znalostmi: množství odkazů na literaturu, samostatné kritické poznámky. Přesto je psáno poutavě a se vztahem k životní praxi. Nezapře, že povstalo z biblické práce s mládeží. Autor průběžně vysvětluje množství reálií a obecnějších souvislostí, takže zároveň zaškoluje do řetby Nového zákona i Písma vůbec. Vlastní náplň díla tvoří podrobný postupný výklad celého Markova evangelia. Dodatek: Malý věcný rejstřík.

HÄRING, Bernhard: Bioetika

/asi 1983, 68 s. A4, polotuhý karton/

Je to stať vyňatá z třetího svazku velké příručky teologické etiky Frei in Christus, Freiburg i.B. 1981. Autor je čelný průkopník pokoncilní morální teologie; má blízko k medicíně, což dokazuje díkce běžná zdravotníkům a odborné odkazy /celkem 9 stran poznámek/. V širokém záběru postihuje oficiální církevní nauku /místa ji kriticky prohlubuje/, současnou teologickou etiku včetně nekatolické a rovinu pouze humanistického étosu. Obsah: 1. Odpovědnost za lidský život /smysl a hodnota - počátek - předávání - potrat - hříchy proti životu/, 2. Zdraví a léčba /smysl léčení - léčebné povolání - zdravotnictví - psychoterapie - experiment na člověku/, 3. Smrt a umírání /smysl smrti - chybějící smysl - umírání - smrtelně nemocný - prodlužovat život?/.

Rozvíjíme Boží život v rodině /Katecheze/

I. díl pro 6-7leté

/asi 1983, 76 s. A4, polotuhý karton/

II. díl pro 7-8leté

/asi 1984, 82 + 15 s A4, polotuhý karton/

V úvodním redakčním prohlášení /v obsahu podepsaném šifrou LvH/ se poslání nového časopisu vytyčuje ve směru filosoficky zřetelně vyhraněném: jde v podstatě o pěstování tzv. nepředmětného myšlení. Tomu odpovídá volba základních témat: pravda, čas, smysl /dějin/. Z osmi hlavních článků dva vycházejí souběžně ve filosofickém sborníku Hostina /EE sv. 209/: progre-
matická stat Ladislava Hejždánka Pojetí pravdy a jeho meonto-
logické předpoklady a Quaestio temporis od Ivana Dubského. Úvodní, polemicky protikatolická stat protestantské filosofky Komárkové "Česká otázka" v průběhu století je vyvážena smírlivou úvahou katolického theologa Zvěřiny Smysl minulosti a dneška. Dále zde nacházíme studii M. Belabána Nepředmětný Bůh, starší text J.S. Trojana Theologie a filosofie, Hejždánkovu stat Věřit a myslet a záznam přednášky francouzského filosofa A. Glucksmanna, proslovené v Praze letos v červnu na téma Filosofie a aktuálnost.

Pod záhlavím Kritika následuje několik recenzí, dále pak rubrika Diskuse a Poznámky.

P A R A F

++++++
++++

Na podzim vyšlo druhé číslo revue, jejíž plný název zní Paralelní akta filosofie. /115 ss. A4, tuhé kartonové desky/

Rubriku Články/studie otevírá dosud nepublikovaná novinka z pera Z. Neubauera Obrana spekulace, následuje starší studie Jaroslava Kříže Pojmy a určitost, kolující již nějakou dobu v separátním vydání, dále ukazka z díla R. Palouše "1969" /kapitola Světověk, demokracie a škola - viz anotaci v KS 2/85/ a konečně několik výňatků z rozhovoru s Václavem Bělohradským, jehož knižní vydání pod názvem Myslet zeleně světa chystá edice Expedice /jde o podstatně rozšířenou verzi rozhovoru, který jsme otiskli v č. 3/85/.

V rubrice Překlady/komentáře je uvedena esej H. Arendtové Krise kultury /převzato ze stejnojmenného vydání autorčiných "cvičení v politickém myšlení" v EE, sv. 190 - viz anotaci v KS 2/85/. Na závěr svazku zařazeno několik recenzí.

++++++
++++

Z e z á s u v k y i z b l o k u

Vedle periodik, která usilují o víceméně "normální" časopiseckou úroveň /promyšlená strukturace jednotlivých čísel, redakční práce s texty/, existují v našem samizdatu i útvary přechodné, které při minimální námaze redakční splňují nicméně důležitou úlohu informativní; přičemž netřeba za-

Původní zpracování, autoři neuvedeni. Každý díl je rozdělen do dvaceti lekcí. Kresby v textu. V druhém dílu dodatek: 17 původních písní s notami.

ZVĚŘINA, Josef: Duch svatý - dar a dárce /Řada THEOLOGICA,
sv. 1/

/1984, 28 s. A4, sepnuté listy/

Autor je český teolog, který jen krátce mohl působit na bohoslovecké fakultě /1945-50, 1969-70/. Tato původní systematická práce pojednává o darech Ducha svatého se zvláštním zřetelem k současnému charismatickému hnutí. Části: 1. Duchovní dary obecně /Dárce - výskyt v rané církvi/, 2. Charismata /smysl - v dějinách - teologicky - druhy - kritéria/, 3. Obnova v Duchu /hnutí 16. až 20. století - kritické zhodnocení/.

Poznámky k manželské etice

/asi 1982, 30 s. A4, sepnuté listy/

Text "pochází z rukopisu, jehož předlohu a autora se nepodařilo bezpečně zjistit" /z úvodu editora/. Dodatečně bylo zjištěno, že je to výběr kapitol z popularizujících prací mnichovského profesora J. Gründela. Překladatel chtěl českému čtenáři poskytnout srozumitelný výklad palčivé mravní problematiky antikoncepce z hlediska současné morální teologie. K důkladnějšímu pochopení bylo třeba předeslat řadu Gründelových úvah o křesťanské etice a o manželství. Sled kapitol: Křesťan jako hříšník, Svědomí dospělého křesťana, Přizpůsobení svědomí mravní normě, Křesťan a jeho sexualita, Křesťan a láska, Křesťan v manželství a rodině, Katolická manželská morálka, Humanae vitae a antikoncepce.

=====

Periodika

Reflexe

Pod touto hlavičkou zahajuje letos již druhá filosofická revue /s "přesahem" theologickým/. První číslo se dostalo do oběhu na podzim /cca 190 ss. A4, vázáno v tuhém kartonu/. Svazek není stránkovan průběžně, je zde užito dosti nezvyklého způsobu paginace, který /alespoň zpočátku/ orientaci v textu spíše ztěžuje než usnadňuje.

krývat, že formální nenáročnost bývá mnohdy vyvážena zvýšenou operativností. Do této kategorie patří mj. strojopisné sborníčky vydávané pod názvem /Ze zásuvky i z bloku. Podle informací, které máme k dispozici, vzniklo toto periodikum v prostředí bývalých novinářů roku 1984; až dosud vyšla čtyři čísla, v podobě souboru jednotlivých textů volně ukládaných do měkkých desek, o rozsahu cca 60-80 stran A4. Převažuje žánr publicistický /fejetony, komentáře, poznámky/, ale objevují se zde i verše, povídky, recenze, ekonomické a politické úvahy, příspěvky z oboru historiografie ad.

Jedno takové číslo dostalo se nám nedávno do rukou. Není označeno pořadovým číslem, ani není datováno. Jen podle data jednotlivých textů lze usuzovat, že nebylo sestaveno dříve než v květnu 1985. Z obsahu uvádíme: aktuální politikou úvahu Gorbačov a co dál, starší text J. Hájků Několik poznámek k reformovatelnosti "reálného socialismu", rozhovor E. Kantůrkové s Jirím Kumlem k jeho 60. narozeninám, úvahu Luboše Kohouta Druhá světová válka. Edvard Beneš a Josef Stalin, úryvek z knihy R. Zukala Osudy české inteligence /kapitola o emigraci/, dokumentární materiál K. Kulicha Konec Emanuela Moravce, recenzi R. Slánského o rukopisu Zdislavy Sulce Stát a ekonomika /kterou přinášíme v tomto svazku KS/, článek MUDr. A. Wolfa Současná problematika cizorodých látek v potravinách, převzatý z časopisu Zaravotnická pracovnice 2/85.

I z tohoto jediného čísla nabýváme přesvědčení, že by stačilo jen nemnoho redakční práce navíc, aby se z tohoto periodika stala /dosud chybějící/ platforma levicových, socialisticky orientovaných publicistů, ekonomů a historiků. Jako první krok doporučujeme vybavit další čísla pevnou vazbou /aby se jednotlivé příspěvky nemohly při kolování vytrousit/ a opatřit je pořadovým číslem resp. údajem o době vydání /aby se na první pohled dalo jedno odlišit od druhého/.

++++++ ++++ + Informace o církvi /IOC/

Číslo 8/85 Z větší části věnováno oslavám tisícistého výročí smrti sv. Metoděje: výňatek z encykliky ++ Slavorum Apostoli, kterou k tomuto výročí vydal Jan ++ Pavel II. - záznam průběhu velehradské pouti /6.-7. července/ - text papežského listu, jež četl na Velehradě kard. Tomášek - projev papežského legáta kard. Casaroliho - kratší zprávy o metodějských oslavách ve světě.

Číslo 9/85 Centrální místo zaujímá podrobný referát o srpnové cestě Jana Pavla II. do Afriky. K velehradské pouti se redakce vrací dvěma osobními svědectvími účastníků. Upozorňujeme též na záznam z přednášky ++ na téma vědecký ateismus, přednesené v rámci jakéhosi ++

školení pro pracovníky stavebnictví bývalým církevním tajemníkem Hružou: jsou zde zachyceny zajímavé /veřejně jinak málo dostupné/ statistické údaje o životě církví a stavu religiozity v ČSSR. Konečně zaznamenejme stručný nárys morálních problému, jež před lidstvo staví možnosti reprodukční biologie /tzv. oplození ve zkumavce/.

Číslo 10/85 Z obsahu vyjímáme: informativní materiály o misijní činnosti ve třetím světě /Káhira, Bolivie, Indonesie/, životopis kard. Slipého, bývalého ukrajinského arcibiskupa /zemřel v římském exilu 1984 ve věku 92 let/, portrét vídeňského arcibiskupa kard. koeniga /k jeho letošním 80. narozeninám/.

+++++

I n f o r m a c e o C h a r t ě 7 7 /INFOCH/

Číslo 10/85 /11.9. - 7.10./

+ /dok. č. 22-24/85; sdělení VONS č. 466-475/

+++ V dokumentu č. 22 publikuje Charta 77 rozbor ekologické situace, která vzniká výstavbou vodních děl Gabčíkovo-Nagymaros, spolu s výzvou čs. veřejnosti na záchranu této krajinné oblasti /oba texty zpracovalo a Chartě 77 zaslalo maďarské ekologické hnutí Kruh Dunaj/. Pod č. 24 se zveřejňuje dopis čs. spisovatelů zaslaný budapeštskému fóru KBSE; upozorňuje se v něm znovu na neúnosný stav kulturního útlaku, který v Československu trvá již sedmnáct let.

Z dalšího obsahu zaznamenejme poznámky Jana Šimsy k obžalobě protestantského faráře J.Á. Kellera, který má být souzen za to, že prováděl duchovenskou činnost mezi mládeží; je to první proces proti evangelickému kazateli pro údajné porušení zákona o tzv. maření dozoru nad církvemi. Na závěr čísla je zařazen fejeton L. Vaculíka Srpnový den /z r. 1983/.

Číslo 11/85 /8.10. - 3.11./

+ /dok. č. 25/85; sdělení VONS č. 476-481/

+++ Z dalšího obsahu upozorňujeme zejména na rozhovor s aktivistou Solidarity Zbigniewem Janasem, převzatý ze samizdatového časopisu Komentáře č. 4 /rozhovor byl pořázen v srpnu 1985 speciálně pro čs. samizdat/.

Připomeňme ještě, že pravidelnou součástí obsahu se stala rubrika V samizdatu nově vyšlo..., která vedle knižních titulů registruje také /což je zvláště důležité/ separátně kolující kratší texty /články, komentáře, polemiky, fejetony aj./. V poslední době se tu začínají objevovat též rámcové informace o samizdatových periodikách.